

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА
Факультет філософії та суспільствознавства**

ГУМАНІТАРНИЙ КОРПУС

**Випуск 35
(Том 2)**

**Збірник наукових статей з актуальних проблем
філософії, культурології, історії, психології та педагогіки**

Вінниця
«ТВОРИ»
2020

УДК 159.9+1+37+93](063)
ББК 88я431+87я431+74я431+63я431
Г94

*Рекомендовано до друку Вченою радою Факультету філософії та суспільствознавства
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол №1 від 02.09.2020 р.)*

Редакційна колегія:

Бондар В.І. – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, факультет педагогіки та психології НПУ імені М.П. Драгоманова, заслужений працівник освіти України.
Дробот І.І. – доктор історичних наук, професор, декан факультету філософії та суспільствознавства НПУ імені М.П. Драгоманова, заслужений діяч науки і техніки України.
Долінська Л.В. – кандидат психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології факультету філософії та суспільствознавства НПУ імені М.П. Драгоманова, заслужений працівник освіти України.
Глушко Т.П. – доктор філософських наук, професор кафедри філософії факультету філософії та суспільствознавства НПУ імені М.П. Драгоманова, заступник декана з наукової роботи та міжнародних зв'язків
Крагель К.О. – голова Студентського наукового товариства факультету філософії та суспільствознавства НПУ імені М.П. Драгоманова
Матвісіно О.В. – доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки та методики початкового навчання, заступник декана факультету педагогіки та психології НПУ імені М.П. Драгоманова з наукової роботи.
Морозов І.В. – доктор культурології, професор кафедри менеджмента соціокультурної діяльності Білоруського державного університету культури і мистецтв.
Мсціківа Г.С. – доктор філософських наук, професор кафедри культурології та філософської антропології НПУ імені М.П. Драгоманова.
Митник О.Я. – доктор педагогічних наук, завідувач кафедри практичної психології НПУ імені М.П. Драгоманова.
Можейко М.О. – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та методології гуманітарних наук Білоруського державного університету культури і мистецтв.
Політевич О.Е. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри інформаційних ресурсів і комунікацій Білоруського державного університету культури і мистецтв.
Прихолько Ю.О. – доктор психологічних наук, професор кафедри психології і педагогіки факультету педагогіки та психології НПУ імені М.П. Драгоманова.
Синьов В.М. – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, почесний декан факультету спеціальної та інклюзивної освіти НПУ імені М.П. Драгоманова, президент Асоціації корекційних педагогів України.
Stępaniuk Joanna – Doktor nauk społecznych, Państwowa Uczelnia im. Stefana Batorego w Skierniewicach, Uniwersytet Warszawski.

У збірнику подано наукові статті за матеріалами IV Міжнародної науково-практичної конференції «Наукові пошуки: актуальні дослідження, теорія та практика» (27серпня 2020 р.), яка відбулась з використанням сервіса відеоконференцій ZOOM
У працях аспірантів, студентів та молодих вчених з України, Польщі та Білорусі висвітлено актуальні теоретичні та прикладні проблеми психології, філософії, культурології, історії, педагогіки, а також представлено міждисциплінарні пошуки та здобутки.

Рецензенти:

Лапченко І.О. – кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри психології і педагогіки факультету педагогіки та психології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
Розова Т.В. – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри культурології, мистецтвознавства та філософії культури Одеського національного політехнічного університету

Упорядники:

Можгі Віктор, міжфакультетські кандидатські культурологічні студії, Факультет міжнародних і політичних досліджень, Ягеллонський університет в Кракові
Русаків С.С. – кандидат філософських наук, доцент кафедри культурології та філософської антропології НПУ імені М.П. Драгоманова.

За точність викладених фактів та коректність цитування відповідальність несе автор

Г 94 **Гуманітарний корпус: [збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії]** – Випуск 35 (Том 2). – Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2020. – 176 с.

ISBN 978-966-949-567-9

УДК 159.9+1+37+93](063)
ББК 88я431+87я431+74я431+63я431

© Автори статей, 2020
© Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2020
ISBN 978-966-949-567-9
© ТОВ «ТВОРИ», 2020

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
M.P. DRAHOMANOV NATIONAL UNIVERSITY OF PEDAGOGY
Faculty of Philosophy and Social Science

HUMANITARIAN CORPUS

Issue 35
(Volume 2)

**Collection of scientific articles on contemporary problems of
philosophy, cultural studies, psychology, pedagogy and history**

Vinnytsia
«TVORY»
2020

Members of Scientific Board:

V.I. Bondar, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor, full member of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Faculty of Pedagogy and Psychology of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy, Meritorious Worker of Education of Ukraine

I.I. Drobot, Doctor of Sciences in History, Professor, Dean of the Faculty of Philosophy and Social Science of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy, Meritorious Worker of Science and Engineering of Ukraine

L.V. Dolynska, PhD in Psychology, Professor, Chair of the Psychology Department of Philosophy and Social Science of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy, Meritorious Worker of Education of Ukraine

T.P. Hlushko, Doctor of Sciences in Philosophy, Assistant Dean of the Faculty of Philosophy and Social Science of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy for Academic Matters and International Relations

K.V. Krahel, Chairman of the Student scientific society, Faculty of Philosophy and Social Science of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy

O.V. Matviyenko, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor at the Department of Pedagogy and Methodology of Primary Education, Assistant Dean of the Faculty of Pedagogy and Psychology of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy for Academic Matters

I.V. Morozov, Doctor of Cultural Studies, Professor at the Department of Management of Sociocultural Activities of Belarusian State University of Culture and Arts

H.S. Mednikova, Doctor of Sciences in Philosophy, Professor at the Department of Cultural Studies of Philosophy and Social Science of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy

O.Y. Mytnyk, Doctor of Sciences in Pedagogy, Chair of the Department of Practical Psychology of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy M.O. Mozheiko, Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, Chair of the Department of Methodology of Humanities of Belarusian State University of Culture and Arts

M.A. Mozheiko, Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, Chair of the Department of Philosophy and Methodology of Humanities of the Belarusian State University of Culture and Arts

A.E. Palitsevich, PhD in Pedagogy, senior lecturer of the Department of the theory and history of information-document communication of Belarusian State University of Culture and Arts

Y.O. Prykhodko, Doctor of Sciences in Psychology, Professor at the Department of Psychology and Pedagogy of the Faculty of Pedagogy and Psychology of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy, Academician of the Academy of Sciences of the Higher School of Ukraine

V.M. Syniov, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor, full member of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, honorary Dean of the Faculty of special and inclusive education of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy, President of the Association of Correctional Pedagogues of Ukraine

Stępaniuk Joanna – Doktor nauk społecznych, Państwowa Uczelnia im. Stefana Batorego w Skierniewicach, Uniwersytet Warszawski.

This collection features scientific articles based on materials of the IV International scientific conference “Scientific research: current research, theory and practice” (August 27, 2020), on the basis the ZOOM video conferencing service.

Works by undergraduate and postgraduate students and young scientists from Ukraine, Poland and Belarus address contemporary theoretical and applied problems of psychology, philosophy, cultural studies, history and pedagogy, and present interdisciplinary research and findings.

Reviewers:

Maydanyuk I.S., Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, Chair of the Cultural Studies Department, Faculty of Humanities and Pedagogy of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

Rozova T.V., Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, Chair of the Cultural Studies, art history and philosophy of culture Department of the Odessa National Polytechnic University

Compiled by:

mgr Wiktor Możgin, Wydziałowe Kulturoznawcze Studia Doktoranckie, Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie

S.S. Rusakov, PhD in Philosophy, Associate Professor at the Department of Cultural Studies of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy

The author is responsible for the accuracy of the facts and correctness of citation.

Humanistic Corpus: [collection of scientific articles on contemporary problems of philosophy, cultural studies, psychology, pedagogy and history] – Issue 35 (volume 1). – Vinnytsia: TVORY, 2020. – 176 p.

ISBN 978-966-949-567-9

© Article authors, 2020

© M.P. Drahomanov National University of Pedagogy, 2020

© TVORY, 2020

ISBN 978-966-949-567-9

DUALIZM AFRYKAŃSKIEJ REWOLUCJI TECHNOLOGICZNEJ – AFRYKAŃSKA RZECZYWISTOŚĆ W OBLICZU OGÓLNOŚWIATOWEGO ROZWOJU TECHNOLOGII

Krzykawska Aleksandra

Studentka Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie,

Akrzykawska97@gmail.com

Wstęp

Problematyka rozwoju Afryki zarówno jako całości, jak i poszczególnych jej krajów, a także rozwijanych relacji między tym kontynentem, a resztą świata staje się tematem coraz częściej poruszonym w dyskusjach na forum międzynarodowym. Dzieje się tak m.in. za sprawą zauważalnego kontrastu - Afryka jest kontynentem, który z jednej strony jest bardzo zasobny w surowce naturalne, z drugiej natomiast wskaźniki rozwoju gospodarczego oraz dobrobytu społecznego poszczególnych państw klasyfikują Afrykę jako jeden z najuboższych regionów świata. Właśnie ten rozstrzał między hipotetycznym bogactwem związanym z wydobywaniem oraz sprzedażą surowców, a faktyczną ich eksploatacją stanowi ogólnoświatową zachętę, by pochylić się nad sprawą rozwoju Afryki. O kontynencie tym mówi się również z innego względu. Jednocześnie badacze coraz częściej komentują rozwój technologii, który dokonuje się na tych terenach w ostatnich latach.

Zagadnienie podjęto ze względu na rosnącą skalę oraz znaczenie badanego problemu rozwoju technologii w Afryce. Waga przedstawianego zjawiska została dostrzeżona m.in. przez Komisję Unii Afrykańskiej. W Agendzie 2063 pośród głównych celów rozwoju dla kontynentu afrykańskiego wielokrotnie podkreśla się znaczenie technologii w rozwoju Afryki (m.in. w punkcie 11 – „*By 2063, African countries will be amongst the best performers in global quality of life measures. This will be attained through strategies of inclusive growth, job creation, increasing agricultural production; investments in science, technology, research and innovation...*”)[Komisja Unii Afrykańskiej, 2015], co świadczy o szczególnej uwadze, jaką darzy się to zjawisko oraz fakcie, że jego dalszy rozwój stanowi ważny kierunek, prowadzący do poprawy dobrobytu na kontynencie. W ostatnich latach obserwuje się również powstawanie publikacji odnoszących się do dualistycznego charakteru rozwoju Afryki [Alzouma, 2005] jednakże ilość wciąż jeszcze można określić jako deficytową.

Artykuł opiera się głównie na raportach oraz artykułach naukowych przedstawiających skalę zjawiska oraz dynamikę jego rozwoju, a także analizie i interpretacji głównych wskaźników ekonomicznych oraz danych statystycznych.

Opracowanie ma za zadanie rozstrzygnąć, czy Afryka jest obecnie kontynentem technologicznie zaawansowanym, a także scharakteryzować zachodzącą przemianę technologiczną oraz jej udział w rozwoju gospodarczym kontynentu afrykańskiego. Ponadto praca pozwala na wyprowadzenie wniosków odnoszących się do obszarów funkcjonowania państwa, których dostosowanie

w dobre afrykańskiej rewolucji technologicznej wydaje się nie tyle konieczne, co nieuniknione.

Wartością dodaną opracowania jest spojrzenie na temat z dualistycznej perspektywy, z wykorzystaniem najnowszych dostępnych danych, samodzielna analiza materiałów statystycznych oraz wyciągnięcie wniosków.

Praca składa się z czterech głównych części. W pierwszej kolejności zostaną pokrótce omówione przełomowe wydarzenia w ramach rewolucji technologicznej na świecie oraz jej przebieg w Afryce. Następnie uwaga zostanie poświęcona tematyce najważniejszych determinant oraz skutków rozwoju technologicznego w Afryce. W tym miejscu na przykładach zostaną omówione główne procesy zachodzące w państwach afrykańskich, trudności z nimi związane, a także korzyści z nich płynące. Ponadto zostaną przytoczone dane ekonomiczne oraz demograficzne wybranych państw. Kolejną częścią pracy będzie omówienie wpływu państw zewnętrznych na rozwój technologiczny poszczególnych państw kontynentu afrykańskiego. Opracowanie zostanie zwieńczone podsumowaniem, które będzie zawierało ostateczne rozstrzygnięcie hipotezy oraz wnioski dotyczące wad oraz zalet rozwoju technologicznego na terenie Afryki.

Rewolucja technologiczna w Afryce i na świecie

Celem należytego opracowania tematu technologii w Afryce należy w pierwszej kolejności pochylić się nad historią rewolucji przemysłowych, które miały tam miejsce oraz ich znaczeniem dla rozwoju nowoczesnej technologii. Niniejszy rozdział dotyczy dóbr cywilizacyjnych, które docierały do Afryki ze znacznym opóźnieniem w stosunku do reszty świata.

Badacze są zgodni co do faktu, że kluczowym wynalazkiem stanowiącym niejako fundament rozwojowy jest elektryczność. Oprócz znacznego ułatwienia w życiu codziennym stanowi ona również czynnik niezbędny w dalszym rozwoju przemysłu oraz technologii. Należy w tym miejscu przywołać niekorzystne dla Afryki statystyki - m.in. badania Africa Progress Group, które wykazują, że dwie trzecie (620 milionów) Afrykańczyków wciąż jeszcze nie ma stałego dostępu do prądu [International Energy Agency, 2014]. Dla porównania z danych Banku Światowego wynika, że w Europie czy USA praktycznie każdy obywatel ma dostęp do elektryczności [World Bank, 2017]. Ekspertki wskazują, że trudności z dostępem do prądu stanowią poważną barierę w możliwości korzystania z rewolucji informacyjnej.

Innym istotnym elementem w rozwoju przemysłowym Afryki jest upowszechnienie transportu drogowego, co umożliwi dużo łatwiejsze dotarcie w głąb kontynentu z urządzeniami oraz materiałami niezbędnymi do budowy infrastruktury technicznej. Ponadto zwiększenie jakości transportu drogowego może doprowadzić do budowy fabryk, zakładów badawczych oraz zwiększyć ilość miejsc pracy. Zgodnie z raportami, na początku okresu postkolonialnego sieć dróg była słabo rozwinięta. Dominowały drogi wąskie, o średniej nośności, częstokroć ziemno-kamieniste, bez pokrycia asfaltem. Sytuacja ta sprawiała, że koszt transportu drogowego w Afryce był zdecydowanie wyższy w stosunku do

reszty świata [Garlińska-Bielawska, 2015]. W ostatnich latach zauważalny jest trend wzrostowy w zakresie budowy głównych dróg oraz zagęszczenia owej sieci [Garlińska-Bielawska, 2015]. Z racji kluczowej roli rozwoju sieci dróg sprawa podejmowana była również na forum ONZ - Komisja Gospodarcza ds. Afryki podjęła decyzję o budowie panafrykańskiej sieci 7 autostrad przebiegających przez cały kontynent [Garlińska-Bielawska, 2015]. Na chwilę obecną, budowa postępuje stosunkowo wolno z powodu braków kapitałowych [Garlińska-Bielawska, 2015].

Podobnie rzecz ma się z nowoczesną technologią informatyczną. W Stanach Zjednoczonych, będących kolebką rozwoju informatyki pierwsze przenośne komputery zaczęły pojawiać się w urzędach w latach 70 XX wieku [Westin, 1979]. W latach następnych nastąpił gwałtowny wzrost powszechnej dostępności tych urządzeń. Zauważalnym jest, że w Afryce dobra te na początku swojego istnienia były zarezerwowane wyłącznie dla najbogatszych, mogących sobie pozwolić na import dóbr elektronicznych zza granicy. Mimo, iż w czasach obecnych następuje systematyczne upowszechnianie elektroniki użytkowej, wciąż jeszcze nie jest ona dostępna dla ludności wsi oraz ludności miejskiej zamieszkującej slumsy. Zgodnie z danymi Banku Światowego jedynie około 20 % mieszkańców Afryki Subsaharyjskiej ma dostęp do internetu [World Bank, 2019]. Dla porównania w USA z internetu skorzystać może 75% ludności, a w Europie ponad 80 % [World Bank, 2019]. W Afryce odnotowuje się równocześnie szybki wzrost technologii informacyjnej oraz komórkowej [Kopiński, 2019]. Przykładowo od początku XXI wieku liczba użytkowników telefonów komórkowych na kontynencie wzrosła o ponad 7000%, co pozwala Afryce zająć drugie miejsce w rankingu ogólnosiwiatowym w tej kategorii [Zajączkowski, 2019]. Mimo tak dużego wzrostu dostępu do urządzeń elektronicznych należy jednak zwrócić uwagę, na wcześniej przytoczone problemy z łącznością - ten rozdzwięk świadczy to o dualistycznym, nierównym rozwoju technologii w Afryce.

Przytoczone dane i omówione problemy wskazują na nierówny charakter dokonującej się na kontynencie afrykańskim rewolucji technologicznej - z jednej strony rozwija się sieć dróg, z drugiej natomiast na kontynencie obserwuje się stałe przerwy w dostawie prądu, niezbędnego do wdrażania nowych rozwiązań technologicznych.

Dodatkowym aspektem problemu rozwoju technologii jest zestawienie z danymi dotyczącymi możliwości zaspokojenia podstawowych potrzeb obywateli, takich jak dostęp do żywności, czy też dostęp do wody, który w części państw wciąż nie przekracza 50% (przykładowo w Somalii w roku 2010 było to 29%, w Etiopii 44%, Demokratycznej Republice Konga 45%, na Madagaskarze 46%...)[African Development Bank, 2013]. Wniosek płynący z takiego porównania również wskazuje na nierówny, dualistyczny rozwój kontynentu Afrykańskiego - podczas gdy w Europie zadbano najpierw o podstawowe potrzeby obywateli, kolejno przechodząc do zaspokajania coraz to wyższych, w Afryce można zaspokoić potrzebę posiadania telefonu, będąc równocześnie

głodnym lub spragnionym.

O dualistycznym rozwoju technologii w Afryce świadczy również przyjęta przez badaczy nazwa dotycząca tego zjawiska – „*the leapfrog model*”. Leapfrog, zgodnie z definicją, oznacza wyminięcie kilku kolejnych kroków, by znaleźć się w danej pozycji [Goldenberg, (1998)]. Naukowcy wskazują w ten sposób na swoje wnioski - rewolucja technologiczna dotarła do Afryki, pomijając kilka kolejnych etapów w rozwoju kontynentu. Idealnym zobrazowaniem opisywanego problemu jest również uwaga poczyniona przez Polskie Centrum Studiów Afrykanistycznych „*jak rewolucję technologiczną pogodzić z faktem, że wciąż setki milionów Afrykańczyków nie ma dostępu do prądu, co więcej – jak mówić o rewolucji technologicznej gdzie setki milionów mieszkańców kontynentu nie ma dostępu do wody pitnej.*” [Kopiński, 2017].

Wybrane determinanty rozwoju technologicznego wybranych krajów Afryki

Jedną z najistotniejszych determinant rozwoju technologicznego krajów Afryki jest ich zróżnicowanie społeczne. Badacze wskazują, że Afryka jest kontynentem najbardziej zróżnicowanym pod względem etnicznym [Hundley i in., 2003] Zgodnie z poglądami Afrykanistów w chwili obecnej na kontynencie wyróżnić należy od ponad 800 do 1200 różnych plemion, z czego każde nich charakteryzuje się odmiennym językiem i kulturą, a także systemem wartości i strukturą społeczeństwa [Komorowski, 1994]. Eksperti wskazują, że jest to jeden z powodów występowania trudności na poziomie państwowym, jeżeli chodzi o zapewnienie stabilnej władzy, akceptowanej przez większość drobnych plemion. Idealnym zobrazowaniem tego stanu jest Republika Południowej Afryki, która zgodnie z Konstytucją posiada 11 oficjalnych języków urzędowych [Van Heerden, 2007]. Przyjęte rozwiązanie zapewniające respektowanie praw mniejszości etnicznych stanowi jednocześnie dodatkową trudność w komunikacji oraz wprowadzaniu nowoczesnych rozwiązań, które w pierwszej kolejności muszą zostać przetłumaczone na wszystkie języki. O trudnościach w wprowadzaniu technologii świadczy również fakt, że w części społeczeństw jest to także uwarunkowane ich bazą językową - wiele języków afrykańskich nie posiada w swojej strukturze czasu przyszłego [Mbiti, 1990]. Sprzyja to prowadzeniu życia „z dnia na dzień”, podczas gdy rozwój technologiczny nastawiony jest w dużej mierze na myślenie przyszłościowe. Tak duże zróżnicowanie kulturowe oraz językowe, a także związane z tym trudności wprowadzaniem nowych rozwiązań technologicznych w takich wpływają na nierówny rozwój technologii zarówno w obrębie państw, jak i na szczeblu między państwowym.

Inną przyczyną słabego rozwoju technologicznego jest typ ustroju danego państwa. W Afryce występuje szerokie spektrum ustrojowe - od demokracji, po państwa, gdzie rządzi autorytarny dyktator. W drugim wymienionym przypadku rozwój technologii jest zahamowany, a częstokroć nawet niemożliwy, co wynika z zauważalnej niechęci niedemokratycznych władców do jakiegokolwiek ingerencji zewnętrznej w sprawę danego państwa. Badacze wskazują, że wśród władców

autorytarnych występuje ponadto obawa, że rozwój technologii informacyjnej doprowadziłby do wzrostu świadomości społecznej, przykładowo na skutek dostępu do internetowych źródeł wiedzy, czy możliwości porównania własnego kraju do innych, demokratycznych krajów Europy. Jednocześnie badacze zauważają, że szersze życie internetu mogłoby pozwolić na bezpośrednią kontrolę władz oraz umożliwienie bezpośredniego udziału w decydowaniu o losach państwa i społeczeństwa [Alzouma, 2005]. Dodatkowym aspektem problemu aplikacji nowoczesnych technologii w społeczeństwach afrykańskich jest fakt, że ze względu na niedawno odzyskaną po długich latach kolonializmu i wyzysku ludności afrykańskiej suwerenność, część narodów charakteryzuje się przekonaniem nacjonalistycznymi, z czym wiąże się zauważalna niechęć do wprowadzenia jakichkolwiek rozwiązań pochodzących z zewnątrz, częstokroć proponowanych przez byłe państwa - kolonizatorów.

Kolejnym istotnym krokiem na drodze do opracowania problemu wdrażania technologii w Afryce jest przybliżenie sytuacji demograficznej państw kontynentu. Jedną z przeszkód w rozwoju technologii jest wysoki wzrost demograficzny wielu państw Afryki [Murkowski, 2019]. Wiele krajów afrykańskich [m.in. Nigeria, Angola] należy do najszybciej rozwijających się na świecie. Problem pojawia się jednak, gdy dane zestawiane są z porównaniem per capita, gdzie rozwijają się o wiele wolniej. Teza ta znajduje potwierdzenie w danych Programu Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju. Przykładowo w latach 1990 - 2017 PKB Nigerii wzrosło o około 250% (z poziomu 289,8 miliardów dolarów, do 1019 miliardów) [United Nations Development Programme, 2020], podczas gdy PKB per capita wzrosło zaledwie o 75% [z poziomu 3042 do 5338 dolarów] [United Nations Development Programme, 2020]. W tym samym okresie czasowym PKB Kenii wzrosło o 167%, podczas gdy PKB per capita jedynie o 26%. Równocześnie PKB Angoli wzrosło o 315%, a PKB per capita odpowiednio o 70%. Patrząc na przytoczone dane nasuwa się wniosek, że demograficzne rosną szybciej niż gospodarcze. Ludność Czarnej Afryki w ostatnich latach zwiększa się ponad 2 razy szybciej niż ludność światowa - przyrost ludności dla kontynentu afrykańskiego wynosi obecnie ponad 2,6%, podczas gdy dla wielu państw wysokorozwiniętych jest to poniżej 1% [African Development Bank, 2016].

Inne dane demograficzne dotyczą stopnia wykształcenia społeczeństwa. Badacze zwracają uwagę na fakt, że państwa regionu wypadają w tym aspekcie niezwykle słabo. Na obszarze Afryki Subsaharyjskiej współczynnik analfabetyzmu należy do najwyższych na świecie, a liczba analfabetów z roku na rok rośnie - wśród dorosłych mieszkańców jest to już ponad 200 mln osób [UNESCO, 2017]. Zjawisko to w naturalny sposób przekłada się na problemy nie tylko z liczbą fachowców mogących zająć się wdrażaniem technologii, ale również ze zrozumieniem potrzeby rozwoju technologicznego. Eksperci zwracają uwagę na fakt, że ze względu na się występowanie w krajach rozwijających się zdecydowanej przewagi pracowników nisko wykwalifikowanych, dla celów wprowadzania nowych technologii sprowadza się pracowników zza granicy,

głównie z Chin. Następstwem jest sytuacja, że mimo iż technologia jest dostępna, ludność rodzima często nie ma możliwości przyczynić się do jej rozwoju, a także ponosi negatywne konsekwencje z tym związane.

Wyżej opisane duże zróżnicowanie kulturowe oraz językowe, a także inne trudności z wprowadzaniem nowych rozwiązań technologicznych w takich wpływają na nierówny rozwój technologii zarówno w obrębie państw, jak i na szczeblu międzypaństwowym, przyczyniając się do jego tzw. dualistycznego charakteru.

Najważniejsze skutki rozwoju technologicznego wybranych państw Afryki

Warto zastanowić się nad korzyściami o charakterze ekonomicznym wynikającymi z upowszechnienia technologii w życiu publicznym.

Pierwszą z nich jest obniżenie kosztów administracji publicznej. Technologia cyfrowa umożliwia redukcję kosztów funkcjonowania aparatu administracyjnego poprzez zautomatyzowanie niektórych procesów i redukcję zatrudnienia. Pozwala także na uszczelnienie systemu podatkowego poprzez łatwiejszą kontrolę, a także zwiększa bezpieczeństwo państwa. Dla zobrazowania przytoczonej tezy, należy wskazać, że w RPA koszty administracji po spadły o 22%, a w Rwandzie przychody wzrosły o 6%. Ponadto, w wielu krajach [Senegal, Mauretania, Rwanda] następuje zauważalny rozwój małych i średnich przedsiębiorstw poprzez usługi e-commerce [African Development Bank, 2016].

Zgodnie z opinią badaczy OECD rozwój nowych technologii przyczynia się do industrializacji Afryki [African Development Bank, 2017]. Stolicy RPA, Kenii oraz Nigerii ze względu na demografię oraz urbanizację regionów, wskazywane są jako jedne z najchętniej wybieranych terenów dla start-upów pochodzących z całego świata. Rozwój technologii komunikacji przyczynia się również do rozwoju handlu, poprzez możliwość sprzedaży produktów online, zauważa się też popularność bankowości internetowej [African Development Bank, 2017].

Zdaniem części badaczy nowe technologie przynoszą również negatywne konsekwencje. Zdaniem Rodricka [2018] obniżają one ceny dóbr i usług - zarówno w krajach wysoko rozwiniętych, jak i rozwijających się. Jednakże uważa on, że aby zmiana technologiczna przyczyniła się do rozwoju gospodarczego państw istotne jest, by wraz ze spadkiem cen, odpowiednio wzrastało wynagrodzenie [Rodrick, 2018]. Jego badania jednoznacznie wykazują jednak, że jest przeciwnie - rozwój technologii powoduje presję na wzrost zatrudnienia wśród wysoko wykwalifikowanej kadry pracowniczej, co ze względu na brak możliwości uzupełnienia tych stanowisk pracownikami o niższych kwalifikacjach powoduje spadek płac pracowników niewykwalifikowanych. W związku z rozwojem technologii w Afryce, na kontynencie można zauważyć wzrost zapotrzebowania na kadrę wysoko wykwalifikowaną - w RPA wiąże się z tym już ponad 25% stanowisk pracy, w Botswanie około 19%, Botswana 18%, Namibia 16% [World Economic Forum, 2017]. Innym oczywistym skutkiem rozwoju technologii wobec rynku pracy jest wzrost użytkowania IT w zakładach

pracy oraz intensywne zastosowanie technologii informacyjnej i nowoczesnej komunikacji (w Kenii ma z nim do czynienia blisko 18,4% zatrudnionych) [World Economic Forum, 2017].

Ciekawym negatywnym zjawiskiem nagłego zderzenia rozwoju technologicznego z tradycyjnym, w dużej mierze nie wykształconym społeczeństwem (w Nigerii wskaźnik alfabetyzacji w 2008 roku wynosił zaledwie 51% [Data World Bank, 2019]) jest posądzanie tamtejszych dzieci o czary, a w konsekwencji surowe karanie [Gavan, Valk, 2010]. Rozpowszechnienie filmu o nawiedzonych przez szatana dzieciach wśród ludności Nigerii podatnej na przyjmowanie zabobonów sprawiło, że od roku 2000 część populacji zaczęła przyczynę wszelkich nieszczęść w wioskach upatrywać w opętaniu dzieci przez demony [Gavan, Valk, 2010]. Takie dzieci poddawane są okrutnym torturom głodzenia, pozbawiania snu, cierpieniom fizycznym a nawet śmierci [Gavan, Valk, 2010]. Bezpośrednim dowodem na fakt, że bez tego filmu zjawisko nie zostałyby rozpowszechnione w takiej skali jest moment, w którym dziewczynka posądzona do czary jest zabrana do swojej rodzinnej wioski, a mieszkańcy twierdzą, że ma się nie zbliżać do jedzenia, bo jest opętana - powołują się na to, że analogiczna sytuacja miała miejsce w filmie „Koniec zła”.

Zestawienie omówionych powyżej skutków, zarówno pozytywnych, jak i negatywnych, po raz kolejny dowodzi tezie o dualistycznym rozwoju technologii na kontynencie afrykańskim. Fakt, że w wielu państwach rozwijają się e-usługi oraz, że Afryka jest kontynentem coraz to częściej wybieranym dla ulokowania rozwiązań technologicznych, nie koresponduje z ciemną stroną tamtejszej rzeczywistości - wśród afrykańskich pracowników brakuje osób o odpowiednich kwalifikacjach dla podjęcia dostępnych prac, a także społeczeństwo wciąż jeszcze wierzy w zabobony, które nie idą w parze z ideą rozwoju technologii.

Wpływ zagranicy na rozwój technologiczny Krajów Afryki

W krajach afrykańskich wciąż jeszcze wyczuwalne są silne powiązania społeczne, językowe i gospodarcze z dawnym protektorem [Pawłowska, Słowińska-Heim, 2010]. Przykładem takiego zjawiska są kraje Afryki Zachodniej, które wciąż używają języka francuskiego jako urzędowego oraz utrzymują silną współpracę gospodarczo-handlową z Francją. Innym przykładem regionu prezentującego stosunkowo szybki rozwój dzięki inwestycjom zewnętrznym jest Kenia. Jej stolica - Nairobi jest jednym z najbardziej rozwiniętych miast afrykańskich, a wzrost PKB Kenii w 2018 roku wyniósł 5,9% [African Development Bank, 2019]. Rozwój gospodarczy ułatwiony jest m.in. przez dużą dostępność surowców oraz współpracę z rynkiem chińskim. Napływ tanich produktów z Azji umożliwia szerszy dostęp do taniej elektroniki. Mimo większego niż średnia afrykańska odsetka osób posiadających dostęp do nowoczesnej technologii, w kraju tym wciąż widoczne są typowe problemy charakterystyczne dla gospodarek afrykańskich, takie jak niedobór wyprodukowanej energii przejawiający się przerwami w dostawie prądu.

Wzrastające uczestnictwo Chin w gospodarce kontynentu Afrykańskiego nie jest bez związku z historycznymi uwarunkowaniami. Należy zauważyć

niechęć poszczególnych państw afrykańskich do państw Zachodu, kojarzonych z byłymi mocarstwami kolonialnymi. Z tego też powodu Chinom, jako państwu „z zewnątrz” dużo łatwiej było rozpocząć ekspansję na rynki afrykańskie [Czerep, 2009]. Chińskie inwestycje w Afryce najczęściej polegają na budowie zakładów produkcyjnych i fabryk, przez co powstaje wiele miejsc pracy dla ludności miejscowej.

Oprócz inwestycji korporacyjnych występują także przedsiębiorczość imigrantów indywidualnych. Migranci z Państwa Środka prowadzą często sklepy z produktami orientalnymi oraz trudnią się produkcją, a także handlem ubraniami. Wraz ze wzrostem inwestycji powstaje także szeroko pojęta infrastruktura towarzysząca - m.in. drogi, linie kolejowe czy sieć energetyczna. Ich rozwój prowadzi do rozwoju całego kontynentu.

Warto w tym miejscu przytoczyć opinie badaczy - m.in. prezydenta Rwandy Paula Kagame [Czerep, 2009], który zauważył, że pomoc Chin ma charakter aktywny - prowadzi do wzrostu inwestycji, zatrudnienia oraz rozwoju technologicznego.

Podsumowanie

Całość przeprowadzonych badań dowodzi, iż Afryka jedynie pozornie jest kontynentem technologicznie zaawansowanym. Mimo wpływu czynników zewnętrznych przeprowadzane zmiany nie odnoszą się do całości życia społeczno-gospodarczego krajów afrykańskich - na kontynencie często aplikuje się gotowe rozwiązania, bez wcześniejszego przystosowania tamtejszych struktur państwowych - zarówno gospodarczych, jak i społecznych.

Przeprowadzone rozważania prowadzą do wniosku, iż aktorzy odpowiedzialni za podejmowanie decyzji dotyczących przyszłości państw afrykańskich, zarówno bezpośrednio związani z państwami, jak i prowadzący z nimi współpracę gospodarczą, powinni wdrożyć środki systematycznego i zrównoważonego rozwoju. Konieczne jest wprowadzenie w życie zmian prowadzących do likwidacji dualistycznego charakteru rozwoju kontynentu afrykańskiego.

BIBLIOGRAFIA

1. African Development Bank [2013], *African Economic Outlook 2013. Structural transformation and natural resources*. United Nations Development Programme, Tunis.
2. African Development Bank [2016], *African Economic Outlook 2016 Sustainable Cities and Structural Transformation*. United Nations Development Programme, Tunis.
3. African Development Bank [2017], *African Economic Outlook 2017*. United Nations Development Programme, Tunis.
4. African Development Bank [2019], *African Economic Outlook 2019*. United Nations Development Programme, Tunis.
5. Alzouma, G. [2005], *Myths of digital technology in Africa: Leapfrogging development?*. *Global Media and Communication*, 1[3], 339-356.
6. Cambridge Dictionary [2020], *leapfrog*, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/leapfrog>
7. Czerep, J. [2009], *Chiny w Afryce. Nowa kolonizacja czy obustronnie korzystna współpraca?*, Fundacja Aleksandra Kwaśniewskiego AMICUS EUROPAE, Warszawa.
8. Garlińska-Bielawska, J. (2015). Determinanty afrykańskich procesów integracyjnych na

tle modelu integracji europejskiej. *Krakowskie Studia Międzynarodowe*, 12(4), 85-97.

9. Gavan, M., & van der Valk, J. [2009]. Saving Africa's Witch Children. *Dispatches. United Kingdom: Channel Four*.

10. Goldemberg, J. [1998]. Leapfrog energy technologies. *Energy policy*, 26(10), 729-741.

11. Hundley R.O. i in. [2003], *The Global Course of the Information Revolution Recurring Themes and Regional Variations*, Rand Corporation.

12. International Energy Agency [2014], *World Energy Outlook. Special Report on Africa*, Paris.

13. Komisja Unii Afrykańskiej [2015], *Agenda 2063 The Africa We Want*, Unia Afrykańska, Addis Ababa.

14. Komorowski, Z. [1994], *Kultury Czarnej Afryki*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich - Wydawnictwo, Wrocław.

15. Kopiński, D. [2017] *Afryka: rewolucja technologiczna, kilka sceptycznych uwag*, PCSA.

16. Mbiti, J. S. [1990], *African religions & philosophy*. Heinemann.

17. Pawłowska, P. Sowińska-Heim, J. [2016], *Afryka i [post]kolonializm*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.

18. Rodrik, D. [2018]. *New technologies, global value chains, and developing economies* [No. w25164], National Bureau of Economic Research.

19. The World Bank, *Access to electricity [% of population]*, <https://data.worldbank.org/indicator/eg.elc.accs.zs?end=2017&start=2017&view=bar>, [dostęp 12.08.2020]

20. The World Bank, *Individuals using the Internet (% of population)*, <https://data.worldbank.org/indicator/IT.NET.USER.ZS>, [dostęp 10.08.2020]

21. United Nations Development Programme, *Human Development Reports. Human Development Data*. <http://hdr.undp.org/en/data> [dostęp 15.08.2020]

22. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization [2017], *Reading the past, writing the future Fifty years of promoting literacy*, Paris.

23. Van Heerden, M. [2007]. The 1996 Constitution of the Republic of South Africa: Ultimately supreme without a number. *Politeia*, 26(1), 33-44.

24. Westin, A. F. [1979]. *Computers, personnel administration, and citizen rights* (Vol. 13). Department of Commerce, Office of the Assistant Secretary of Commerce for Science and Technology, National Bureau of Standards.

25. World Economic Forum [2017], *The Future of Jobs and Skills in Africa Preparing the Region for the Fourth Industrial Revolution*, Geneva.

26. Zajączkowski K. [2014] *Afryki Subsaharyjskiej łatwo się nie zdobędzie*, Obserwator Finansowy, Warszawa.

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА ІСТОРІЯ ЕТНОПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ ДОБИ НАЦІОНАЛЬНИХ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1917-1921 РОКІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ І РЕГІОНАЛЬНИЙ ДИСКУРСИ

*Ладний Юрій Анатолійович,
аспірант Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
yura_ladnyi@ukr.net
Науковий керівник –
Заслужений працівник освіти України
кандидат історичних наук, доцент В.Г. Ціватий*

Інституціональна історія – це один із перспективних напрямів сучасної історичної науки. Наукова школа інституціональної історії сформована на базі Київського національного університету імені Тараса Шевченка і презентована, перш за все, такими відомими науковцями як: В.Г. Ціватий, І.К. Патриляк, В.І. Сергійчук, О.П. Машевський, В.П. Капелюшний, Б.І. Гуменюк, Т.В. Орлова, Т.В. Горбань, Ю.В. Латиш, О.В. Даниленко, А.Г. Слюсаренко та ін.

Інституціональна історія державних установ і організацій, державотворчих процесі в нових геополітичних системах координат (перехідних епохах) набуває особливої актуальності. У зазначеному контексті посилюється інтерес і до історії тих організацій, інституцій і процесів, які відбувалися на теренах українських земель у добу національних визвольних змагань (1917-1921рр), зокрема – і у сфері етнополітики [1].

Події 1917-1921 рр. на теренах колишньої Російської імперії і, насамперед в Україні, ніколи не були обійдені увагою істориків. По-перше, тому, що революційна бурхлива доба, наповнена неперевершеним пафосом і драматургією, завжди приваблювала до себе дослідників. По-друге, за своєю періодизацією, представлені в хронологічних рамках події 1917-1921 рр. довгий час трактувались за тоталітаризму як доба Великої Жовтневої соціалістичної революції і громадянської війни. Власне такий концепт і визначив основи радянської історико-партійної науки та її історіографію.

Аналізуючи і узагальнюючи історичну практику радянської доби, український науковець В. Устименко справедливо зазначав, що в УРСР історичні дослідження фактично втратили науковий характер, повністю припинилось вивчення історії національних меншин, а праці, опубліковані здебільшого керівництвом вищих державних органів, мали в основному науково-популярний і пропагандистський характер. Проблеми національних меншин аналізувались здебільшого з кількісного боку [2, с. 7].

Вирішальний вплив на трансформацію наукових і методологічних доробків науковців у зазначеній проблематиці стала деконструкція

тоталітарної системи на рубежі 1989-1991 рр. На завершальному етапі перебудови важливою політичною подією стала публікація історичних джерел – «Чотири Універсали», видане Товариством любителів книги УРСР. Демократичні перетворення в Україні сприяли поверненню зі спецховищ наукової спадщини М. Грушевського, В. Винниченка, С. Петлюри, Д. Дорошенка, П. Христюка, І. Мазепа, П. Скоропадського, М. Шаповала, О. Шульгина, Н. Махна та ін. безпосередніх учасників і дійових осіб Української революції.

Упродовж 1990-х років розвідки з міжнаціональних відносин доби національної революції здійснювали провідні наукові установи країни, відповідні відділи Інституту історії НАН України, започаткувавши спеціальну збірку праць «Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр.», де чинне місце посіли проблеми державної політики та становище національних меншостей в Україні. Формуванню модерної української нації та її історичним зв'язкам з національними меншинами була присвячена докторська монографія Я. Грицака. Зазначена праця відзначалась блискучою інтерпретацією подій, фактів і суспільно-політичних явищ, що якісно відрізняло роботу дослідника від його попередників [3].

Упродовж 1990-х – 2000-х рр. Інститутом політичних і етнонаціональних досліджень, Інститутом історії України НАН України та іншими науковими інституціями було здійснено ряд важливих наукових розвідок, присвячених міжнаціональним відносинам в Україні часів революції. Непересічна роль у розробці етнополітики Української революції належить академіку І. Курасу та колективу відомих науковців, який він очолював. Основні ідеї дослідників етнополітики 1917-1921 рр. було акумульовано в спеціальному науковому збірнику, який давав можливість ознайомитись із різноманітними аспектами етнополітики Української революції. Цей збірник відкривався статтею відомого українського історика В. Солдатенка «Українська революція і етнонаціональні відносини: проблема дослідження», яка фактично визначила актуальність і практичну значущість наукової проблеми. У наступні роки В.Ф. Солдатенку вдалося не лише підготувати фундаментальні праці з історії Української революції, а окреслити важливі концептуальні підходи до історичних подій. Вагому історично-джерельну цінність мають наукові доробки В.І. Сергійчука.

Висвітлення етнополітики в Україні складно собі уявити без важливих узагальнюючих праць представників зарубіжної україністики – істориків діаспори.

Наукова ефективність досліджень з історії національної революції 1917–1921 рр. дозволила вітчизняним науковцям перейти до певних наукових узагальнень, які були здійснені Л. Радченко та В. Капелюшним [3].

Підготовка до 100-річчя Української національної революції і святкування знакового для сучасної Української держави ювілею сприяло активізації діяльності вітчизняних дослідників. У цьому контексті треба

відзначити фундаментальні праці Інституту історії НАН України [4] та Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського [5], в яких автори розглядають у комплексі суспільно-політичні, соціально-економічні, культурні, політико-дипломатичні, зовнішньополітичні та етнополітичні процеси. Заслуговує на увагу потужний спільний науковий проєкт вчених Інституту історії НАН України, Історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка та Українського інституту національної пам'яті «Історія без цензури».

Беззаперечну наукову цінність для розуміння процесів формування модерної української нації мають розвідки А. Галушки, І. Гирича, І. Глизя, В. Масненка, І. Монолатія, Ю. Присяжнюка, С. Шамари, В. Шандри. Думки провідних вітчизняних науковців, результати останніх історико-політологічних досліджень знайшли своє відображення в колективній праці А. Руккаса, М. Ковальчука, А. Папакіна, В. Лободаєва, яка присвячена проблемам національної революції 1917-1921 рр. [6].

Роль національних чинників, протиборство більшовиків з українським національним проєктом, формування національної ідеології комуністичної держави аналізуються в колективному доробку дослідженні Г. Єфіменка, Я. Примаченко, О. Юркової і науковому доробку В. Литвина та В. Солдатенка, які охоплюють концептуальні питання Української революції.

Для розуміння загальної наукової концепції Української національної революції вагоме значення мають розвідки І. Патриляка, А. Слюсаренка, М. Томенка, В. Ціватого, Ф. Турченка, П. Гай-Нижника, Д. Веденєва та ін. Аналіз історіографічної спадщини доводить, що проблеми етнополітики Української держави стали предметом узагальнюючих чи спеціальних праць і, власне, не обійдені увагою. У той же час мусимо зазначити, що етнополітика в Україні (ставлення до національного питання різних політичних режимів) не стала об'єктом спеціальних досліджень.

У науковій і документальній спадщині української держави масштабно відобразилися своїм розмахом джерела Української національної революції 1917-1921 рр. [7; 8]. Проголошення незалежності України зняло гриф «секретно» з багатьох невідомих до цього часу матеріалів, які стали доступними для дослідницької роботи. Специфіка дослідницької роботи по виявленню архівних матеріалів визначила основні групи джерел: 1. Політичні, актові, правові матеріали, які належать державним органам Центральної Ради, Української Народної Республіки, Державі П. Скоропадського, Директорії УНР та іншим політичним силам, що боролись за владу в Україні. 2. Наративні, основу яких складають мемуари, спогади і оцінки безпосередніх учасників історичних подій. 3. Інформаційно-тлумачні джерела, які дають можливість визначити загальний характер етнополітичних процесів та міжнародних відносин в Україні.

Джерельну базу досліджень зазначеної проблематики складають архівні матеріали і колекції державних архівів України, періодичні видання, опубліковані документи, що містяться у різноманітних збірниках, мемуари,

спогади та щоденники безпосередніх учасників подій, а також окремі колекційні фонди Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. Найбільш вагомий корпус архівних матеріалів, який стосується етнополітики 1917-1921 рр., зберігається у Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України).

Пошук теоретико-методологічних підходів, особливо в такій делікатній темі, як концепт «етнополітика» 1917-1921 рр., на думку неупереджених дослідників, має обов'язково виявити граничний науковий і водночас взаємний національний такт, повагу до всіх аргументів, а не бажання реалізувати старі образи, інші емоції, покласти їх в основу досліджень [9, с. 3-10].

Таким чином, аналізуючи події та етапи етнополітичних процесів 1917-1921 рр. неможливо не побачити, що національні українські лідери намагалися не тільки побудувати Українську національну державу, а й створити найпрогресивніший і передовий суспільно-політичний устрій, який міг би служити зразком єдності і порозуміння для інших народів. Етнополітична історія (інституціональна історія етнополітики) національної революції в Україні 1917–1921 рр. займає вагомe місце в сучасній українській суспільно-політичній думці. Формування української політичної нації зробило можливим продуктивне, науково-об'єктивне і правдиве висвітлення етнонаціональних процесів 1917-1921 рр. Пошуки національної ідентичності, суперечливість міжнаціональних відносин в сучасному глобалізованому світі перетворюють етнополітику та її історичні досвіди в актуальну і перспективну тему для наукових розвідок.

1. Українські дипломати доби національно-державного відродження (1917-1920 рр.) / В.Г. Стрельський, Г.В. Ціватий, Л.С. Тупчієнко. – К.: Видавний дім «ДЕМІД», 2000. – 48с.
2. Устименко В. М. Етнонаціональна політика як фактор державотворення в Україні (1917–1920): Інститут історії НАН України. – К., 2010.
3. Капелюшний В. Здобута і втрачена незалежність. Історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань. – Київ, 2003. – 607 с.
4. Смолій В. А. та ін. Нариси історії Української революції 1917–1921 рр. у двох книгах. Книга перша. – К., 2011. – 388 с.
5. Ковальчук М. Битва двох революцій: Перша війна Української Народної Республіки з Радянською Росією. 1917–1918 рр. – Т.1. – К., 2015. – 608 с.
6. Руккас А., Ковальчук М., Папакін А., Лободаєв В. На бій за волю. Перемога через поразки. Україна у війнах і революціях 1914–1921 років. – Київ, 2016. – 352 с.
7. Chekalenko L.D. Foreign Policy of Ukraine: monograph / Based on the scientific concept of Professor Lyudmyla D. Chekalenko / Scientific editor Rector of the Diplomatic Academy of Ukraine under the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine V. G. Tsviatyі. – Kyiv, 2016.
8. Смовський Кость. Моя служба Батьківщині. – К.: ПП Сергійчук М.І., 2020. – 348с.
9. Сергійчук В.І. Тернистий шлях боротьби за волю // Смовський Кость. Моя служба Батьківщині. – К.: ПП Сергійчук М.І., 2020. – С. 3-10.

SOCIO-PSYCHOLOGICAL FEATURES OF MOTIVATION AND ADAPTATION AT HIGHER EDUCATION INSTITUTES STUDENTS OF TRANSPORT SPECIALTIES

Lebid Iryna,

PhD, Associate Professor of NTU, Kyiv

i.h.lebed@gmail.com

Kravchenya Irina,

PhD, Associate Professor of BelsUT, Gomel

Dubrovskaya Tatyana,

Senior lecturer of BelsUT, Gomel

Luzhanska Nataliia,

Senior lecturer of NTU, Kyiv

The relevance of the problem of identifying the features of socio-psychological motivation of students in the period of adaptation to the conditions of training in the Institute of higher education is due to a number of factors.

The presence of numerous social and psychological factors causes a number of difficulties, which has a huge impact on the activity and efficiency of students of transport specialties. The result of these processes is a decrease in the socio-psychological adaptation of students [1-3].

The most significant factors that affect the decrease in students' motivation are:

- failures in educational and cognitive activities due to insufficient level of school readiness;
- negative value judgments of teachers, low grades in subjects.

At the same time, the presence of sufficiently high indicators of achievement motivation with a decrease in the average values of the considered component allows to conclude that the first-year students successfully overcome the difficulties in their adaptation.

We can identify the following factors that contribute to the formation of students' positive motivation to study at the Institute of higher education:

- awareness of the immediate and final learning goals;
- awareness of the theoretical and practical significance of the acquired knowledge;
- emotional form of presentation of educational material;
- professional orientation of educational activities;
- the choice of tasks that create problematic situations in the structure of educational activities;
- the presence of curiosity and cognition in the study group.

Modern students use two concepts of motivation that influence their choice and Outlook. First, they should be interested, and second, they should be profitable. In other words, students see a future perspective for their own

self-development and professional success. It is these two driving forces that ensure the interaction of the teacher and the student, motivate them to work together in the direction of acquiring professionalism, self-development and self-improvement [4].

The combination of such important components as training, development and education will make it possible to form personal and professional qualities of students. Training, in turn, affects the acquisition of knowledge, skills, and education reflects the degree of responsibility of the student to society.

However, existing system of specialties training does not give proper attention to personality-professional formation and the development connected with formation of personal properties and qualities, abilities and professional responsibility, independence, social activity and a position choice.

The existing system of training transport specialties does not pay due attention to personal and professional formation and development associated with the formation of personal properties and qualities, abilities and professional responsibility, independence, social activity and position choice.

Insufficient knowledge of this problem in modern pedagogical psychology causes spontaneity and weak manageability of professional development of future specialists of the transport complex, which negatively affects their professional activities after graduation.

One of the important directions of forming of personal qualities and professional students transport specialties is the purposeful organization of professional development of students, aimed at stimulating their activity in relation to their own professional development, to promote the formation of the personal meaning of professional training and the transition of students from the position of the object of vocational training to the position of a subject of professional formation of the personality, able to successfully integrate into professional activities and adapt in the process of this activity [5].

A necessary condition for the success of students is the development of new features of their studies at the the Institute of higher education, eliminating the feeling of internal discomfort and blocking the possibility of conflict with the environment. Throughout the period of study develops students formed the skills and abilities of rational organization of mental activity, realized calling for their chosen profession, produces optimal regime of work, leisure and life, installed the system of self-education and upbringing of professionally significant qualities of the personality, the ability to effectively be involved in the production collectives.

From course to course, the socio-psychological motivation and adaptation of students of transport Institute of higher education increases:

- the ability to adapt students to the existing requirements in society by assigning norms and values of this society;
- the formation of self-awareness and role behavior, self-control abilities, adequate connections with others, their own style of behavior;
- readiness for active activity;

– success in mastering professional knowledge and skills.

First-year and senior-year students differ significantly in their intellectual and personal qualities.

Entrants who become first-year students are a group of students who did not choose their profession as a promising specialty, being intellectually successful and well-trained. For most students, choosing a profession and entering the transport Institute of higher education is the implementation of a family professional scenario. Thus, the leading trends among first-year students are their adaptation to the pressure of the external environment, which is the Institute of higher education.

Second-year students are relatively adaptable and motivated. Their intellectual effectiveness becomes more independent and stable, moving away from the emotional influence of the environment. There is a more complete integration of the student role in the role range.

The most adapted group for inclusion in real professional roles is third- and fourth-year students.

However, senior students are not ready enough to adapt to the workplace. This leads to difficulties in the process of professional adaptation and can lead to conflict in production teams, since the socio-psychological situation in production teams is structurally different from the expectations of graduate students.

To successfully resolve existing socio-psychological problems, it is necessary to implement a set of management and psychological measures, starting with production teams, forming a corporate culture in its most adaptive forms. To improve the efficiency and quality of work of transport specialists, it is necessary to provide psychological support for their activities from entrants to production teams.

REFERENCES

1. Kravchenya I. N. Features of Psychological and Social Adaptation of Students // Innovative experience of ideological, educational and informational work in higher education: materials of the I International scientific-pract. conf. / the General editorship of G. M. Jankovoy. – Gomel: BelSUT, 2009. – P. 179-182. (in Russian)
2. Petukhova E.A. Problems of Adaptation of First Year Students and the Role of the Head of the Year in Their Solution // Izvestiya of Altai State University Journal, № 2-1 (82). – Barnaul: ASU, 2014. – P. 55-57. (in Russian)
3. Lebid I., N. Kravchenya I., Luzhanska N. The Curator's Role in Adapting the First Year Students to the Conditions of the Institute of Higher Education // Humanitarian corpus: Collection of scientific articles on contemporary problems of philosophy, cultural studies, psychology, pedagogy and history, № 34. – Vinnytsia: «TVORY». – V.1. – 2020. – P. 155-158.
4. Lebid I. G., Tkachenko V. A., Kravchenya I. N. Motivation of Students as an Element of Personal and Professional Development // Goal and role of world science in modernity: Abstracts of VII International Scientific and Practical Conference. SH SCW “NEW ROUTE”, Helsinki, Finland, March 09-10, 2020. – Helsinki, 2020. – P. 181-182. (In Ukrainian)
5. Berdibayeva S. K., Kalmatayeva A. M., Tulebayeva S. A. Research of Formation of Personal-Professional Capacities at Higher Education Institutes Students of Pedagogical Specialties // Procedia – Social and Behavioral Sciences № 69, 2012. – P. 1174-1177. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.12.048>

USE OF STATISTICAL SOURCES IN HISTORICAL RESEARCH BASED ON THE EXAMPLE OF CHANGES OF THE POPULATION OF SIEDLCE IN THE YEARS 1897-2011

Madej Anna

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach,
Wydział Nauk Humanistycznych,
doktorantka w Instytucie Historii UPH w Siedlcach,
ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-7779-3609>
anna.madej@uph.edu.pl

Abstract:

The paper aims to show the importance of statistical sources in historical research, in particular, in research related to social history. Even simple analysis of statistical data allows to show courses of certain historic-demographic processes. It is visible when we consider the population of Siedlce and analyse changes in the population divided by sex. In the presented period of time, statistical analysis allows to see certain effects caused by the war or phenomena occurring in the population in the post-war period, as well as the impact of administrative factors on demographic processes. A significant elements of statistical analysis is the fact that it considers all social groups, and, consequently presents a complete picture of the community.

Keywords: demography, Siedlce, population, census

Streszczenie

Celem artykułu jest ukazanie znaczenia źródeł statystycznych w badaniach historycznych. Szczególnie jeśli dotyczy to historii społecznej, a nie jednostkowej, indywidualnej. Nawet proste zestawienie dostępnych informacji pozwala na zobrazowanie przebiegu pewnych procesów historyczno-demograficznych. Widoczne jest to na przykładzie rozwoju populacji Siedlec i analizie zmian jej struktury ze względu na podział według płci. W przyjętym przedziale czasowym dostrzec można efekty spowodowane wojną, zjawiska zachodzące w społeczności w okresie powojennym, czy wpływ czynników administracyjnych na procesy demograficzne. Istotnym elementem analizy materiału statystycznego jest fakt, iż nie pomija on żadnej z grup społecznych prezentując całościowy obraz zbiorowości.

Słowa kluczowe: demografia, Siedlce, rozwój ludności, spisy powszechne

Each modern community has its past – certain foundations and rules, which shaped it, either in the local or national dimension. Historians focus in their research on political, culture-related and military aspects, often neglecting, for various reasons, some groups forming communities [7, p.8]. Usually, this is caused by the lack of appropriate information in the sources. Using statistical sources often helps overcome this problem. The example may be the analysis of the size of the community's population based on censuses [4, p.41]. The example presented in this paper involves the population of Siedlce in the period 1897-2011.

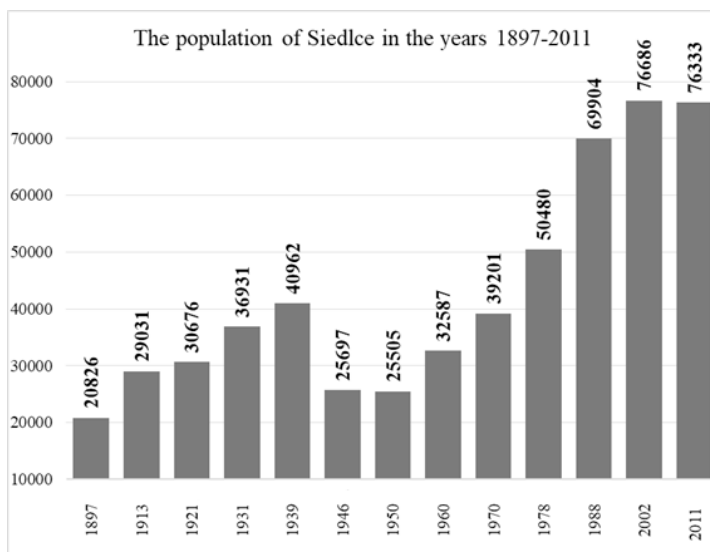
Siedlce is a city located on the left bank of the Vistula River. From 1810, the city was the capital of the Siedlce Department¹; in the years 1816-1837 it was the capital of the Podlasie Governorate²; in the years 1867-1912 – Siedlce

1 Departament siedlecki.

2 Gubernia podlaska.

Governorate³, and in the years 1975-1998 – Siedlce Voievodeship⁴ [16, p.45-46]. Siedlce was a medium-sized city as regards population.

The beginning date of the analysed period is 1897, as on 9th February 1897 the first general census of the population of the Kingdom of Poland⁵ and the Russian empire was conducted [2, p.65]. Although it is considered not very reliable [3, p.180], basic rates such as the size of population or its division by sex, the data may be considered reliable with one reservation, namely, including in the population of Siedlce soldiers stationed in the garrison located in the city. Therefore, in the official statistics the number of city dwellers is equal 26234 in 1897. However, after deducing the Russian soldiers and members of their families, amounting to a total of 5408 people, the population of Siedlce is slightly smaller and equals 20826 persons [8, p.271,277,290]. According to the data, there were 9755 men and 11071 women. The female to male ratio was 113.5 versus 100. This is the starting point for presenting changes in the population in successive years.

Based on: 1, p.76; 2, p.565; 5; 6; 8, p.271; 9, p.38; 10, p.3; 11, p.34; 12, p.1213, p.32; 14, p.92; 15, p.18.

As no other census was conducted prior to the outbreak of World War I

3 Gubernia siedlecka.

4 Województwo siedleckie.

5 Królestwo Polskie.

in the Kingdom of Poland, in order to present the situation before the conflict, the data for 1913, gathered and published by the Warsaw Statistical Committee will be quoted [12, p.12]. According to the data, Siedlce was inhabited by 29031 persons. The detailed data related to the number of men and women in the city is unavailable.

After the war in 1921, a very thorough census was conducted. [14, p.92]. The date of census was unfortunate due to increased internal migrations and mass repatriations of people from Russia. However, the need to describe the state of the country at the very beginning of its independence resulted in the census being conducted on 30th September 1921. According to the census data, 30676 people lived in Siedlce. The number of men amounted to 14331, and women - to 16345. Although it seems that the period of war did not have a negative impact on the population of the city, which is reflected by the increased size of population, compared with 1913, the male to female ratio. According to the census the ratio was 114 females versus 100 males.

The next general census was ten years later. According to the information from the census conducted on 9th December 1931, the population of Siedlce was 36931 persons [13, p.32], with 19192 of women, and 17739 men. The differences in the number of men and women were smaller, with female to male ratio equal to 108.2 versus 100. Unfortunately, it is not possible to verify the changes in the ratio in the subsequent years due to the fact that no other census was conducted before the outbreak of the World War II. The only information available is the total population of Siedlce in 1939, amounting to 40962 persons [2, p.565].

The next census including Siedlce was conducted in 1946 [11, p.34]. Unlike the previous ones, it was a summary census, limited to the minimum indispensable for the administrative authorities [2, p.67-68]. The population in Siedlce according to the census was 25697, i.e. a decrease by 36.3% compared with 1939. The decrease was similar to the Jewish population living in Siedlce before the war. Therefore, it may be concluded that the decrease of the population of Siedlce was connected with the holocaust of the local Jewish population conducted by Nazi Germany during the II World War in the occupied Poland. However, this hypothesis requires further research. Division by sex shows increased disproportion between the number of men and women. According to the data for 1946, the number of males was 11270 and the number of females 14292. The female to male ratio was 126.8 versus 100 – the highest in the 20th century.

A standard census was conducted on 3rd December 1950. The standard information such as size of population or the population divided by sex did not differ much from the results obtained in the previous census in 1946. The population of Siedlce decreased slightly, with the number of dwellers amounting to only 25505, with 11607 males and 13715 females [10, p.3]. The feminization index fell down to 118.1 females 100 males. However, the ratio was still high. It was the result of the recent war, in which more men than women died, and it took years to return to normal.

Subsequent censuses were conducted in 1960 [15, p.18] and 1970 [9, p.38-39]. According to the data obtained in the censuses, the population of Siedlce was 32587 and 39201 inhabitants, in 1960 and 1970, respectively. Based on the data it might be concluded that biological losses in the city, resulting from the war, were only made up 25 years after the war. Slowly, the disproportion between men and women was decreasing, although there was still the increased number of women in comparison with men, significantly larger than the average for Poland. In 1960, the female to male ratio in Siedlce was 116.2 females versus 100 males, and in 1970 r. 114.3 females, compared with the national average of 106.8 i 105.9, respectively [4, p. 133].

By the decision of the authorities, the next census was performed on 7th December 1978 [2, p.69]. In this time, the situation of Siedlce changed significantly, as it ceased to be the capital of the voivodeship. The number of inhabitants increased noticeably. In 1978, the population of Siedlce reached 50480 people, an increase by 28.8% in 8 years, and 69904 in 1988 - an increase by 38.4% in ten years [1, p.76]. The years 1970-1988 were the period of the greatest increase of the population in the 20th century Siedlce.

High feminization index remained the characteristic element of the population, although it decreased to 111.1 female versus 100 men in 1978, and 110.4 women versus 100 men in 1988, and stabilized at this level. It is in accordance with the tendency in bigger cities in Poland, in which the number of females is significantly larger than males [4, p. 133].

Feminization index in Siedlce in the years 1897-2011

year	feminization index
1897	113.5
1921	114.0
1931	108.2
1946	126.8
1950	118.1
1960	116.2
1970	114.3
1978	111.1
1988	110.4
2002	111.0
2011	110.5

Based on: 1, p.76; 5; 6; 8, p.271; 9, p.38; 10, p.3; 11, p.34; 13, p.32; 14, p.92; 15, p.18.

Data from censuses conducted in the 21st century, i.e. the census of 8th June 2002 [5] and 31st March 2011 [6] show that the population of Siedlce stabilized. The city was inhabited by 76686, and 76333 persons in 2002 and 2011, respectively. At present the population of Siedlce amounts to [5]. As it was

mentioned above, the proportions between the number of males and females did not change significantly.

The results obtained based on the analysis of the statistical material show processes and demographic phenomena occurring in Siedlce in the last 115 years. Some of them may be surprising, e.g. lack of negative impact of World War I on the size of population of Siedlce. Other results reflect general demographic trends, e.g. higher number of females versus males in the population of Siedlce exceeding the national average, which is characteristic for bigger cities. Due to World Wars I and II, the disproportion was even higher. Higher mortality rate of men during military conflicts is also reflected. The collected material may be used for further, more detailed analysis and research related to social history.

Illustrating changes in the size of population of Siedlce, considering division by sex, in the years 1897-2011 was only possible by using statistical data. The example data, i.e. size of population and division by sex are the basic, and do not necessarily require using censuses, which provide the most valuable statistical material. As for the period after World War II, data from current registration are also available. The source of data, if reliable, does not have impact of the main advantage of statistical research, which is including all studied units, without omitting the ones, which are not described in detail by other sources. On the other hand, no persons in historic records are favourized. It may be called “egalitarianism” of statistical sources, which makes them indispensable for research related to social history of the 19th and 20th century.

REFERENCES:

1. Biarda M., *Ludność miasta Siedlce w latach 1975-1989*, „Szkice Podlaskie”, . 8, 2000.
2. Gawryszewski A., *Ludność Polski w XX wieku*, Warszawa 2005.
3. Gieysztorowa I., 1980, *Niewiarygodność statystyki demograficznej ziem polskich w XIX w. i potrzeba jej korekty*, [in:] *Przeszłość demograficzna Polski, Materiały i Studia*, 12, Warszawa 1980.
4. Holzer J. Z., *Demografia*, Warszawa 2003, wyd. VI zmienione.
5. <https://www.polskawliczbach.pl/Siedlce#dane-demograficzne>, [accessed 23.08.2020].
6. <https://stat.gov.pl/spisy-powszechne/nsp-2011/nsp-2011-wyniki/ludnosc-w-miejscowosciach-statystycznych-wedlug-ekonomicznych-grup-wieku-stan-w-dniu-31-03-2011-r-21,1.html>, [accessed 23.08.2020].
7. Ichnatowicz I., Mączak A., Zientara B., Żarnowski J., *Spoleczeństwo polskie od X do XX wieku*, fourth ed., Warszawa 1999.
8. Kazimierski J., *Miasta i miasteczka na Podlasiu (1808-1914). Zabudowa-Ludność-Gospodarka*, Warszawa 1994.
9. *Narodowy Spis Powszechny z 8 grudnia 1970. Wyniki ostateczne. Struktura demograficzna i zawodowa ludności. Gospodarstwa domowe. Woj. Warszawskie. Część II tablice powiatowe*, Warszawa 1972.
10. *Narodowy Spis Powszechny z 3 grudnia 1950 r. Struktura zawodowa i demograficzna ludności. Indywidualne gospodarstwa rolne. Województwo Warszawskie*, Warszawa 1954.
11. *Powszechny sumaryczny spis ludności z dn. 14 II 1946 r.*, Warszawa 1947.
12. *Rocznik Statystyczny Królestwa Polskiego. Rok 1915*, Warszawa 1916.
13. *Statystyka Polski Seria C, z. 85, Drugi powszechny spis ludności z dn. 9 XII 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo Lubelskie*, Warszawa 1938.
14. *Statystyka Polski, t. 18, Pierwszy powszechny spis Rzeczypospolitej polskiej z dnia 30 IX 1921 r. Mieszkania. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo Lubelskie*, Warszawa 1927.
15. *Spis powszechny z dnia 6 grudnia 1960 r. Wyniki ostateczne. Ludność. Gospodarstwa domowe. Woj. warszawskie. Część II A tablice powiatowe*, Warszawa 1965.

TRAVELLING IN LATE MEDIEVAL ENGLAND IN THE LIGHT OF *PIERS PLOWMAN* BY WILLIAM LANGLAND

Madej-Borychowska Joanna

*Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach,
doktorantka w Instytucie Historii UPH w Siedlcach,
joanna_md@poczta.onet.pl*

Abstract

The purpose of this work is to discuss various travellers in Piers Plowman and their motivations for travelling, as well as explore different forms and aspects of travelling in the poem in the context of travelling in late medieval England and contemporary travel-related literature. The theme of travelling has always been popular in literature and it also enjoyed popularity in the Middle Ages. It can be found in some of the greatest works of the time, i.e. Piers Plowman, The Canterbury Tales or The Travels of Sir John Mandeville. The theme of traveling is ubiquitous throughout Piers Plowman, and the poem begins like a book of travels. Moreover, it also contains numerous travel-related themes, i.a. a pilgrimage of a crowd of people to Walsingham, mentions of pilgrimages to Jerusalem, a metaphorical pilgrimage of people to St Truth, narrator's quest for wonders – a journey through time and space, which is an inner journey of a human soul, or a journey of an allegorical character Lady Meed to the King's court at Westminster. It also contains mentions of bishops in partibus infidelium as well as mendicant friars wandering about England.

Keywords: *travelling, travellers, pilgrimage, journey, late medieval England*

According to a common belief, people in the Middle Ages did not travel much and seldom left villages and cities they lived in. To the contrary, medieval Englishmen and, to a lesser extent, women, despite numerous constraints, had to travel longer or shorter distances for various reasons¹. It must be noted that some people in medieval England did not travel further than a local market, and others, e.g. villeins² were not allowed to leave the manor without their lord's permission [21, p. 48].

One must bear in mind that most medieval travels were not for pleasure but out of necessity. People who travelled far and wide were merchants, sailors and messengers. Another group of people who travelled in connection with their professional duties were judges, sheriffs and clerks. Naturally, witnesses and parties to court cases also had to travel to court hearings held in different places. Another reason for travelling was choosing representatives in the parliament³ and

1 Travelling in the Middle Ages was discussed by e.g. M. W. Labarge [17] P. B. Newman [22] and N. Other [23].

2 Also called serfs, cottars, cultores. Peasantry in late medieval England was a heterogeneous class including both free and unfree people [28, p. 17; see also: 11, p. 72 and subsequent ones]. According to G.Coulton at least one-tenth of villagers might never have left the village they lived in [11, p.72]. Therefore, such restrictions did not apply to peasantry as a whole. Unlike villeins, however, freemen, who also belonged to peasantry, were allowed to travel [21, pp. 67-68].

3 Some members of the third estate, e.g. freeholders, who were free people [21, p. 50] and owned land worth more than

participating in parliamentary sessions [21, pp. 68-69]. Finally, travelling was an inherent element of crusades, wars as well as many other everyday activities.

Journeys were also connected with religion – participation in masses and other religious ceremonies in local churches as well as pilgrimages to popular places of cult in England and abroad⁴. Although most pilgrims were men, there were also women who went on pilgrimages, including long-distance ones. An example is Margery Kempe⁵, a well-known English religious mystic, born c. 1373, who went on pilgrimages to Jerusalem, Rome, Germany and Spain [31]. Clergy also travelled long distances. Bishops ordained priests, visited parishes in their dioceses [21, p. 69] or went oversees to the Papal Curia [28, p. 70], etc. Religious, especially mendicant friars roamed about England and preached sermons.

Moreover, the king with his court moved around the country, which is known as itinerant court [29, p. 100]⁶. Lords, who held lands in different shires, often many miles apart, were accustomed to frequent journeys to oversee their estates. At the other end of the spectrum, one may mention such travellers as minstrels, jugglers and other street artists, vagabonds, and, finally, outlaws, trying to escape the law as well as exiles.

The fact that travels were a vital part of life and culture of medieval English people is also confirmed by the presence of numerous themes related to travelling in medieval English literature. Themes related to travel and travelling can be found not only in *Piers Plowman* by William Langland but also in other great and popular late medieval works such as, *The Canterbury Tales* by Geoffrey Chaucer and *The Travels of Sir John Mandeville*.

The purpose of this work is to discuss various travellers in *Piers Plowman* and their motivations for travelling, as well as explore different forms and aspects of travelling in the poem in the context of travelling in Medieval England and contemporary travel-related literature. The work also attempts at answering the question to what extent the journeys described in the poem reflect the real journeys undertaken by medieval English people.

The base for research was the text of *Piers Plowman* by William Langland, which is an allegorical and satirical poem, and consists of a series of loosely connected dreams-visions. The central theme of the poem is searching for the ideal of Christian life. *Piers Plowman* is the only work by William Langland, who devoted to this poem most of his adult life, making modifications, amendments and improvements, resulting in at least three distinct versions of the poem. [4, pp. 131-136]. The authorship of the poem is attributed to William Langland, mainly based on a piece of information contained in a manuscript of C version of the text. The manuscript contains a memorandum that the author of the text is William de Rokele alias Langland, whose father, Stacy de Rokele, held lands of

40 shillings, were entitled to vote for the county's parliamentary representative, which required a journey to a county town [21, p. 68].

4 See e.g. D. Webb [29].

5 On Margery Kempe's pilgrimages see also T. N. Bowers [8, pp. 1-28].

6 The subject of itinerant kings and queens is also discussed by M. W. Labarge [17, pp. 38-60].

Lord Despenser in Oxfordshire [5, p. 85]. According to most scholars, William Langland was most probably born in the vicinity of Malvern Hills, in western England, where a Benedictine monastery was located. It is there that young William might have obtained education. The poet probably had lower orders but it has not been established what his profession was. Some scholars suggest that he might have been a chantry priest [26, p. 56]. Others, based on textual evidence and extensive legal terminology, which normally appeared in petitions, statutes, wills, in the text of the poem, claim that Langland must have worked with legal documents, possibly rewriting them [6, p. 88].

The number of surviving manuscripts – over 50 – testifies to the popularity of the work [3, p. xiii]⁷. The surviving texts of *Piers Plowman* were divided by scholars into three basic versions: A, B and C, where A is the earliest and C is the latest. Version A is the shortest, consists of twelve passuses and over 2500 verses. Version B consists of twenty passuses and is over three times longer than version A, while version C is only a little longer than version A and consists of twenty-two passuses [14, pp. 11-17]. The manuscripts are available online in a digitized form at the *British Library* website and at the *Piers Plowman Internet Archive* website. Different versions of the poem are also available in the traditional form of a book.

The theme of traveling is ubiquitous throughout *Piers Plowman*. The poem contains numerous travel-related themes, both real and metaphorical (intellectual and spiritual) ones. As E. Steiner notices, in *Piers Plowman* travel and especially English travel serves to describe “all persons and a range of social and spiritual conditions” [27, p. 19]

The first type of journey in the poem is a pilgrimage⁸. The poem contains mentions of pilgrimages to places of cult both in the British Isles, i.e. Walsingham (Prologue, 53) and overseas, namely Santiago de Compostela in Spain, Rome and Jerusalem (Prologue, 46; V: 516-528).

Langland in fact criticizes pilgrimages as he believes they are undertakings not necessarily bringing men closer to God⁹. However, he simultaneously provides us with the description of different sort of pilgrims who were making plans concerning the destinations of their pilgrimage:

“Pilgrymes and palmers plighted hem togidere
To seke Seynt James and seyntes in Rome.
Thei went forth in here wey with many wise tales,
And hadden leve to lye al here lyf after.
I seigh somme that seiden thei had y-sought seyntes:
To eche a tale that thei tolde here tonge was tempred to lye
More than to sey soth – it semed bi here speche.” (Prologue, ll. 46-52) [3, p. 4].

7 The most recent publications enlist 59 manuscripts of the poem, including surviving fragments [32].

8 Pilgrimage in medieval English literature was discussed by e.g. D. Dyas [12] and D.R. Howard [15].

9 Pilgrimages were not only a source of spiritual and religious experiences but also a source of entertainment [28, p. 175, fn. 131].

A strange crowd of pilgrims was also heading to Walsingham (Prologue), a popular place of cult in England, which attracted pilgrims not only from the British Isles but also from various parts of Europe [34]. The sanctuary was also popular with English kings. It was visited by Henry III in 1241, Edward I in 1280 and 1296 and Edward II in 1315. It was also visited by English kings in 15th and 16th centuries [10]. Langland describes the pilgrims going to Walsingham as follows:

“Heremites on a heep with hoked staves
Wenten to Walsyngham, and here wenches after.
Grete lobyes and longe that loth were to swynke
Clotheden hem in copis to ben knowen fram othere
And shopen hem heremites, here ese to have.” (Prologue, ll. 53-57) [3, p.

4].

The above descriptions provide us with information on the type of people going on pilgrimages as well as features of their character, appearance and profession. The pilgrims on the way to Walsingham pretend to be religious – hermits, avoid work and bring their lovers behind. We may also conclude from their description that going on pilgrimages was a way of avoiding to perform one’s duties¹⁰. In another medieval poem, *The Canterbury Tales* by Geoffrey Chaucer, set as a pilgrimage, a group of pilgrims from many walks of life, including knight, prioress, monk, wife of Bath, miller and franklin [33] is heading to the grave of St Thomas Becket in Canterbury¹¹ [28, p. 38], another popular place of cult in medieval England.

English people travelled not only to places of cult in England like Walsingham or Canterbury but also overseas – to such holy places as Santiago de Compostela¹², Cologne, Rome or Jerusalem [21, p. 70, p. 266]. Obviously, more English pilgrims travelled to Rome and Compostella than to Jerusalem, because of the distance, cost, and dangers involved. Nonetheless, those who went on a journey to the Holy Land included English kings, e.g. Henry IV and prominent people, who travelled with a substantial retinue [20, pp. 141-142]. Both Langland’s and Chaucer’s poems contain characters who visited Jerusalem. In *Piers Plowman*, it is a palmer¹³ who went to numerous pilgrimages. The palmer has a bowl and a bag by his side, and carries different souvenirs from the holy places he visited. He is described in the poem as follows:

“Apparailled as a paynym in pylgrymes wyse.
He bare a burdoun y-bounde with a brode liste,
In a withewyndes wise y-wounden aboute.
A bolle and a bagge he bare by his syde.
An hundreth of ampulles on his hatt seten,

10 On this subject see e.g. G. Waluga [28, p. 21 and quoted literature].

11 Canterbury as a medieval place of cult can be classified as a European shrine of the second rank (behind Jerusalem, Rome and Santiago), attracting both a local and regional public, and a considerable number of longer-distance pilgrims [29, p. xi].

12 It was the most popular place of an overseas pilgrimage for English people in the 14th century [9, p. 5, fn. to l. 13].

13 A professional pilgrim, usually one who had been to Jerusalem [3, p. 631].

Signes of Synay and shelles of Galice,
 And many a Cruche on his cloke and keyes of Rome,
 And the vernicle bifore for men shude knowe
 And se bi his signes whom he soughte hadde.
 This folke frayned hym [faire] fro whennes he come.
 «Fram Synay,» he seyde, «and fram [the] Sepulcre.
 In Bethleem, and in Babiloyne, I have ben in bothe;
 In Ermony, in Alisaundre, in many other places.
 Ye may se bi my signes that sitten on myn hatte
 That I have walked ful wyde in wete and in drye
 And soughte gode seyntes for my soules helth.» (Passus V, ll. 516-531)

[3, p. 90]

As we can see from the above passage, the list of places visited by the palmer is long, as was his pilgrimage, and incorporated the following places: the convent of St Katherine in the desert of Sinai, the Holy Sepulchre in Jerusalem, the Church of the Nativity in Bethlehem, Babylon the Less (near Cairo, with a shrine of St Barbara, and church of Our Lady), Armenia (mount Ararat), Alexandria and Damascus [2, p. 138, fn. 171-173]. Interestingly, *The Travels of Sir John Mandeville*, whose first fifteen chapters are devoted to a pilgrimage to the Holy Land and Jerusalem, also describes visits to all these places [2, p. 138, fn. 171-173]. Moreover, *The Canterbury Tales* also contains mentions of pilgrimages to Jerusalem – the person, who visited Jerusalem three times, is a wealthy and vigorous Wife of Bath [20, p. 141; 28, p. 175].

Undoubtedly, medieval English people were also forced to travel in connection with legal matters, when they had to appear in court as a witness or a party to a court case, both in secular and ecclesiastical courts. Mortimer emphasizes that executors of a dead person's will had to “swear their oath and prove the will in a particular ecclesiastical court” [21, p. 70]. Such a journey was often quite an undertaking, e.g. if a dead person had property on both sides of the boundary between the dioceses York and Lincoln, the executor had to travel to the court of the archbishop of Canterbury, which was held at Lambeth – the distance of approx. 240 kilometres one-way [21, p. 69]. *Piers Plowman* also contains a theme which mentions a journey to court, i.e. journey of an allegorical character Lady Meed to King's Court at Westminster, who goes there in the company of people of different professions, e.g. sheriffs, summoners, assizers¹⁴ and representatives of clergy (deans, subdeans, bishops), to bring her case before the king. Langland provides us with the description of preparations for this journey. The text contains mentions of preparations for the journey: fetching horses, saddles, carts and victuals. Those going to the court travel on horseback, in a cart or on foot, depending on their status. Although in the scene described by Langland, certain characters play the role of horses, the description generally reflects preparations necessary for a long journey (Passus II, ll. 159-181) [3, p. 32].

¹⁴ “Members of the assize or inquest, which was the ancestor of the modern jury” [3, p. 627].

It must also be kept in mind that justices and their clerks and servants had to travel in connection with court sessions held at different places. Royal justices and their clerks and servants had to travel around the whole country to the places, in which they held court. Lawsuits also required the presence of local officials. [21, p. 69] Journeys related to one's profession or office both in England and outside were made by merchants, messengers and sailors, etc. In the C version of *Piers Plowman*, the poet describes perils of a journey of a merchant, who travels with his merchandise and money, and has to hire people to protect him from robbers on the way. He compares slow journey of a merchant whose journey is delayed as he has to pay toll in many places to the swift and gay messenger's journey, who travels only with a letter and needn't be afraid of robbers (C. Passus XIII, ll. 39-46, 58) [13, p. 118; see also: 27, p. 19; 19, pp. 314-115]. As Mortimer notes, 14th century sailors sail to Sweden, Denmark, Flanders, Bordeaux or Spain and many other places. Moreover, English merchants had their permanent offices as far as Copenhagen or Danzig, and England's economic links reach as far as Moscow and Constantinople [21, p. 71]. Obviously, inherent in travelling in medieval England were various inconveniences, e.g. due to bad condition of roads¹⁵ and dangers, such as attacks of robbers and bandits. Because of that, travelling in larger groups was popular. Also sea voyages were full of dangers – ships could sink during storms [21, e.g. p. 141 and p. 264] or might get attacked by pirates [21, p. 139].

Another group of travellers in *Piers Plowman* consists of the clergy, both secular and religious. Langland mentions bishops *in partibus infidelium* (Passus XV, ll. 493-495, 510) [3, p. 266] as well as mendicants wandering about England. Although the poet is more concerned with the conflict between the secular clergy and the friars and the encroachment upon the rights of secular clergy (such as administering sacraments) by mendicants, Langland describes them as:

“[...] men on this molde that moste wyde walken,
And knowen any contrees and courtes and many kynnes places
Bothe prynces paleyses and pore mennes cotes,” (Passus VIII, ll. 14-16).
[3, p. 122].

The information in the text, suggests that such “wanderers” were often seen in late medieval England. As the English historian G. Coulton notes, the above mentioned bishops were usually mendicant friars – and were suffragans, or were given roving missions by the Pope. He further points out that Langland is critical of such titular bishops, and quotes information from the surviving documents written by bishop Grandisson regarding one of such bishops, an Austin friar Hugh, who came in disguise to Dartmouth to consecrate a chapel illegally built there by the friars of his order [11, p. 133]. Langland's poem also contains mentions of bishop's visitations (Passus II, l. 177) [3, p. 32] or priests leaving their parishes to find a better paid occupation, e.g. singing Masses in London or serving the king, lords or ladies (Prologue, ll. 84-95) [3, p. 6].

15 The exception were main roads used by the king, which are regularly repaired [21, p. 126; for more information on the condition of roads see: pp. 125-127].

Crusades may also be considered journeys as they required travelling to distant lands. In the Middle Ages, English kings along with their armies participated in crusades, not only to the Holy Land (e.g. Richard I the Lionhearted [36] and Edward I [35]) but also to other places like Lithuania or Prussia (Henry of Lancaster, later king of England) [30; 21, p. 198]. Langland is concerned with the problem of salvation of the heathen, and brings up the subject of crusades to the Holy Land (e.g. Passus XV, ll. 542-545) [3, p. 268]¹⁶. In the context of converting the heathen, he mentions places such as India, Alexandria, Armenia and Spain (Passus XV, l. 521) [3, p. 266]. We can also find a theme related to crusades in Chaucer's *Canterbury Tales*¹⁷. One of the pilgrims described in the poem – the Knight participated in many military expeditions, i.a. to Lithuania, Prussia, Russia and Turkey [24, pp. 9-10; 21, p. 71].

Apart from themes related with real journeys, *Piers Plowman* also contains metaphorical as well as intellectual and spiritual journeys¹⁸. This category includes a pilgrimage of people of different estates and professions to St Truth, which is a pilgrimage in a metaphorical sense. As Langland puts it, a large group of people, about 1000, which is a cross-section of medieval English society (including knights and ladies) wishes to go on a pilgrimage to St Truth. As they do not know the way, they try to find somebody to show them the way. Nobody knows the way there, even an experienced palmer, who went on numerous pilgrimages [3, pp. 88-94]. The only one who agrees to show the pilgrims the way to St Truth is Piers who admits that he knows St Truth very well: "I knowe hym as kyndely as clerke doth his bokes" (Passus V, l. 538) [3, p. 90]. He also agrees to direct the pilgrims on "the weye to his palace" (Passus V, l. 555) [3, p. 90] on condition that they help him to plough his half acre (Passus VI, ll. 4-6) [3, p. 96]. Piers' field becomes the whole world, and work becomes a metaphorical pilgrimage, which is not only a journey along a certain route, but honest life and work. The pilgrimage becomes a quest of a human soul in search of Truth representing God [1, p. XIII].

Langland's poem also contains another intellectual and spiritual journey undertaken by the narrator called Will¹⁹. This journey begins in the first scene of the poem, in which Will, tired from wandering about the Malvern Hills looking for wonders, decides to take a rest and falls asleep (Prologue). In his dream, he meets Holy Church (an allegorical character) and decides to begin looking for his salvation. As the poem unfolds, the quest concentrates on three levels of spiritual perfection represented by Do-Wel, Do-Bet and Do-Best. On his journey, Will is accompanied by numerous guides, often giving contradictory advice and instructions [16, p. 514]. In his dream-visions Will travels back in time, to different places and epochs, e.g. to Jerusalem in the times of Jesus Christ (Passus XVIII) and talks to different allegorical characters like Reason, Dame Study and

16 Crusades are discussed by e.g. W. E. Rogers [25, pp. 145-170].

17 Crusades in *The Canterbury Tales* are discussed by C. M. Lewis [18].

18 This subject was discussed by D. Dyas [12, pp. 205-247].

19 Will is an ambiguous name meaning both human will and a person called William [7, p. 1]

Scripture. In fact, this is an inner journey of a human soul trying to find truth and perfection.

Piers Plowman by William Langland contains numerous travel-related themes, describing both real journeys undertaken by medieval English people and inner, spiritual journeys of a human soul. The real travels described in the poem testify to the author's extensive knowledge of the contemporary world, knowledge drawn both from his own observations as well as from other sources, e.g. books. Although Langland's poem is not a typical source for historic research, but a literary one, it reflects the realities of life in late medieval England, including travels undertaken by medieval English people, which finds confirmation in other sources. It must be noted, though, that some types of journeys mentioned in the poem are not described in great detail (e.g. pilgrimages, crusades) and some travel-related themes feature allegorical characters (e.g. Lady Meed and her journey to king's court). Intellectual and spiritual travels in *Piers Plowman* reflect Christian longing of the author of the poem and his contemporaries for God, represented in the poem by Truth. Langland's soul is a Christian soul, which sees the perils of the world around him. Life of a medieval man, as described in the poem, is a journey in a world full of dangers both for the spirit and the soul. In the eschatological dimension, the destination of this journey, which is the most important one in the life of a Christian, is Salvation, which may be achieved by finding Truth – a synonym of God.

Sources:

1. Langland W., *Piers Plowman*, transl. T. Tiller, introd. P. Martin, Ware (Herds) 1999
2. Langland W., *Piers Plowman. An Edition of the C-text by D. Pearsall*, Berkeley – Los Angeles 1982.
3. Langland W., *Piers Plowman: the Donaldson translation, select authoritative Middle English text, sources and backgrounds, criticism*, ed. E. Robertson and S. H. Shepherd, New York – London 2006.
4. Langland W., *Widzenie o Piotrze Oraczu*, transl. P. Mroczkowski, Kraków 1983.

References:

5. Adams R., *The Rokeles: an index for a "Langland" family history* [w:] "The Cambridge Companion to *Piers Plowman*", ed. A. Cole, A. Galloway, Cambridge 2014, pp. 85-96.
6. Alford J.A., *Piers Plowman: A Guide to the Quotations*, Binghamton 1992, p. 28.
7. Baldwin A., *A Guidebook to Piers Plowman*, Basingstoke 2007.
8. Bowers, T. N., *Margery Kempe as Traveler*, "Studies in Philology", Vol. 97, No. 1 (Winter, 2000), pp. 1-28.
9. Chaucer G., *Opowieści kanterberyjskie*, transl. H. Pręczkowska, Wrocław 1963.
10. Clayton, Joseph. *Walsingham Priory*. [in:] "The Catholic Encyclopedia", Vol. 15, New York 1912, <<http://www.newadvent.org/cathen/15543a.htm>> [accessed: 29.07.2020].
11. Coulton G. G., *Medieval Panorama: The English Scene from Conquest to Reformation*, Cambridge 1949.
12. Dyas D., *Pilgrimage in Medieval English Literature, 700-1500*, Cambridge 2001.
13. Economou G., *William Langland's "Piers Plowman": The C Version*, Philadelphia 1996.
14. Hanna R., *William Langland*, Aldershot 1993.
15. Howard D. R., *Writers and Pilgrims. Medieval Pilgrimage Narratives and Their Posterity*, Berkeley – Los Angeles – London 1980 .
16. Kerby-Fulton K., *Piers Plowman* [in:] "The Cambridge History of Medieval English

Literature”, ed. D. Wallace, Cambridge – New York 1999.

17. Labarge M. W., *Medieval Travellers: The Rich and the Restless*, London 2005.
18. Lewis C. M., *History, Mission, and Crusade in the “Canterbury Tales”*, “The Chaucer Review”, Vol. 42, No. 4 (2008), pp. 353-382.
19. Middleton A., *Acts of Vagrancy: The C Version “Autobiography” and the Statute of 1388* [in:] “Written Work: Lanceland, Labor, and Authorship”, ed. S. Justice, K. Kerby-Fulton, Philadelphia 1997, pp. 208-318.
20. Morris C., *Pilgrimage to Jerusalem in the late Middle Ages* [in:] “Pilgrimage – the English Experience from Becket to Bunyan”, ed. C. Morris, P. Roberts, Cambridge 2002.
21. Mortimer, *The Time Traveler’s Guide to Medieval England: A Handbook for Visitors to the Fourteenth Century*, London – New York – Toronto – Sydney – New Delhi 2008.
22. Newman P. B., *Travel and Trade in the Middle Ages*, Jefferson (NC) 2011.
23. Olher N., *The Medieval Traveller*, transl. C. Hillier, Woodbridge 1989.
24. Pratt J. H., *Was Chaucer’s Knight Really a Mercenary?* “The Chaucer Review”, Vol. 22, No. 1 (Summer, 1987), pp. 8-27.
25. Rogers W. E., *The C-revisions and the Crusades in Piers Plowman* [in:] “The Medieval Crusade”, ed. S. J. Ridyard, Woodbridge 2004, pp. 145-170.
26. Steiner E., *Documentary Culture and the Making of Medieval English Literature*, Cambridge 2003.
27. Steiner E., *Reading Piers Plowman*, New York 2013.
28. Waluga G., *Spoleczeństwo realne i idealne w Opowieściach kanterberyjskich Geoffreya Chaucera*, Warszawa 2000.
29. Webb D., *Pilgrimage in Medieval England*, Hambledon – London – New York 2000.

Websites:

30. *Henry IV*, [in:] “Encyclopædia Britannica” <https://www.britannica.com/biography/Henry-IV-king-of-England> [accessed: 30.07.2020].
31. *Margery Kempe* [in:] “Encyclopædia Britannica” <https://www.britannica.com/biography/Margery-Kempe> [accessed: 30.07.2020].
32. Piers Plowman Electronic Archive: <http://piers.chass.ncsu.edu/texts/L/intro> [accessed: 13.08.2020].
33. *The Canterbury Tales* [in:] “Encyclopædia Britannica” <https://www.britannica.com/topic/The-Canterbury-Tales> [accessed: 30.07.2020].
34. *Walsingham* [in:] “Encyclopædia Britannica” <https://www.britannica.com/place/Walsingham-Norfolk-England> [accessed: 30.07.2020].
35. Treharne R. F., *Edward I* [in:] “Encyclopædia Britannica” <https://www.britannica.com/biography/Edward-I-king-of-England> [accessed: 30.07.2020].
36. Wallis G., Barrow S., *Richard I* [in:] “Encyclopædia Britannica” <https://www.britannica.com/biography/Richard-I-king-of-England> [accessed: 30.07.2020].

PRZESTRZEŃ KULTURY W BADANIACH JEZYKOZNAWCZYCH NAD POLSKIM I UKRAIŃSKIM POJĘCIEM NIEPEŁNOSPRAWNOŚCI

Matkowska Agnieszka

doktorantka, Uniwersytet Wrocławski

refi@poczta.onet.eu

Promotor dr hab. prof. UWrocław Piotr Lewiński

Dyskusja nad niepełnosprawnością w Polsce i na Ukrainie rozwinęła się wkrótce po przemianach ustrojowych, kiedy państwa te otworzyły się na potrzeby osób niepełnosprawnych, a nabrała tempa po ratyfikacji Konwencji Praw Osób Niepełnosprawnych ONZ przez prezydentów obydwu krajów w pierwszej dekadzie trzeciego tysiąclecia. Konwencja ta zakłada zarówno dostęp do praw zapewniających równość osobom z niepełnosprawnością, jak i egzekwuje prawnie obowiązek używania sformułowań zgodnych z poprawnością polityczną. W tym kontekście istotna jest rola kultury, która rozpowszechniana za pośrednictwem mass mediów, ułatwia i utrwala funkcjonowanie modeli niepełnosprawności w świadomości odbiorców. Współcześnie pojawiają się nowe kierunki w badaniach nad tymi modelami. Ich analiza opiera się m.in. na badaniu dyskursów we współzależności z perspektywą kulturową i społeczną.

Osoby niepełnosprawne były w kulturze przez wieki stygmatyzowane. Rozdział temu problemowi poświęciła Beata Borowska-Beszta w *Niepełnosprawności w kontekstach kulturowych i teoretycznych* [3], gdzie opisuje zwyczaje Spartan zrzucających „chrome osoby” w przepaść. W Starożytnym Egipcie deformacja fizyczna u człowieka oznaczała karę bogów. W średniowieczu za źródło niepełnosprawności uznawano działanie demonów, a osoby niepełnosprawne torturowano. Zmiany w postrzeganiu tych osób zaczęły się w XIX wieku, jednak na skutek działań wojennych w Europie, a następnie nazistowskich czasów, zostały zahamowane. Dopiero druga połowa XX wieku i rozwój badań naukowych przyczyniły się do rozpowszechniania kultury równości i dostępności dla osób dotkniętych niepełnosprawnością. „W perspektywie kulturowej niepełnosprawność – o różnym nasileniu i czasie trwania – może niekiedy zaistnieć w relacjach i kontaktach międzykulturowych podczas realizacji specyficznych zadań zawodowych lub badawczych prowadzonych za granicą. Wiąże się to z adaptacją do wymagań nowej kultury, przeżywanym szokiem kulturowym, początkowym brakiem kompetencji i nieznaną języka, kodów i symboli lingwistycznych danej kultury”. [3, s.71] Istotnych wniosków na ten temat mogą dostarczyć dane językowe, traktowane jako nośnik wymienionych składowych. „Język traktowany jest przez nas jako medium (Anusiewicz, Dąbrowska), konstrukt (Fleischer), a zarazem proces zawierający (językowo zakodowany) dorobek kulturowy całej wspólnoty komunikacyjnej, będący wyrazem praktyki społecznej tej wspólnoty oraz jej doświadczeń

utrwalonych i nagromadzonych w ciągu wielu pokoleń. Język jest nośnikiem, przekąźnikiem i zbiorem wszelkich wartości, ocen i wartościowań oraz norm postępowania, wokół których się koncentrują zachowania, działania, przekonania oraz system etyczno-normatywny danej społeczności. W tym sensie język jest jednym z najważniejszych składników kultury, a zarazem faktów i procesów językowych związanych z daną kulturą, człowiekiem i rzeczywistością.” [1, s.20]

Odnosząc się do powyższych założeń, dokonałam analizy pojęcia *niepełnosprawności* i ewolucji jego znaczenia, opierając ten proces zmian na tle kulturowym w Polsce i na Ukrainie. Pomięłam aspekt historyczny, skupiając się na latach 90. i późniejszych, ze względu na dynamikę przemian charakterystyczną dla tego okresu, zbieżną na terytoriach obydwu państw. Można bowiem dostrzec pewne nowe rozróżnienie w obrębie dyskursu: w języku polskim zanika słowo *kaleka* i ogranicza się użycie wyrazu *inwalida* na rzecz funkcjonującego w normie użytkowej pojęcia *osoby niepełnosprawnej* oraz w normie wzorcowej *osoby z niepełnosprawnością*. Podobną tendencję można zauważyć w języku ukraińskim. Uznawane obecnie za obraźliwe słowo *каліка* pojawia się coraz rzadziej i słowniki odnotowują jego negatywny wydźwięk. Zastępują je pojęcia takie jak *інвалід* czy *інвалідність* (odpowiadające polskiej *niepełnosprawności*). Podobnie jak w przypadku języka polskiego wzbogacane są o przyimek *z*, tworząc złożenie *людина з інвалідністю*. Na uwagę zasługuje podobieństwo brzmieniowe funkcjonujących w obydwu językach leksemów. Jednakże słowo *inwalida*, które na gruncie języka polskiego zostaje stopniowo zastępowane przez pojęcie *niepełnosprawny* (zarówno w normie jak i dokumentach prawnych) w języku ukraińskim funkcjonuje nadal i w normie wzorcowej i ustawodawstwie. W uzusie języka ukraińskiego pojawia się natomiast podobne brzmieniowo do polskiego leksemu pojęcie *неповносправний, неповносправність*, które zawiera (inaczej niż w języku polskim) negatywne konotacje i odczuwane jest przez użytkowników języka jako obraźliwe, przez co nie spotyka się z pozytywnym oddźwiękiem.

Zjawisko o którym piszę, znajduje swoje odzwierciedlenie w badaniach językoznawczych. Możemy się odnieść do niego analizując dane systemowe języka, tzn. słowniki oraz badając język w jego żywej materii, przykładowo analizując wypowiedzi w mediach czy w Internecie. Wyszukiwarki ze względu na swoją dostępność, szeroki zasięg oraz realizowanie takich funkcji jak informacyjna i edukacyjna, mogą oddziaływać na postrzeganie rzeczywistości przez odbiorców. Użytkownik, wpisując hasło w wyszukiwarkę, otrzymuje wykaz stron udzielających odpowiedzi na interesujące go kwestie. Fakt wpływu mediów na postawy społeczne był szerzej rozpatrywany w pracach naukowych m.in. Bogusława Dziadzi [7] czy Anny Kozłowskiej, która już we wstępie do swojej publikacji naukowej z 2006 r. [10] zaznacza: „Praktycznie wszelkie ustalenia dotyczące wiedzy o komunikowaniu masowym dotyczą w mniej czy bardziej bezpośredni sposób zagadnienia wpływu mass mediów na odbiorcę” [10, s.11]. W moim wystąpieniu dążę do połączenia zagadnień z obszarów

komunikacji i kultury, przy uwzględnieniu wpływu mediów.

Zaczynając badania nad językowym obrazem niepełnosprawności i jego zależnościami z kulturą, zdecydowałam się zaczerpnąć materiał badawczy z wyszukiwarki Google. Przeanalizowałam materiał językowy z trzydziestu najwyżej pozycjonowanych stron, które pojawiły się na skutek wpisania pojęć: *inwalida*, *niepełnosprawność*, *інвалідність*, *неповносправність*. Czy są to terminy zamienne w języku polskim i ukraińskim, czy może funkcjonują tylko jako zapożyczenia strukturalne, niosące za sobą różne znaczenia, rozstrzygają słowniki języka polskiego i ukraińskiego określające definicje tych słów.

Zdecydowałam się na taką a nie inną formę badania ze względu na aktualność w określaniu znaczenia *niepełnosprawności*. Kolejność pojawiania się stron przy wyszukiwaniu zapytania nie jest przypadkowa. Decydują o niej czynniki związane z popularnością strony w Internecie oraz czynniki związane z treścią prezentowaną na stronie i jej działaniem [19]. Kryteria te pomagają w określeniu aktualnego obrazu niepełnosprawności w języku polskim i ukraińskim, przynajmniej w przypadku, gdy założymy, że to media oddziałują na ten obraz i go kształtują. Badania nad aktualną istotą zagadnienia językowego muszą mieć swój punkt odniesienia w postaci określenia w jaki sposób wcześniej rozpatrywano badane pojęcie oraz w jaki sposób dawniej ono funkcjonowało – za bazę przeszłą i normatywnie ugruntowaną traktuję materiał słownikowy. „Analiza językowa pozwala rozpoznać i zdefiniować szerszy kontekst komunikacyjny i czynniki społeczne, psychologiczne i kulturowe składające się na paradygmat kulturowy” [2, s. 25]. Porównanie materiału ze słowników języka polskiego i języka ukraińskiego pozwala na analizę różnic, podobieństw w pojmowaniu pojęcia oraz, po odniesieniu do zjawisk kulturowych, na postrzeganie społeczne osób niepełnosprawnych.

Według Słownika języka polskiego *niepełnosprawny* to człowiek „nieosiągający pełnej sprawności fizycznej lub psychicznej”. Słownik synonimów wskazuje na takie pojęcia jak *kaleka*, *inwalida*, *niedorozwój* – przeważają określenia o negatywnym zabarwieniu semantycznym. W mediach trwa dyskusja nad poprawnością polityczną wspomnianych pojęć. Środowisko jest podzielone. Przykładowo: wyraz *inwalida* niesie negatywny wydźwięk i coraz częściej jest zastępowany przez słowo *niepełnosprawny*. Jednak nadal jest obecny w przestrzeni publicznej na oznaczeniach. Warto zastanowić się nad równoczesną obecnością obu pojęć oraz nad procesem, w którym drugie z określeń zaczęło wypierać pierwsze. Małgorzata Gięda w artykule poświęconym niepełnosprawności objaśnia, kiedy doszło do tej zmiany: „W polskim systemie prawnym w latach 70. XX w. nastąpiło widoczne odróżnienie pojęcia inwalidy od osoby niepełnosprawnej. Różnice te zostały uwypuklone w kilku aktach prawnych m.in. w ustawie z dnia 29 maja 1974r. o zaopatrzeniu inwalidów wojennych i wojskowych oraz ich rodzin. ustawie z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych, a także w licznych rozporządzeniach wykonawczych. Zgodnie z tymi przepisami niepełnosprawni były osobami niezdolnymi do pracy

na skutek choroby lub kalectwa oraz jednocześnie nie zostali przyporządkowani do żadnej z grup inwalidzkich. Naruszenia organizmu powodujące niezdolność do pracy mogły mieć różny charakter: biologiczny (odnoszący się do stanu zdrowia) oraz gospodarczo-społeczny (dotyczący zmniejszonej zdolności do pracy i zarobkowania). Na gruncie polskiego ustawodawstwa oba terminy wzajemnie się wykluczały, a uzyskanie statusu inwalidy wyłączało zastosowanie przepisów przeznaczonych dla osób niepełnosprawnych. Niepełnosprawni byli więc kategorią pośrednią obejmującą osoby, które nie były pełnosprawne, ale także nie można ich było uznać za inwalidów” [8, s. 23-24]. Zgodnie z cytowanym fragmentem, do rozróżnienia między pojęciami *niepełnosprawności* i *inwalidztwa* doszło w latach 70. wskutek przemian w prawie. Czy to wtedy pojawiło się słowo *niepełnosprawny* i zdominowało język polski?

Starsze słowniki języka polskiego nie są w stanie zaprzeczyć ani też potwierdzić tej teorii. Brakuje w nich definicji pojęcia *niepełnosprawność*, podobnie zresztą jak w słownikach frazeologicznych (brakuje konotacji), co może świadczyć o tym, że słowo to powstało stosunkowo niedawno. Na źródło pochodzenia wskazuje budowa słowotwórcza wyrazu, zaznaczona przez Wielki słownik języka polskiego pod red. Jerzego Bralczyka:

nie+pełny+sprawny

Leksem *niepełnosprawny* składa się z dwóch przymiotników, z których jeden wskazuje na związek ze sprawnością, drugi określa zakres tej sprawności a w ogólnym zestawieniu są zaprzeczone negacją *nie*. Na znaczenie wyrazu wskazuje jego struktura. Internetowe słowniki języka polskiego zawierają kilka definicji, które bezpośrednio odsyłają do wartości dotyczących sprawności fizycznej: „nieosiągający pełnej sprawności fizycznej lub psychicznej” [15]; mężczyzna ułomny fizycznie lub upośledzony umysłowo [16].

Użytkownik języka polskiego łatwo może się pomylić, stosując podobne brzmieniowo ukraińskie określenie *неповносправний*. Słowo to ma bowiem na gruncie języka ukraińskiego nieco inne niż w języku polskim konotacje. Nie rejestruje go jeszcze żaden wydany ukraiński słownik, ale jest obecne w języku, o czym świadczy analiza poszukiwań w przeglądarkach internetowych. Spośród trzydziestu pierwszych wyników, najwięcej dotyczy tematyki religijnej (aż 1/3), niewiele mniej, bo 26% treści jest poświęconych tematyce społecznej i definicjom, a najmniej, bo 13%, dotyczy tematów politycznych. Wysoka pozycja w drugim obszarze może sugerować, że istnieje potrzeba definiowania pojęcia *неповносправність*. Jest ono znane użytkownikom, jednak przez brak wyjaśnienia w słownikach języka ukraińskiego, decydują się oni na poszukiwania w przeglądarkach internetowych. Przyjrzyjmy się dwóm objaśnieniom: „що не справляється сам, а потребує сторонньої допомоги” - wytłumaczenie z Wikipedii; „Який не справляється сам, а потребує сторонньої допомоги. /Який має особливі потреби. / Який має які-небудь вади (фізичні та ін.). Неповносправна особа.” - www.slovnuk.ua

W odróżnieniu od definicji polskiej *niepełnosprawności* w powyższych pojawia się wskazanie na potrzebę wsparcia, na niesamodzielność, na wyjątkowe

potrzeby. Na jednym z wyżej pozycjonowanych forów rozgorzała dyskusja na temat tego leksemu. Rozpoczęła się od przywołania wystąpienia z ratyfikacji Konwencji Praw Osób Niepełnosprawnych przez prezydenta Ukrainy Petra Poroszenki, w którym prezydent używa wyrażenia: *людина з неповносправністю*, *людина неповносправна*. Dyskutujący na forum negatywnie wypowiedział się o proponowanej formie, sugerując, że narzuca ona „cechę” człowiekowi z niepełnosprawnością, sugeruje brak sprawności, a co za tym idzie: czyni go gorszym od innych, podkreśla fakt inności. Polemiści skłaniają się ku słowu *інвалідність* jako formie neutralnej, grzeczniejszej od słowa *неповносправність*. Innym argumentem przeciw używaniu tego słowa w dyskursie publicznym jest postawa wyrażająca niechęć w stosunku politycznej poprawności jako tworu sztucznego, mającego negatywny wpływ na język. Niektórzy odwołują się do polskiego *справний інакше* (sprawy inaczej), innym kojarzy się brzmieniowo i znaczeniowo z niestosownym ukraińskim określeniem dotyczącym osób z niepełnosprawnością tzn. określeniem *неповноцінний*. Większość wypowiedzi wskazuje na inne możliwe synonimy: *особа з обмеженими можливостями*, *особа з особливими потребами*, *особа з фізичними обмеженнями*.

Pozostali zauważają podobieństwo brzmieniowe do polskiego słowa *niepełnosprawny*, sugerując, że to kalka z tego języka. T.I. Krechno w swojej publikacji *Мотивація запозичень та особливості функціонування полонізмів у новітній українській мові* (na materiałach z czasopiśmie „Україномовний простір” [26]) pisze, że *неповносправний* to leksem zapożyczony z języka polskiego, odnoszący się znaczeniowo do ukraińskiego *інвалід*. Podkreśla, że *інвалід* na przełomie ostatnich dziesięcioleci zaczyna być zastępowany w języku ukraińskim takimi konstrukcjami jak np. *особа з особливими потребами*, co wynika z tendencji współczesnego społeczeństwa do kierowania się poprawnością polityczną w kontekście niepełnosprawności ruchowej. Krechno zwraca też uwagę na fakt, że nieprzypadkowo zapożyczenie przyszło do języka ukraińskiego z polszczyzny – podkreśla, że to wynik lingwistycznych tendencji zorientowanych na zachód Europy i dystansujących się od wschodu. Potwierdza to przekonaniem, że na zachodzie Europy często tworzy się konstrukcje rozbudowane w kontekście do *niepełnosprawności*, jako przykład podaje choćby czeskie *zdravotnim postiženim*, a polskie słowo *niepełnosprawny* uznaje za właściwe i najbliższe właściwościom systemowym języka ukraińskiego [26, s. 91].

O ile znaczenie i używanie słowa *inwalida* pozostaje w sferze dyskusji wśród użytkowników języka polskiego, o tyle sformułowanie *kaleka* zdecydowanie konotuje negatywny wydźwięk. Zapożyczone z perskiego *kalyk*, w którym oznacza „niekształtnego”, „ułomnego”, zagnieżdżyło się w polskich wyrażeniach frazeologicznych jako określenie kogoś nieudolnego, gorszego. Perskie *kalyk* nie przyszło do języka polskiego bezpośrednio z tamtych terenów. Zapożyczyliśmy je za pośrednictwem ukraińskiego *каліка*, oznaczającego „nieдостатечного, бракуjącego, mającego jakiś defekt ułomny” [4]

W odróżnieniu od polskich słowników etymologicznych, w ukraińskich

pojawia się pochodzenie ukraińskiego słowa *інвалід*, którego źródłem jest łacińskie „invalidus” oznaczające „nieefektywny”, „słaby” [12]. Uchodzące za niestosowne słowo *каліка* ustąpiło znajdującemu zastosowanie w prawie ustawodawczym i normatywnym języku ukraińskim pojęciu *інвалід/інвалідність*. Według Słownika języka ukraińskiego w 11-u tomach pod red. I. Bilodida, *інвалід* to człowiek, który częściowo lub w pełni utracił zdolność do pracy na skutek choroby, kalectwa lub starości. *Інвалідність* odnosi się do stanu, w którym znajduje się osoba niepełnosprawna, co widać w podanym pod definicją wyrażeniu frazeologicznym *отримати від держави пенсію за якусь інвалідність*. Zbieżne definicje można znaleźć też w innych słownikach języka ukraińskiego [21, 22, 28].

Z materiału słownikowego wynika, że zarówno pojęcie *niepełnosprawność* jak i *інвалідність* są pojęciami równoznacznymi, odnoszącymi się do prawa i ustawodawstwa a jednocześnie funkcjonują jako pojęcia używane w języku potocznym. Polskie słowo *inwalida* jest słowem, które zostało wyparte przez pojęcie *niepełnosprawności* w latach 70. XX wieku i obecnie uznawane jest za obraźliwe. To stwierdzenie potwierdzają wyniki wyszukiwania słów *інвалідність* i *niepełnosprawność* na trzydziestu najwyżej pozycjonowanych stronach w wyszukiwarce Google. Pod hasłem *inwalida* w wyszukiwarce wyświetlają się artykuły odnoszące się do tego pojęcia w znaczeniu potocznym. To przede wszystkim artykuły prasowe i interwencje w sprawie osób z niepełnosprawnościami. W przeciwieństwie do ukraińskiego odpowiednika, brak tutaj odniesień religijnych. Sporą część wyników stanowią definicje wskazujące na wojskowe i medyczne asocjacje. Przeciwnie jest w przypadku leksemów *інвалідність* i *niepełnosprawność*, w których dominują wyniki z dziedziny prawa. Na stronie www.rownosc.org pojawia się wzmianka o ewolucji słowa *niepełnosprawność*, o której piszę w artykule: od niestosownego dziś pojęcia *kaleka* poprzez *inwalidę* oznaczającego człowieka, który utracił zdolność do wykonywania pracy po *osobę niepełnosprawną* i *osobę z niepełnosprawnością*. Analogiczną formułę przedstawia Nadia Aszytok w publikacji *Інвалідність як соціально-педагогічна проблема* [20]. Autorka wyróżnia cztery modele podejścia do niepełnosprawności z perspektywy języka. To model społeczny, model polityczno-prawny, model medyczny i model kulturowy. Wychodzi od założenia, że pojęcie *інвалід* przez długi czas używane było w kontekście takich słów jak *маргінал*, *соціальний аутсайдер*, *неповноцінна людина*, *дефектна людина*, co świadczyło o niskim statusie społecznym osób niepełnosprawnych, wywoływało negatywne wyobrażenia w społeczeństwie i oddziaływało nie tylko na zewnętrzny ale i wewnętrzny obraz osoby z niepełnosprawnością.

Dopiero przemiany dokonujące się na przestrzeni ostatnich lat wprowadzają zmiany w obrębie semantyki wyrazu, a wzmacniają je pojawiające się synonimy takie jak: *люди з особливими потребами*, *люди з обмеженими фізичними можливостями*, *люди з інвалідністю*, *люди з функціональними обмеженнями*. I choć sformułowania te, jak pisze Nadia Aszytok, nie zakorzeniły się jeszcze na dobre w aktach prawnych, cały czas dokonują się

w języku przemiany, które mają za zadanie wprowadzić na stałe któreś, bądź wszystkie, z tych pojęć i ustanowić je w przepisach na równi ze słowem *інвалід*. Autorka odwołuje się tu do modelu prawno-politycznego, który ustanawiając prawa zapewniające równość osobom niepełnosprawnym, powinien zawierać je już na poziomie samego języka, gdyż bez tego trudniej egzekwować takie prawo [20, s. 28]. Sporo części pracy poświęcam modelowi prawnemu nie bez przyczyny – traktuję go jako wyznacznik warunkujący pozostałe modele: medyczny, społeczny i kulturowy, ze względu na ukonstytuowaną wartość.

W 2018 roku Petro Poroszenko zatwierdził ustawę dotyczącą ochrony społecznej i ochrony praw osób z niepełnosprawnością. To pokłosie ratyfikowanej w 2009 r. Konwencji o Prawach Osób Niepełnosprawnych ONZ. Jednym z elementów ustawy z 2018 roku było zagadnienie dotyczące języka: chodziło o zmianę terminu *інвалід* na termin *особа з інвалідністю*. Projekt ustawy, o której mowa, dotyczył zmian w szeregu aktów prawodawczych terminów: „інвалід”, „особа з обмеженими фізичними можливостями”, „інвалід війни”, „дитина інвалід” we wszystkich przypadkach i liczbach na słowa na synonimy takie jak: „особа з інвалідністю”, „людина з інвалідністю”, „людина з інвалідністю внаслідок війни”, „дитина з інвалідністю”. Zmiany zaprowadzono, by treść ustawy nie kłóciły się z treścią konwencji, która zakłada sformułowanie „persons with disabilities”, a co za tym idzie, by treść konwencji mogła być egzekwowana w ukraińskim prawie. Jednocześnie uzyskano jeszcze jeden efekt: nowo wprowadzone formy zmieniają znaczenie terminu w taki sposób, że akcent pada na człowieka, a nie na jego niepełnosprawność.

Śledząc ewolucję pojęć *niepełnosprawności* w języku polskim i w języku ukraińskim warto zwrócić uwagę na różnice w ich odbiorze wśród użytkowników języka. Polskie słowo *niepełnosprawność* nie budzi tak negatywnych skojarzeń wśród Polaków jak wśród Ukraińców jego strukturalny odpowiednik. Być może to przez znak czasu – w Polsce zdążyliśmy oswoić się z tym pojęciem, jest ono uzasadnione słowotwórczo. Na Ukrainie funkcjonuje jako nowe, polskie zapożyczenie, które w obliczu dużych zmian (mam na myśli zmiany w języku motywowane działalnością polityczną i prawną) może budzić niechęć.

Mogłoby się wydawać, że pojęcie *інвалідність* wkrótce podzieli los słowa *калека/каліка*. Jednak na Ukrainie ma się ono dobrze i funkcjonuje zarówno w kontekście prawa, kultury, medycyny jak i dyskursu społecznego. Zmiana formy odbywa się w kierunku rozbudowy wyrazu, a nie zamiany składnika leksykalnego tak jak to miało miejsce w Polsce w latach 70. W Polsce obserwujemy analogiczne zjawisko względem *niepełnosprawności* – pozostawiamy rodzimy wyraz, rozbudowując go tak jak nasi wschodni sąsiedzi: o przyimek i rzeczownik wskazujący na człowieka, a nie na jego cechę.

Takie zmiany potwierdzają przyjętą we wstępie tezę, że język nadąża za dynamiką zmian w obrębie kultury i działań społecznych, można by dodać, że sam na nie oddziałuje, kreując nowe podejścia i postawy. Intensywne zmiany w ustawodawstwie dwóch dużych europejskich państw są potwierdzeniem sprawczej mocy języka, jego wpływu na kulturę. Dostępność i otwartość

спrzyjające osobom z niepełnosprawnościami, których motorem była Konwencja ONZ w 2006 r, są możliwe dzięki oddziaływaniu języka i symboli na kulturę – to ona, za pośrednictwem literatury i mass mediów, stwarza pole do rozpowszechniania się nowych kierunków, postaw i umożliwiania funkcjonowanie ludziom, którzy jeszcze kilkadziesiąt lat temu skazywani byli na śmierć i potępienie ze względu na swoją fizyczną lub psychiczną odrębność. Podkreśla to tym samym istotny wpływ kultury na życie ludzkie, jak pisze Beata Borowska-Beszta: „pojęcie niepełnosprawności jest stosowane w kulturze „na oznaczenie bogactwa zjawisk konstytuujących pewien aspekt tożsamości człowieka” [3, s.75].

BIBLIOGRAFIA:

1. Anusiewicz A., Dąbrowska A., Fleischer M, Językowy obraz świata i kultura. Projekt koncepcji badawczej [w:] Język a kultura, Językowy obraz świata i kultura, Wrocław 2000, t. 13.
2. Bartmiński J., Językowe podstawy obrazu świata, Lublin 2007.
3. Borowska-Beszta B., Niepełnosprawność w kontekstach kulturowych i teoretycznych, Kraków 2012.
4. Boryś W., Słownik etymologiczny języka polskiego, Kraków 2005.
5. Brückner A., Słownik etymologiczny języka polskiego, Kraków 1927.
6. Dąbrówka A., Geller E., Słownik synonimów. Warszawa 1994.
7. Dziadzia B., Wpływ mediów. Konteksty społeczno-edukacyjne”, Katowice 2017.
8. Giełda M., Pojęcie niepełnosprawności, Wrocław 2015.
9. Kopaliński W., Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych, Warszawa 1967; także na stronie <http://www.slownik-online.pl/>
10. Kozłowska A., Oddziaływanie mass mediów, Warszawa 2006, s.11.
11. Müldner-Nieckowski P., Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego, Warszawa 2003.
12. Rudnyckij J. B., An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language. Part 1, Winnipeg: 1962—1977.
13. Skorupka S., Słownik frazeologiczny języka polskiego, t. 1-2, Warszawa 1967.
14. Słownik języka polskiego, red. W. Doroszewski, t. 1-11, Warszawa 1958-1969, także na stronie <http://sjp.pwn.pl/doroszewski/>.
15. Słowniki PWN: języka polskiego i ortograficzny: <http://sjp.pwn.pl>.
16. Uniwersalny słownik języka polskiego, red. S. Dubisz, t. 1-4, Warszawa 2003.
17. Wielki słownik języka polskiego pod red. J. Bralczyka: www.wsjp.pl/.
18. Wielki słownik wyrazów bliskoznacznych PWN, red. M. Bańko, oprac. hasel A. Kłosińska, Warszawa 2005.
19. <https://www.whitepress.pl/baza-wiedzy/36/na-czym-polega-pozycjonowanie-stron-internetowych>
20. Ашиток Н.І., Інвалідність як соціально-педагогічна проблема, (в:) Молод ш ринок №9 (92), 2012.
21. Бирик С.П., Сюта Г.М. Словник іншомовних слів : тлумачення, словотворення та слововживання, 2017.
22. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Близько 250 тисяч слів і словосполучень, редактор В. Т. Бусел, Київ, Ірпінь: ВТФ Перун. 2001, 2005.
23. Грінченко Б. Д., Словарь української мови, т. 1-4. Київ, 1907-09, До 68 тисяч реєстрових слів. Онлайн-версія.
24. Етимологічний словник української мови у семи томах/АН УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. Головний редактор О. С. Мельничук., Київ: «Наукова думка», 1982-2012.
25. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови, близько 15000 синонімічних рядів, Київ: СП «Кобза», 1993.

26. Крехно Т.І., Мотивація запозичень та особливості функціонування полонізмів у новітній українській мові (на матеріалі сучасного україномовного телевізійного простору) (w:) Вісник Житомирського державного університету, випуск 61. Філологічні науки, 2012.

27. Словник української мови в 11 томах / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР / гол. ред. кол. І. К. Білодід., Київ: Наукова думка, 1970-1980. Онлайн: sum.in.ua.

28. Словник української мови. У 20-ти т. / Український мовно-інформаційний фонд НАН України; за ред. В. М. Русанівського, Київ: Наукова думка, 2010.

CZY MAM WOLNĄ WOLĘ? - EKSPERYMENT B. LIBETA.

dr inż. Krzysztof Myjak

*Katedra Kanonicznego Prawa Karnego, Administracyjnego i
Procesowego, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Wydział Prawa
Kanonicznego, student, Warszawa
k.myjak@gmail.com*

Pfarrer Myjak Krzysztof

Wstęp

Często zastanawiamy się nad tym, czy posiadamy wolną wolę, wiele osób uważa, że jedyną odpowiedzią może być potwierdzenie. Uważamy, że kontrolujemy życie, takiego zdania jesteśmy wówczas, gdy podejmujemy decyzje. Aczkolwiek niektórzy filozofowie wątpią w wolność wyboru. Już w dzieciństwie stykamy się z prostymi albo złożonymi sytuacjami, kiedy jesteśmy zmuszani do wybrania jednej z dwóch lub większej liczby możliwości. Wówczas odczuwamy, że mamy wpływ i kontrolujemy swoje decyzje, że panujemy nad własnym życiem, czujemy się odpowiedzialni za to co robimy i uważamy, że od nas zależy nasza decyzja. Jednak pomimo istniejące u ludzi przeświadczenia o tym, że posiadamy wolną wolę, wielu filozofów jak wspomniano wcześniej już, spiera się o istnienie wolnej woli, czy stanowi ona obiektywny fakt czy może raczej jest iluzją tylko. Uważając, że jakaś decyzja jest wolna należy przyjąć, że powinny zostać spełnione określone warunki, podejmujący decyzję muszą mieć możliwość dokonania wyboru pomiędzy różnymi możliwościami postępowania albo podjęcia decyzji w inny sposób, aniżeli robi to w sposób rzeczywisty. Warunki określające determinizm opierają się na przeświadczeniu, że decyzje nie są podejmowane same z siebie, ale wszystkie odwołują się do wydarzeń, które je poprzedzają, nie można decydować i działać inaczej niż to sam czyni człowiek, decyzje oraz działanie nie może być wolne, ponieważ już na początku jest ustalone z logiczną albo nomologiczną potrzebą jaką podejmę decyzję i co zrobię. W świecie deterministycznym nie ma miejsca na samookreślenie się jednostki, nie ma wpływu na swoje decyzje to co się

dzieje jest uwarunkowane jakimiś przyczynami. Mówi się o podjęciu decyzji i działaniu jako wolności w kontekście uczucia. Według z kolei relatywnych indeterministów można określić zdarzenia aprzyczynowe, wolne. Jeśli widoczne są pewne zdarzenia nieuwarunkowane, chodzi o decyzje pojedyncze. Można by pogodzić determinizm z indeterminizmem, jeśli pierwszy nie wykluczyłby zupełnie istnienia wolnej woli u ludzi. Podmioty uważają, że determinizm jest obowiązujący w wielu obszarach życia jednostek, ale także są przekonani, że posiadamy wolną wolę, ponieważ jest to przekonanie należące do rozumienia samych siebie jako jednostki.

W nowoczesnych, eksperymentalnych badaniach nad wolną wolą, pojęcie “dobrowolnego działania” odgrywa ważną rolę. Rozróżnienie między działaniem dobrowolnym a mimowolnym można znaleźć już w Arystotelesie. Ponieważ jest ono niezależne od woli, która dzieje się pod przymusem i w wyniku nieświadomości, wydaje się być zależne od woli, która jest spowodowana przez samego aktora, który jest świadomy indywidualnych okoliczności, w jakich akt ten jest wykonywany [1, s. 111;2, s. 63]. Działalność człowieka charakteryzuje się cechami, takimi jak: (1) stoicką niezależność od bodźców zewnętrznych, (2) celowe skupienie się na czymś, skupienie uwagi, (3) towarzyszący jej zestaw skojarzeń nabytych w poprzednich doświadczeniach. Dzięki tym cechom funkcjonowanie w środowisku naturalnym i społecznym staje się coraz bardziej kompatybilne, a więc coraz bardziej efektywne. W przypadku zainteresowania, przez “ruchy dobrowolne” rozumiemy te, które wykonywane są pod wpływem woli osoby (z jej postawy), a nie np. ruchy zwrotne, które należą do działań mimowolnych i są spowodowane zjawiskami zewnętrznymi, a sama wola osoby nie wnosi nic lub bardzo niewiele do ich wyglądu i przebiegu. Niezależnie od argumentów filozoficznych, w latach osiemdziesiątych ubiegłego wieku pojawił się pierwszy paradygmat, w którym próbowano badać wolną wolę w sposób naukowy. Aby udowodnić jego istnienie, Benjamin Libet wykorzystał odkrycie Hansa Helmuta Kornhubera i Lüder Deecke - potencjał gotowości-i-przeprowadził swój słynny eksperyment. Wyniki zaskoczyły samego autora, a także innych naukowców i filozofów. Eksperyment Libeta był początkiem dalszych badań, z których najbardziej spektakularny był ten zaprojektowany przez Johna-Dylana Haynesa w 2008 roku [11, s. 475-492]. Wszystkie dotychczasowe eksperymenty naukowe prowadzone na zasadzie swobodnego podejmowania decyzji spotkały się z różnego rodzaju krytyką, co rodzi ciekawe pytanie: czy ich wnioski są uzasadnione? Spróbujmy odpowiedzieć na pytanie na podstawie eksperymentu B. Libeta czy mamy wolną wolę.

Przebieg eksperymentu Bejamina Libeta

Badania na jakie powołują się determiniści zostały przeprowadzone przez Benjamin Libeta w latach osiemdziesiątych poprzedniego stulecia, jednak są one powtarzane coraz częściej a ich przebieg odbywa się w coraz bardziej doskonalonych warunkach. Libet w swoim eksperymentach ustalał następowanie czasowe między prostym działaniem, a należącym do tego właśnie działania aktem woli jak również zajął się określeniem początku działania,

jeśli chodzi o płaszczyznę neuronalną. Jego wyniki pozwoliły na wyciągnięcie wniosków, jeśli chodzi o związek przyczyny z procesem [4, s. 182-184]. W pierwotnym eksperymencie Benjamina Libeta wzięło udział pięciu badaczy, których zadaniem było wykonanie spontanicznych ruchów ręki [8, s. 623-634]. W pierwszym etapie Libet poprosił badanych o wykonanie około czterdziestu razy określonych prostych ruchów ręką prawą. Moment ruchu miał być zależny wyłącznie od nich - Libet poinstruował uczestników, aby poruszali nadgarstkiem tak spontanicznie, jak to tylko możliwe. Chwile wykonywania ruchu jednostki wybierały same w sposób dowolny, ale poproszono je o określenie z dokładnością dzięki tarczy zegarowej czas w jakim poczuły spontaniczną decyzję własnej woli wykonania ruchu ręką. W trakcie eksperymentu uczestnicy przypatrywali się w zegar składający się z tarczy i zielonego punktu, który krążył po niej w ciągu 2,5 sekundy. Ich dodatkowym zadaniem było zapamiętanie, gdzie znajduje się zielony punkt, kiedy zdecydowali się wykonać ruch.

W tym czasie Libet badał mózg tych osób przy użyciu EEG, dało to możliwość określenia wzrost symetrycznego potencjału gotowości. Był on mierzony dla obydwu półkul, pojawiał się też w korze ruchowej SMA oraz pierwotnej korze ruchowej, jak również w pierwotnej i wtórnej korze sensorycznej [8, s.634-642]. Libet zapisywał aktywność badanych mózgow z pomocą EEG, aby pokazać, że świadome podejmowanie decyzji następuje przed aktywnością neuronalną związaną z ruchem. Zgodnie z oczekiwaniami okazało się, że moment podjęcia świadomej decyzji miał miejsce 200 milisekund przed ruchem ręki, ale Libet nie potwierdził istnienia wolnej woli. Świadoma decyzja, wymagana do istnienia wolnej woli, została więc poprzedzona nieświadomą aktywnością mózgu, co prowadzi (przynajmniej na pierwszy rzut oka) do prostego wniosku: wolna wola nie istnieje. Libet traktuje świadomość jako pole, które jednak nie należy "(...) do kategorii znanych pól fizycznych, takich jak elektromagnetyczne, grawitacyjne, itp. [10, s. 169]. Postulowane świadome pole psychiczne może być postrzegane jako "(...) coś analogicznego do pól znanych w fizyce, (...) chociaż (...) nie może być bezpośrednio obserwowane za pomocą metod znanych w fizyce". Takie pole jest zagrożone przeniesieniem do pól znanych z rozważań metafizycznych. Libet proponuje jednak pomysły ekspander momentu, test, który chroniłby przed taką procedurą. Test ten obejmuje: a) wyizolowanie fragmentu kory mózgowej, o którym wiadomo, że tworzy szczególne świadome doświadczenie, tak aby nie doszło do synaptycznego przeniesienia pomiędzy jamą trzecią fragmentu kory mózgowej a resztą mózgu, b) ustalenie, czy można w jakiś sposób ustalić generowane wewnątrz tego fragmentu świadome doświadczenie. Sam badacz twierdził po przeprowadzonych doświadczeniach, że świadoma decyzja nie stanowiła przyczyny ruchu ręką, a co za tym idzie wolna wola nie mogła być początkiem podejmowanego działania. Uważał, że akty woli są początkowane przez nieświadome procesu w mózgu, zanim pojawia się decyzje o podjęciu działania. Mózg podejmuje decyzje o poruszaniu przez pojawieniem się świadomości, iż podjęto decyzję, że wykona się ruch. Jednak nie wprowadza on w swoich dalszych badaniach jednoznacznego odrzucenia

możliwości istnienia wolnej woli. Twierdził, że wskazał, iż podjęte działanie zostało zapoczątkowane przez potencjał gotowości, to jednak przez samych jego wykonaniem można je zatrzymać przez własne świadome *veto* [3, s. 183-188;6, dostęp 16.07.2020;5, dostęp 16.07.2020]. Teoria Libeta przewiduje, że coś takiego może się zdarzyć z powodu komunikacji pomiędzy świadomym polem generowanym przez ten kawałek a przestrzennie przylegającym większym świadomym polem psychicznym. Libet rozumie trudności techniczne związane z przeprowadzeniem i interpretacją takiego eksperymentu. Eksperyment taki nie został zrealizowany do dziś. Można tylko dodać, że gdyby Libetowi udało się właściwie przeprosić i potwierdzić jego przewidywania, jego teoria nie różniłaby się od tej o świadomym polu elektromagnetycznym.

Weto – czyli przerwanie decyzji

Dalsza faza eksperymentu polegała na poproszeniu jednostek o to, żeby świadomie przygotowały decyzję o podniesieniu ręki, ale przed samą chwilą podniesienia wstrzymały swój ruch. Jak wykazał Libet było to osiągane 100 milisekund przez planowanym ruchem. Widoczny był potencjał gotowości odpowiadający tym w pierwszej fazie eksperymentu. Określił więc kolejność: potencjał gotowości – 500 ms, świadomy zamiar – 200 ms, *veto* – 100 ms, ruch – 0. Następne eksperymenty polegały na tym, że jednostka miała możliwość dokonania wyboru nie tylko pomiędzy wykonaniem ruchu lub jego nie wykonaniem, ale też między ruchem lewą a prawą ręką. Potencjał gotowości mierzył w obydwu półkulach, które odpowiadają za ruch ręką [3, s. 183-188;6, dostęp 16.07.2020;5, dostęp 16.07.2020;7, dostęp 16.07.2020]. Nie ma jednoznacznego jasnego wyznaczenia, czy B. Libet wykazał, że *veto* jednostki istnieje. Określałoby to istnienie w eksperymencie, iż działanie, które podjęte w sposób nieświadomy, zostało przerwane, co jednoznacznie wykazywałoby istnienie własnej decyzji wolnej od przymusu. Jednak wydaje się, że nie istnieje coś takiego, gdyż jednostki podczas rozpoczynania ruchu ręką wiedziały, iż w jakimś momencie mają zdecydować o przerwaniu ruchu ręką. Istnieje też kwestia czy taka decyzja nie jest określana wcześniej w nieświadomych procesach zachodzących w mózgu.

Libet i współpracownicy interpretowali wczesny wzrost RP (readiness potential-potencjał gotowości), jako refleksję nad neuronalnymi obliczeniami, które nieświadomie przygotowują do dobrowolnej akcji. Świadoma wola pojawiająca się w czasie ok. 200 ms może pozwolić lub zablokować ukończenie procesu dobrowolnego, prowadząc odpowiednio do wykonania lub wstrzymania działania woli. Dlatego też, według Libeta, [8, s. 623-642] ludzki mózg nieświadomie planuje swojego zachowania, ale pozwala na świadome “weto” aby zmienić wynik jego wolicji. Ostatnie badania sfałszowały jednak założenie przyczynowe stojące za RP i dopracowały pojęcie i możliwość dobrowolnego “weta”. Nie ma wątpliwości co do istnienia możliwości weta. Uczestnicy eksperymentów zgłaszali, że pojawiło się świadome pragnienie lub chęć działania, ale oni to tłumili lub zawetowali. Przy braku elektrycznego sygnału mięśnia podczas aktywacji, nie było spustu do zainicjowania komputerowego

zapisu jakiegokolwiek RP, który mógł poprzedzać weto; w ten sposób istniały nie zapisane RP z zawetowaną intencją. Byli w stanie zawetować w odstępie 100-200 ms. przed ustalonym czasem działania. Duży RP przyspieszył weto, co oznaczało, że podmiot był rzeczywiście przygotowany do działania, a nawet myślał, że działanie zostało przerwane przez podmiot. Zdarza się to często, gdy potrzeba działania pociąga za sobą jakieś społecznie nieakceptowalne konsekwencje, jak np. weto wykrzykując na profesora pewną obsceniczną. Nawiasem mówiąc, w zaburzeniu zwanym syndromem Tourette'a, przedmioty spontanicznie krzyczą. Te akty nie powinny być uważane za dobrowolne. Żaden RP nie pojawia się przed takim aktem. Szybka reakcja na niezauważony bodziec również nie ma poprzedniego RP, a nie jest to akt dobrowolny).

Krytyka sposobu przeprowadzenia eksperymentu

Jednym z argumentów krytycznych dotyczących eksperymentu, jest to, że badają one zbyt proste decyzje. W eksperymencie Libeta mamy do czynienia z decyzją, kiedy wykonać jeden konkretny ruch. Zwolennicy tego podejścia, argumentują, że eksperymenty psychofizjologiczne, które chcą odkryć wolność, będą miały do czynienia z decyzjami, które są zbyt proste i nie odzwierciedlają rzeczywistości. Najważniejszą rzeczą do rozważenia przy próbie zbadania wolnej woli jest to, że być może wolne podejmowanie decyzji jest procesem nieświadomym [3, s. 238]. W takim przypadku odwoływanie się do świadomości podejmowania decyzji byłoby procesem bezsensownym i pozbawionym reakcji. W obu tych paradygmatach - Libeta i Haynesa - to właśnie przez wskazanie świadomości podejmowania decyzji (czy to za pomocą zegara, czy też listów) moment wolnej woli znajdował się w czasie. Utrata możliwości takiej lokalizacji uczyniłaby eksperymenty psychofizjologiczno-logiczne bezużytecznymi w rozważaniach nad wolnością wyboru. Ten argument jest słuszny dopiero po zaakceptowaniu specyficznego rozumienia wolnej woli, zgodnie z którym wolność przejawia się w nieświadomych obietnicach. Jest to jednak często sprzeczne z naszymi intuicjami, jak również z wieloma definicjami wolnej woli.

Warto się zastanowić nad tym, czy powoływany eksperyment Libeta dokonał badania istnienia wolnej woli [16, s. 183]. Podstawowym argumentem przeciw przeprowadzonemu eksperymentom Libeta stanowi problematyka zestawienia fizycznego stanu neuronalnego z wewnętrznym stanem mentalnym. Dostęp jaki możemy otrzymać do wewnętrznych stanów mentalnych jednostek poddawanych badaniu stanowi pytanie ich o nie, uważa się, że ludzie są zdani na prawdomówność, a do tego dokładność odtworzenia przez podmioty określonego momentu decyzji. Istnieje trudność określania czy osoby poddawane badaniu faktycznie we właściwej chwili umieścili uświadomienie sobie, że chcą wykonać taki ruch w szczególności w czasie eksperymentu Libeta widoczne jest do czynienia z małym interwałem czasowym, które dokonują podziału początku potencjału gotowości z uświadomieniem sobie decyzji. Zawód może pochodzić z pamięci lub uwagi badanych, można rozproszyć swoją uwagę podczas podejmowania decyzji, co powodowałoby utrudnienia w odtworzeniu pozycji zegara. Libet odnalazł sposób na unikanie krytyki eksperymentu.

Przygotował on w nim dodatkową specjalną serię „S”. W czasie odbywającego się eksperymentu zewnętrzna część dłoni badanych była drażniona małymi impulsami elektrycznymi. Badani patrzyli na zegar i oceniali w jakim położeniu znajdował się zielony punkt, w chwili, kiedy sobie uświadamiali bodziec na dłoni. Jak wykazały badania, podmioty deklarowały, iż uświadamili sobie bodźce średnio 50 ms przez chwilą, w której on nastąpił. Ten właśnie czas działa na korzyść badacza. Skoro bowiem podmiot deklarował uświadczenie sobie decyzji ruchą ręką 200 ms przed ruchem, to rzeczywiście następowało ono 50 ms później przed ruchem. Było to pomiędzy początkiem RP a uświadczeniem sobie decyzji powinna zostać zwiększona do 400 ms. Należy jednak podchodzić z wątpliwościami czy właśnie uświadczenie sobie decyzji należy uważać równo z uświadczeniem sobie bodźca elektrycznego. Moment podjęcia decyzji przez podmioty to naprawdę opinia o tym, kiedy w zasadzie została podjęta decyzja nastąpiła. Może podmioty nie posiadali dostępu do lokalizacji uświadczenia sobie chęci ruchu, a skoro tak to retrospekcyjnie określona czasowa lokalizacja tej chwili, a jeśli tak, to retrospekcyjnie określona czasowa lokalizacja tej chwili może się różnić od jego faktycznej lokalizacji czasowej. Dodatkowo, jeśli nie ma konieczności, by założyć, że bodźce przestrzenne mają być reprezentowane w świadomości z identycznymi przestrzennymi własnościami, to identycznie interwały czasowe pomiędzy zdarzeniami niekoniecznie muszą być w świadomości reprezentowane przez takie same różnice temporalne między ich postrzeżeniami. Stojąc więc na sceptycznym stanowisku należy stwierdzić, że dodatkowa seria S nie jest argumentem za dokładnością określenia przez badanych chwili podjęcia decyzji, szczególnie jeśli będzie wzięta po uwagę małe różnice czasu, z jakim ma się do czynienia w czasie eksperymentu [13]. Nie można także wykluczyć, iż badani w sposób świadomy lub nieświadomy czekali z podejmowaniem decyzji na określonej konkretnej chwili, na wyznaczoną pozycję zielonego punktu, który obiegał tarczę zegara. Można powiedzieć, że to z powodu położenia wskaźnika istniał determinant dany ruch, jeśli tak to Libet nie pozwolił na zbadanie wolnego podejmowania decyzji. Niestety, ale instrukcja dokonała wykluczenia możliwości, badani mieli za zadanie poruszenie ręką, ale nie było to nieświadome czekanie. Nie stanowi to bardzo silnego argumentu, ale ukazuje niedoskonałość paradygmatu Libeta. Wnioski wynikające z eksperymentu opierają się na uśrednionych danych. Może to być problematyczne, jeśli chodzi o pojedyncze faktyczne wartości jakie wykazywał Libet, różnice między nimi były dość znaczne. Dla przykładu należy wskazać, że różnica u podmiotu jednego wynosiła, między początkiem potencjału gotowości a uświadczeniem ruchu wynosiła tylko 15 ms. Należy powiedzieć, że bazowanie na uśrednionych wynikach może doprowadzić do innych wniosków niż dokonywanie konkretnych analizowanych przypadków. Można powiedzieć, że przy małych interwałach czasowych uśrednieni wyników może prowadzić do zafałszowania wniosków.

Kolejnym zarzutem krytycznym był fakt, że widoczny na EEG potencjał gotowości w rzeczywistości nie odpowiada zupełnie nieświadomemu podjęciu

decyzji o ruchu ani też o przygotowaniu do takiej decyzji, raczej temu, że obserwowano zegar i wskaźnik, który obiegał tarczę. Zbadano taką możliwość poprzez eksperyment, wzięło w nim udział dwadzieścia podmiotów. Ich zadaniem było wykonywanie podobnych zadań jak u Libeta, ale ruch ręką zastąpiono naciskaniem guzika. Badani mieli naciskać guzik spontanicznie bez planowania ruchu wcześniej. Wyeliminowano zegar z połowy prób prowadzonych na podmiotach. Potencjał zarejestrowany przez EEG był w znacznym stopniu mniej wyraźny w czasie braku konieczności obserwowania tarczy i kropki, która obiegała zegar. Taka różnica pozwoliła na wysunięcie wniosku przez badaczy, że mógł wystąpić błąd Libeta, gdyż może nie dokonywano rejestracji chwili przygotowania do wykonania ruchu, a obserwowano proces obserwacji zegara. Miller, Shepherdson oraz Travena wyciągnęli wnioski, iż potencjał gotowości rejestrowany w eksperymentach Libeta określa nie samą obserwację zegara, ale interakcję pomiędzy wykonaniem ruchu a monitorowaniem zegara. Uwidocznili oni krytykę Libeta z nowej perspektywy. Wolna wola podmiotom kojarzy się z przemyślaną, świadomą decyzją, która jest podejmowana w sposób mniej lub bardziej racjonalny. Libet jednak zaznaczał, żeby podmioty wykonywały swoje ruchy w sposób spontaniczny. Autor przyjmował, iż wolna wola w całej okazałości powinna się objawiać w niezaplanowanych działaniach i w celu zachęcenia podmiotów do spontaniczności część miała dodatkową instrukcję, żeby pozwolić na to, by chęć wykonania ruchu pojawiła się sama, bez planowania, zastanawiania się, analizowania i bez koncentracji nad momentem, w którym ma zostać wykonany ruch. Libet sam pisał, że instrukcję zaprojektowano w celu wywołania najbardziej nieprzewidywalnych i niezdeterminowanych w genezie decyzji. Libet w ten sposób ujmował wolną wolę, chodziło jemu o uniezależnienie decyzji od czynników zewnętrznych, mających wpływ na decyzję. Można uważa, że tak powinna wyglądać wolne podejmowanie decyzji, odizolowanie od czynników zewnętrznych, opierając się na wolnej woli i niczym innym. Aczkolwiek pojawia się zagadnienie, czy wolna wola naprawdę nie powinna zawierać żadnego elementu zastanawiania się. Podejmując złożone decyzje musimy się zastanowić czasami jest to dość długi czas. Z tego wynika, że Libet rozumiał wolną wolę niezgodnie z intuicjami, a to prowadzić może do stwierdzenia, że nie badał on wolnej woli takiej o jaką chodzi zwolennikom jej istnienia.

Eksperymenty Libeta nie dostarczyły dowodu na to, że decyzje wolnej woli są niezdeterminowane. Nie wykazały jednak także, że są świadome, podejmowane w sposób wolny, decyzje zależą od tylko od zdeterminowanych procesów mózgowych.

Czy zatem wolna wola istnieje?

Nietzsche w jednym miejscu zauważa, że pojęcie woli jest przesądem, by jednak dokonując głębszych rozważań tego pojęcia, zasadnie stwierdzić, iż jest to zjawisko złożone, które „*tylko jako słowo jest jednością*” [12, s. 26]. Uznaje przy tym, że „*wola jest nie tylko kompleksem czucia i myślenia, lecz przede wszystkim [...] afektem rozkazu. [...] Człowiek, który chce – rozkazuje w sobie czemuś, co*

mu jest posłuszne, lub o czym mniema, iż mu jest posłuszne” [12, s. 27].

Trudno jest powiedzieć, czy wolna wola istnieje, jeśli istnieje to nie spełnia się w jednym akcie, lecz stanowi bardzo złożony mechanizm. Wielu badaczy próbuje udowodnić istnienie wolnej woli, ale są też tacy, którzy starają się zanegować jej istnienie. Coraz częściej nie tylko filozofowie argumentują istnienie wolnej woli, ale zajmują się tym także inne dziedziny nauki. Nie da się uznać istnienia wolnej woli, a tym samym odpowiedzialności za zdarzenia, które dokonują się w neuronach. Nie można także przypisać nikomu odpowiedzialności, ponieważ nikt nie zdoła w wolny sposób wybrać zachowania, które byłoby inne niż to, które w danej chwili wybiera, gdyż sprzeciwiają się temu przeszłe oraz obecne uwarunkowania. Nie da się uznać, że podmiot jest sprawcą swych działań, można uznać, że sprawcami są przyczyny tych działań, albo unikać odpowiedzialności na pytanie kto lub co jest sprawcą. Nie da się jednoznacznie uznać, że za działania odpowiadają nasze pragnienia. Są one przyczyną, ale nie można im przypisać odpowiedzialności w dosłownym słowa tego znaczeniu. Krocząc tą drogą należy uważać, że wyznawanie poglądu, iż wolna wola istnieje lub nie istnieje samo w sobie jest efektem wielu przyczyn, które należy sprawić, że wyrażamy taki a nie inny pogląd.

Trudno określić, czy naukowo da się określić, że wolna wola istnieje, tak samo nie sądzę, żeby można było udowodnić, że nie istnieje wolna wola. Nie ma dowodów, które by jednoznacznie rozstrzygnęły ten wątek. Nielatwo jest określić jakie były by skutki, gdyby pozbyto się złudzenia, że wolna wola może istnieć. Może zniknęłoby poczucie człowieczeństwa, a obojętność byłaby na porządku dziennym. Świadomość, że wolna wola posiada rolę stanowi społeczny trening odpowiedzialności, budowanie przekonania, że jednak coś od nas zależy. Jest praktyczną i ważną siłą sprawczą, tak jak system kar i nagród, z którego nie należy rezygnować, ponieważ tworzy on uwarunkowania naszych czasów przez lęk przed naganami i podążanie za właściwym działaniem. Wolne podejmowanie decyzji wiąże się zazwyczaj ze świadomą kontrolą i racjonalnością - możliwością świadomego wyboru pomiędzy alternatywami. Jak zauważa Tim Bayne, zgodnie z tym podejściem twierdzenie, że podejmowanie decyzji jest nieświadome, jest podobne do intuicyjnie sprzecznego stwierdzenia, że ból jest nieświadomy - podejmowanie decyzji jest po prostu zdarzeniem, które obejmuje strumień świadomości [2, s. 25-46]. Problem ten wyraźniej widać w analizie odpowiedzialności, której zrozumienie jest bardzo często ściśle związane z wolną wolą. Zazwyczaj, gdy ktoś robi coś nieświadomie, nie jest uważany za odpowiedzialnego - mówi się, że ktoś “nie chciał” czegoś zrobić, bo nie był tego świadomy. Gdyby wolna wola znajdowała się poza świadomym życzeniem, byłoby to coś innego niż to, co mówi większość definicji i powszechnych intuicji. Należy jednak zauważyć, że definicja wolnej woli nie jest sprawą ustaloną raz na zawsze. Na przykład, rodacy tworzą swoją definicję wolnej woli w taki sposób, aby pogodzić ją z determinizmem. Siła tego argumentu zależy zatem od przyjęcia konkretnej definicji wolnej woli.

Ekperyment Libet miał i nadal ma duży wpływ na neurobiologiczne i

filozoficzne debaty na temat wolnej woli, woli i roli świadomości w ludzkich zachowaniach oraz pobudził szeroko zakrojoną debatę między filozofami i psychologami, łącząc w ten sposób różne dyscypliny zajmujące się pytaniami o wolną wolę, wolną wolę i powiązane z nią kwestie. Kilku komentatorów wyciągnęło z doświadczenia Libet wniosek, że idea wolnej woli jest iluzją. Reprezentatywnym autorem jest Spence, który stwierdza, że “[i]feli ustalena Libeta i współpracowników zostaną powielone, to musimy stwierdzić, że “decyzje” o działaniu pojawiają się przed naszą świadomą świadomością ich istnienia. Tak więc nasza ‘decyzja’ czy ‘wolność’ jest iluzoryczna (jeśli przez te określenia rozumiemy zjawiska świadome)” [15, s. 75-90].

Ale czy ten wniosek jest uzasadniony? Czy to prawda, że eksperyment Libeta (jeśli jest powtórzony) pokazuje, że “wolność jest iluzoryczna”? Wyniki badań Libeta i nowsze eksperymenty typu libetowskiego nie pozwalają na wysuwanie silnych (w szczególności przyczynowych) twierdzeń o związku między procesami neurologicznymi, świadomą wolną wolą a aktywnością motoryczną. Zamiast tego, eksperymenty te są lepiej scharakteryzowane jako “eksperymenty odkrywcze „, które pomagają nakreślić rozwijający się obszar intrygujących badań neurologicznych. Można więc stwierdzić, że eksperymenty te w ogóle nie przyczyniają się do debaty na temat neuronauki i wolnej woli, ale raczej, że w chwili obecnej wkład ten jest nadal eksploracyjny, zamiast stanowić przekonujący test na istnienie wolnej woli lub nie istnienie.

BIBLIOGRAFIA:

- 1) Arystoteles, *Etyka nikomachejska*, w: Arystoteles, *Dzieła wszystkie* (przekł. D. Gromska). Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1996, s. 111a
- 2) Bayne T., Libet and the case for free will scepticism ,w: Swinburne R., *Free will and modern science*, Oxford University Press, Oxford 2011, s. 25-46.
- 3) Bremer J., *Czy wolna wola jest wolna? Kompatybilizm na tle badań interdyscyplinarnych*, WAM, Kraków 2013.
- 4) Bremer J., *Wprowadzenie do filozofii umysłu*, WAM, Kraków 2010.
- 5) <http://davidicke.pl/forum/czy-wolna-wola-jest-wolna-t11228.html>
- 6) <http://wiedzaiedukacja.eu/archives/11816>
- 7) <http://www.is.umk.pl/~duch/Wyklady/Kog1/15-wola.html>
- 8) Libet B, Gleason CA., Wright E.& Pearl DK., Time of conscious intention to act in relation to onset of cerebral activity (readiness -potential): The unconscious initiation of a freely voluntary act. *Brain*, 106, 1983, s. 623–642.
- 9) Libet B., A testable field theory of mind-brain interaction, *JCS*, 1(1), 1994, s. 119–126.
- 10) Libet B., *Mind Time: The Temporal Factor in Consciousness*, Harvard University Press, Cambridge 2004.
- 11) Marzec - Remiszewski M., Czy wnioski z eksperymentów naukowych badających wolną wolę są uzasadnione?, *Biannual Philosophical Journal*, Vol. 6 (2/2016) s. 475–492.
- 12) Nietzsche F., *Poza dobrem i złem*, tłum. S. Wyrzykowski, Nakład Jakóba Mortkowicza, Warszawa 1907.
- 13) Przyłębski A., *W poszukiwaniu królestwa wolności. Z dziejów neokantyzmu badńskiego*, Wyd. Naukowe UAM, Poznań 1993.
- 14) Radder H., Does the brain „initiate” freely willed processes? A philosophy of science critique of Libet-type experiments and their interpretation, *Theory & Psychology* 23 (1), 2012, s. 3–21
- 15) Spence SA., Free will in the light of neuropsychiatry. *Philosophy, Psychiatry &*

POKREWIEŃSTWO W PRAWIE POLSKIM

Michałowska Daria

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II w Lublinie, doktorant

damichalowska@gmail.com

Promotor –

doktor habilitowany nauk prawnych, dr hab. dr hc Leszek Adamowicz

Wstęp

Celem artykułu wskazanie na instrumenty prawa polskiego regulujące zagadnienie pokrewieństwa genetycznego i prawnego. Na gruncie prawa rodzinnego można wyszczególnić cztery metody ustalenia pokrewieństwa prawnego: ustalenie macierzyństwa, domniemanie ojcostwa, uznanie ojcostwa oraz sądowe ustalenie ojcostwa. W obliczu rozwoju nauk medycznych kwestie niegdyś oczywiste muszą zostać poddane ponownemu pochyleniu się nad problemem. W niniejszym artykule zastosowano metody dogmatyczno-prawnej oraz syntezy.

Słowa kluczowe: pokrewieństwo, ustalenie macierzyństwa, domniemanie ojcostwa, uznanie ojcostwa, sądowe ustalenie ojcostwa.

1. Termin pokrewieństwa

Pokrewieństwona gruncie art. 18 Konstytucji, który stanowi, iż „małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny, rodzina, macierzyństwo i rodzicielstwo znajdują się pod ochroną i opieką Rzeczypospolitej Polskiej” cieszy się ochroną prawną. W doktrynie prawa nie znajdziemy legalnej definicji pokrewieństwa [14, s. 58-59], jednakże możemy wyróżnić jego rodzaje: genetyczne, prawne, genetyczno-prawne. Pokrewieństwo genetyczne ma charakter podobieństwa w zakresie dziedziczonych cech biologicznych pomiędzy matką/ojcem a dzieckiem. Pokrewieństwo prawne jest zazwyczaj tożsame z genetycznym, jednak istnieją wyjątki takie jak: przysposobienie, domniemanie pokrewieństwa, zapłodnienie *in vitro*. Wówczas występuje więź prawna, pomimo braku pokrewieństwa genetycznego [4, s. 14]. O pokrewieństwie prawnym mówimy w przypadku:

1. pokrewieństwa biologicznego,
2. przysposobienia,
3. ustalenia macierzyństwa,
4. domniemania ojcostwa,
5. sądowego uznania ojcostwa,
6. ustalenia ojcostwa [2, s. 621].

Pokrewieństwo genetyczne jest niepodważalnym faktem biologicznym/stanem rzeczywistym wynikającym z więzów krwi oraz zdarzenia naturalnego skutkującego poczęciem[7, s.653-654]. Powstaniepokrewieństwa prawnegojest równoznaczne z koniecznością dostosowania się do określonego zakresu praw i obowiązków, zarówno po stronie rodzica jak i dziecka[4, s.14]. Pokrewieństwo prawne powstaje z chwilą narodzin dziecka. Wówczasrodzice nabywają władzę rodzicielską powiązaną nieodłącznie z katalogiem właściwych dla tej władzy obowiązków i praw.W okresie prenatalnym domniemanym rodzicom przysługuje katalog atrybutów władzy rodzicielskiej służący ochronie interesów *nasciturusa*[6, s.127-128].Kwestią problematyczną jest sytuacja w której rodzice mają wątpliwość co do pokrewieństwa genetycznego.

2. Ustalenie macierzyństwa

Ustalenie macierzyństwa jest jednym z instrumentów prawnych tworzących stosunek prawny pomiędzy stronami. W sytuacji, gdy występuje rozbieżność w zakresie pokrewieństwa genetycznego i prawnego należy ustalić stan zgodny z prawną obiektywną. Na gruncie art. 61⁹Kodeksu Rodzinnego i Opiekuńczego (dalej: KRiO) „Matką dziecka jest kobieta, która je urodziła” [17, art. 61⁹]. Jest to zgodne z łacińską paremią - *matersemper certa est*. Jednak zbieżność pokrewieństwa genetycznego i prawnego w odniesieniu do macierzyństwa nie jest aż tak klarowna jak sugerowałby przepis. W obliczu rozwoju wiedzy i praktyki medycznej macierzyństwo możemy sklasyfikować w trzechkategoriach: macierzyństwogenetyczne, macierzyństwo biologiczne oraz macierzyństwo prawne. Podział na macierzyństwo genetyczne i biologiczne występuje na podstawie etapu ciąży.Macierzyństwo genetyczne to nie inaczej jak pokrewieństwo powstałe w konsekwencji połączenia gamet za pomocą metody prokreacji naturalnej, inseminacji homologicznej, inseminacji heterologicznej, inseminacji *post mortem*lub surogacji (macierzyństwa zastępczego). Macierzyństwo biologiczne występuje, gdy w konsekwencji inseminacji zarodek zostaje umieszczony w organizmie kobiety i w nim się rozwija.

Powództwo o ustalenie macierzyństwa może zostać wytoczone w dwóch sytuacjach.Pierwsza z nich dotyczy sporządzenia aktu urodzenia dziecka mimo nieznaney tożsamości rodziców.Druga to zaprzeczenie macierzyństwa względem kobiety wpisanej błędnie do aktu urodzenia dziecka [17, art. 61].

Pokrewieństwo matki z dzieckiem ustalane jest na podstawie aktu urodzenia. Akt urodzenia dziecka ma charakter deklaratoryjny (potwierdzający zaistniały już wcześniej stan faktyczny).Akt urodzenia tworzony jest na wniosek zgłoszony w terminie czternastu dniu przez matkę, ojca lub świadka porodu. Złożenie wniosku przez osoby uprawnione jest obligatoryjne [15, art. 83]. Akt urodzenia tworzony jest również dla dziecka, które urodziło się martwe. Wówczas na akt urodzenia nanosi się adnotację o zgonie. W tym przypadku nie sporządza się aktu zgonu.

Wyłączając okoliczność, gdy rodzice dziecka nie są znani, ustalenie macierzyństwa następuje zazwyczaj po wcześniejszym jego zaprzeczeniu [15, art. 52].Warto wskazać, iż względem dziecka przysposobionego na podstawie

zgody blankietowej nie można jednocześnie wytoczyć powództwa o ustalenie macierzyństwa [17, art. 124¹]. Wytoczyć powództwo o ustalenie macierzyństwa (legitymacja procesowa czynna) może dziecko, matka, kobieta wpisana w akcie urodzenia jako matka, a także prokurator lub Rzecznik Praw Obywatelskich w sytuacji, gdy istnieje prawdopodobieństwo zagrożenia dobra dziecka lub interesu społecznego. W art. 61¹⁰ § 2 i 61¹⁰ § 3 KRiO ustawodawca stanowi również o biernej legitymacji procesowej. Powództwo o ustalenie macierzyństwa może wytoczyć dziecko przeciwko matce, a jeżeli matka nie żyje – przeciwko kuratorowi ustanowionemu przez sąd opiekuńczy. Zstępni mogą dochodzić ustalenia macierzyństwa, jeżeli dziecko przed śmiercią wytoczyło powództwo o ustalenie macierzyństwa [17, art. 61¹⁰]. Powództwo przeciwko dziecku może być wytoczone przez matkę biologiczną. Niedopuszczalnym jest powództwo wzajemne w sprawie o ustalenie macierzyństwa. O toczącym się postępowaniu należy poinformować męża matki biologicznej z racji na możliwość zgłoszenia przez niego interwencji ubocznej [16, art. 456¹ § 1, art. 76]. Sprawy o ustalenie macierzyństwa rozpatrywane są według właściwości rzeczowej przez sądy rejonowe w postępowaniu odrębnym. Orzeczenie ustalające macierzyństwo wydawane jest w formie wyroku. Skutki wyroku mają charakter *ex tunc* oraz *erga omnes*. Ponadto w kontekście ustalenia macierzyństwa występuje domniemanie ojcostwa, które również niesie za sobą skutki *ex tunc*.

3. Domniemanie ojcostwa

Na gruncie KRiO mamy styczność z dwoma domniemaniami. Pierwsze z nich wywodzi się z rzymskiej paremii *pater est, quem nuptiae demonstrant* (ojcem jest ten na którego wskazuje małżeństwo) i ma charakter domniemania prawnego. W swej istocie ma za zadanie uregulowanie stanu faktycznego. W związku z powyższym domniemanie dotyczy sytuacji w której dziecko rodzi się po wyrażeniu przez rodziców ważnej i skutecznej woli zawarcia małżeństwa, a przed jego ustaniem małżeństwa [17, art. 61¹]. Fakt zawarcia małżeństwa dokumentowany jest poprzez utworzenie aktu małżeństwa. Terminem istotnym dla domniemania jest moment narodzin dziecka, a nie jego poczęcia [19, s. 2].

Drugie z domniemań jest ściśle związane z ustaleniem prawdopodobieństwa pokrewieństwa na podstawie czasu narodzin i czasu poczęcia. Domniemuje się, iż dziecko urodzone w czasie 300 dni od momentu ustania małżeństwa lub jego unieważnienia, jest dzieckiem męża matki z racji na wysokie prawdopodobieństwo współżycia seksualnego i poczęcia dziecka z małżonkiem/byłym małżonkiem. Termin 300 dniowy jest ściśle związany z uśrednieniem czasu trwania ciąży. Podnosi się, iż ciąża w uśrednieniu trwa od 266 do 270 dni [13, s. 15]. Na gruncie przepisów prawa termin ten został nieznacznie przedłużony. Prawne domniemanie ojcostwa jest wzruszalne. W sytuacji, gdy istnieje prawdopodobieństwo, iż ojcem dziecka jest inna osoba niż mężczyzna, którego dotyczy domniemanie należy domniemanie obalić. Obalenie domniemania następuje w wyniku wszczęcia procesu o zaprzeczenie ojcostwa i późniejszego wyroku zaprzeczającego ojcostwo. Wyrok ma charakter deklaratoryjny. Na podstawie art. 16 § 1 w zw. z art. 17 pkt 1 KPC właściwym

sądem do prowadzenia sprawy o zaprzeczenie ojcostwa jest sąd rejonowy. Właściwość miejscowa ustalana jest względem zamieszkania pozwanego [16, art.27]. Na podstawie art. 24 ust. 2 pkt 1 PASC, jeżeli sąd uzna to za słuszne, wraz z uprawomocnieniem się wyroku o zaprzeczenie ojcostwa sporządzany jest nowy akt urodzenia. Jeżeli sąd nie wskaże takiej konieczności należy w akcie urodzenia dziecka dokonać wzmianki dodatkowej o tym fakcie.

Powództwo może wytoczyć mąż matki, matka, dziecko, prokurator oraz Rzecznik Praw Obywatelskich [1,s.160]. Ponadto, „mąż matki może wytoczyć powództwo o zaprzeczenie ojcostwa w ciągu sześciu miesięcy od dnia, w którym dowiedział się o urodzeniu dziecka przez żonę, nie później jednak niż do osiągnięcia przez dziecko pełnoletności [17, art.63]”. Mąż matki wytacza powództwo przeciwko matce i dziecku, a jeżeli matka nie żyje - przeciwko dziecku [17,art.66]. Dziecko na wytoczenie powództwa ma termin 3 lat od nabycia pełnoletności. Po tym terminie, dzieckopomimo iż nabyłoby wiedzę o rozbieżności pomiędzy pokrewieństwem genetycznym a prawnym, nie może wytoczyć powództwa o zaprzeczenie ojcostwa. Jeżeli dziecko jest niepełnoletnie, sąd rodzinny przydziela dla niego kuratora. Do czasu uprawomocnienia się wyroku zaprzeczającego ojcostwo, domniemany ojciec zachowuje swoje prawa i obowiązki w związku z pokrewieństwem prawnym. Uprawomocniony wyrok niesie za sobą skutki *ex tunc*. Stosunek prawny wynikający z domniemania ojcostwa, po jego zaprzeczeniu, ma charakter tak jakby nigdy nie zaistniał [5, s.273]. Skutki władzy rodzicielskiej z chwilą prawomocności wyroku mają charakter *ex nunc*[9, s. 53-54]. Wraz z wyrokiem o zaprzeczenie ojcostwa ustaje obowiązek alimentacyjny, jednak należy wskazać, iż koszty utrzymania dziecka sprzed wyroku nie podlegają zwrotowi.

4. Uznanie ojcostwa

Uznanie ojcostwa jest instrumentem prawnym wynikającym z KRiO. Uznanie ojcostwa to złożenie oświadczenia o zachodzącym pokrewieństwie pomiędzy składającym a dzieckiem. Jest to złożenie aktu wiedzy o zaistniałym stanie faktycznym przed właściwym organem w określonej prawem formie [8, s.13]. Oświadczenie o uznaniu ma charakter deklaratoryjny. Na podstawie art. 77 KRiO oświadczenie o uznaniu dziecka może złożyć wyłącznie mężczyzna, który ukończył 16. rok życia oraz nie istnieją względem niego przesłanki do orzeczenia całkowitego ubezwłasnowolnienia. Ponadto na podstawie art. 76 KRiO uznanie dziecka może nastąpić jedynie względem osoby niepełnoletniej, *nasciturusa* oraz w sytuacji, gdy dziecko zmarło przed osiągnięciem pełnoletności w ciągu sześciu miesięcy od dnia, w którym mężczyzna składający oświadczenie o uznaniu dowiedział się o śmierci dziecka, nie później jednak niż do dnia, w którym dziecko osiągnęłoby pełnoletność [17, art. 75]. Oświadczenie złożone przez mężczyznę winno być potwierdzone przez matkę dziecka. Ten wymóg jest wymogiem o charakterze obligatoryjnym. Potwierdzenie ojcostwa przez matkę ma formę oświadczenia w obecności mężczyzny, który pragnie dziecko uznać lub w 3 miesiące od dnia złożenia jego oświadczenia. Potwierdzenie ojcostwa przez matkę ma charakter jednostronny i osobisty [8, s.75]. W sytuacji, gdy oświadczenie

zostałoby złożone niezgodnie z prawdą, wówczas uznanie jest nieskuteczne dla każdej ze stron. W sytuacji niezłożenia oświadczenia, uznanie ojcostwa jest nieważne. Uznanie ma charakter konstytuujący uznanie. Wynika to z faktu, iż uznanie ojcostwa jest jedynie potwierdzeniem stanu rzeczywistego. Uznanie ojcostwa wiąże *inter partes* i jak *erga omnes* [19, s. 51]. Oświadczenie o uznaniu ma charakter nieodwołalny i trwały, nie jest możliwym złożenie oświadczenia pod warunkiem [3, s. 41, 82]. Oświadczenie o uznaniu ojcostwa oraz potwierdzenie uznania przez matkę przyjmuje kierownik stanu cywilnego lub osoba zastępująca kierownika [17, art. 73 § 1]. Przyjęcie oświadczenia przez kierownika Urzędu Stanu Cywilnego (dalej: USC) lub jego zastępcę powinno zostać odnotowane w protokole [15, art. 43]. Oświadczenie uznania i jego potwierdzenie przez matkę dziecka jest skuteczne nawet jeżeli zostało odnotowane jedynie w protokole w USC [18, poz. 164]. Oświadczenie można złożyć w każdym Urzędzie Stanu Cywilnego. Na podstawie art. 73 § 4 KRiO, „uznanie ojcostwa może nastąpić także przed sądem opiekuńczym, a za granicą również przed polskim konsulem lub osobą wyznaczoną do wykonywania funkcji konsula”. W sposób szczególny uznanie ojcostwa nastąpi przed sądem opiekuńczym, gdy kierownik USC lub inny uprawniony organ odmówi przyjęcia oświadczeń lub gdy osoba składająca oświadczenie nie ma pełnej zdolności do czynności prawnych. Właściwym wówczas sądem będzie sąd opiekuńczy właściwy z uwagi na siedzibę USC kierownika nieprzyjmującego oświadczeń (właściwość miejscowa), który będzie prowadził sprawę w postępowaniu nieprocesowym [16, art. 581]. Jeżeli oświadczenie zostało złożone pod wpływem błędu w dobrej wierze, zostaje ono w mocy. Wówczas osobie, która złożyła oświadczenie przysługuje w terminie 6 miesięcy od dnia powzięcia wiadomości o braku pokrewieństwa, legitymacja procesowa do wytoczenia powództwa o ustalenie bezskuteczności uznania [17, art. 78 § 1]. Uchylenie uznania ojcostwa następuje w trybie procesowym na podstawie zgromadzonego materiału dowodowego potwierdzającego brak pokrewieństwa np. dowód z badań DNA.

5. Sądowe ustalenie ojcostwa

Sądowe ustalenie ojcostwa to kolejna instytucja KRiO mająca na celu ustalić fakt pokrewieństwa pomiędzy ojcem a dzieckiem, czyli prawdę obiektywną o pochodzeniu dziecka. Sądowe ustalenie ojcostwa znajduje zastosowanie, gdy nie możemy zastosować instytucji domniemania ojcostwa, domniemanie zostało obalone lub uznanie ojcostwa okazało się bezskuteczne. Z sądowym ustaleniem ojcostwa ściśle związane jest domniemanie unormowane w art. 85 § 1 KRiO, który stanowi: domniemywa się, że ojcem dziecka jest ten, kto obcował z matką dziecka nie dawniej niż w trzechsetnym, a nie później niż w sto osiemdziesiątym pierwszym dniu przed urodzeniem się dziecka. Okres koncepcyjny jest ściśle związany z prawdopodobieństwem zapłodnienia w tym okresie czasu przez potencjalnego ojca dziecka, a także uśrednionym czasem trwania ciąży (od 266 do 270 dni). Domniemanie ma charakter prawdopodobieństwa, w związku z czym można je wzruszyć poprzez wszczęcie procesu o sądowe ustalenie ojcostwa. Ponadto należy wskazać, iż każde dziecko ma prawo do poznania swojego

pochodzenia oraz uregulowania jego stanu cywilnego, nawet w sytuacji, gdy pomiędzy matką i potencjalnym ojcem dziecka dochodzi do sporów. Powództwo o sądowe ustalenie potomstwa (legitymację czynną) posiada matka dziecka (w tym również matka, która z różnych przyczyn utraciła władzę rodzicielską), dziecko, domniemany ojciec lub prokurator [12, poz.7]. Jeżeli podmiotem w procesie byłoby dziecko poczęte, a nienarodzone (*nasciturus*), wówczas dla ochrony jego praw może zostać powołany kurator *ventris*, który przed narodzinami dziecka może wytoczyć powództwo o sądowe ustalenie ojcostwa [10, s.790]. Od narodzin dziecka do osiągnięcia pełnoletniości dziecko w procesie sądowym może być reprezentowane przez przedstawiciela ustawowego. Po osiągnięciu pełnoletniości powództwo o sądowe ustalenie ojcostwa może wytoczyć wyłącznie dziecko, a w razie śmierci jego zstępni. W sytuacji, gdy dziecko wytoczyło powództwo, a w trakcie procesu zmarło, postępowanie jest zawieszane. Podczas zawieszenia postępowania zstępni w ciągu 6 miesięcy mogą postępowanie wznowić. W razie nie podjęcia postępowania przez zstępnych, jest ono umarzone [17, art.84 § 4]. Jeżeli osobą wytaczającą powództwo jest ojciec, wówczas wytacza je zarówno przeciwko matce jak i dziecku. Jeżeli matka zmarła, wówczas powództwo wytaczane jest jedynie przeciwko dziecku. Powód ma obowiązek dostarczenia sądowi materiału dowodowego świadczącego o pokrewieństwie. Sąd niejednokrotnie żąda przeprowadzenia dowodu z badań antropologicznych, krwi, DNA, daktyloskopijnych, zeznań świadków, przesłuchań stron np. na okoliczność obcowania mężczyzny z matką w okresie koncepcyjnym lub opinii biegłych [11, s.165].

Skutkiem wyroku ustalającego pokrewieństwo pomiędzy ojcem a dzieckiem jest powstanie pokrewieństwa prawnego, przyznanie z mocy prawa władzy rodzicielskiej oraz związanych z tym praw i obowiązków. Obowiązek alimentacyjny ma moc wsteczną.

Uprawomocniony wyrok wyklucza możliwość wszczęcia ponownego procesu o sądowe ustalenie ojcostwa. Wynika to z faktu, iż podczas procesu sprawa badana jest wnikliwie na podstawie materiału dowodowego w ramach, który zazwyczaj zawiera dowód z badania DNA. Celem sądowego procesu o ustalenie ojcostwa jest odnalezienie prawdy obiektywnej o pochodzeniu dziecka. Odnalezienie prawdy obiektywnej jest niewątpliwie realizacją dobra dziecka i ochroną jego interesu.

Zakończenie

Pokrewieństwo genetyczne i prawne są zagadnieniami niezmiernie istotnymi z punktu widzenia funkcjonowania obywateli w porządku prawnym i społecznym. Instytucje prawa takie jak: ustalenie macierzyństwa, domniemanie ojcostwa, uznanie ojcostwa oraz sądowe ustalenie ojcostwa są niezbędne dla ustalenia pokrewieństwa prawnego, które w zamyśle prawodawcy winno być tożsamym z pokrewieństwem genetycznym. W obliczu rozwoju nauk medycznych kwestie niegdyś oczywiste muszą zostać poddane ponownemu pochyleniu się nad problemem. Pokrewieństwo genetyczne i biologiczne jest faktem, który już zaistniał poprzez połączenie gamet za pomocą metody prokreacji

naturalnej, inseminacji homologicznej, inseminacji heterologicznej, inseminacji *post mortem* lub surogacji (macierzyństwa zastępczego). Pokrewieństwo prawne oznacza więź prawną powstałą na gruncie obowiązującego pomiędzy opiekunem a dzieckiem. Celem wyszczególnienia instytucji prawa dotyczących ustalenia pokrewieństwa jest odkrycie prawdy obiektywnej oraz dostosowanie do niej rzeczywistości prawnej.

Wykaz literatury:

1. Broniewicz W., *W kwestii powództwa prokuratora o zaprzeczenie ojcostwa*, NP, Kraków 1963.
2. Ciepla H., *Pokrewieństwo i powinowactwo* [w:] K. Piasecki (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, LexisNexis, Warszawa 2011.
3. Gołowkin-Hudała M., *Zgoda matki na uznanie dziecka w świetle ustawodawstwa polskiego i wybranych państw europejskich* [w:] Stadniczeńko S., Gołowkin-Hudała M. (red.), *Pochodzenie dziecka. Polskie regulacje prawne na tle ustawodawstw wybranych państw europejskich*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2005.
4. Grzybowski S., *Prawo rodzinne*, PWN, Warszawa 1980.
5. Gudowski J., *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Orzecznictwo*, Kraków 1998,
6. Haberko J., *Cywilnoprawna ochrona dziecka poczętego a stosowanie procedur medycznych*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2010.
7. Holewińska – Łapińska E., *Rodzaje przysposobienia. Osobiste i majątkowe skutki ich orzeczenia* [w:] T. Smyczyński (red.), *Prawo rodzinne i opiekuńcze. System prawa prywatnego*, C.H. Beck, Warszawa 2011.
8. Holewińska - Łapińska E., *Uznanie dziecka według kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*, Wydawnictwo Prawniczne, Warszawa 1979.
9. Ignaczewski J., Pochodzenie dziecka i władza rodzicielska po nowelizacji. Art. 619–1136 KRO. Komentarz., C.H. Beck, Warszawa 2009.
10. Pietrzykowski K., Pokrewieństwo i powinowactwo [w:] K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2010.
11. Popielski B., *Medycyna i prawo*, Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich, Warszawa 1963, s.165.
12. Postanowienie SN z 18 lutego 1969 roku, III CRN 423/68, OSP 1970, Nr 1, poz. 7.
13. Szczerkowska Z., *Badania biologiczne w sądowym ustalaniu ojcostwa*, IES, Kraków 1998
14. Szer S., *Prawo rodzinne*, C. H. Beck, Warszawa 1966.
15. Ustawa z 29 września 1986r. - Prawo o aktach stanu cywilnego, Dz. U. 1986, Nr 36, poz. 180, z późniejszymi zmianami.
16. Ustawa z dnia 17 listopada 1964 roku - Kodeks postępowania cywilnego, Dz. U. 1964, Nr 43, poz. 296, z późniejszymi zmianami.
17. Ustawa z dnia 25 lutego 1964 roku - Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Dz. U. 1964, Nr 9, poz. 59 z późniejszymi zmianami.
18. Wyrok SN z 13 lipca 1964 r., I CR 663/63, nr 314931, OSNCP 1965, nr 10, poz. 164.
19. Wyrok SN z 23.2.1973 r., III CRN 401/72, GS 1974, Nr 16, s. 2.
20. Wyrok SN z 3 marca 1999 r., III CKN 1097/98, nr 6737154

SPOŁECZNY WYMIAR MODERNIZACJI W WYMIARZE MENTALNOŚCIOWYM I ŚWIADOMOŚCIOWYM POLAKÓW PO ROKU 1989

Moroz Anna,

magister socjologii

Doktorantka na Wydziale Historyczno-Socjologicznym,

Uniwersytet w Białymstoku, Polska

anna.moroz@tlen.pl

Modernizacja jest wszechogarniającym procesem, w którym wszyscy od dawna uczestniczymy. Nie ma żadnych przesłanek, by sądzić, że może przyjąć kształt satysfakcjonujący wszystkich – jest to wręcz niewykonalne. „Modernizacja jest wiązką procesów ekonomicznych, politycznych, społecznych i kulturowych, w których toku dokonuje się transformacja krajów nierozwiniętych (mniej rozwiniętych) w rozwinięte (bardziej rozwinięte)” [9, s.18].

Modernizacja nie jest więc jednolitym procesem, można wyróżnić różne „teorie” modernizacyjne. Po pierwsze – modernizację możemy rozumieć jako upowszechnienie innowacji technologicznej (rozwój społeczny poprzez zmiany technologiczne), po drugie – modernizacja wiąże się ze zmianami w systemie społecznym: kulturze, prawie. Po trzecie – modernizacja jest postrzegana przez pryzmat zmian w sposobie produkcji, po czwarte zaś ma ona wymiar kulturowy (zmiany stylów życia, co jest skorelowane ze zmianami modernizacyjnymi). Co szczególnie ważne z perspektywy wybranego przeze mnie tematu „w sferze ludzkiej psychiki modernizacja ma doprowadzić do kreatywności i innowacyjności jednostki oraz wzrostu jej podatności na zmianę”.

Wynika z tego, że modernizacji nie można postrzegać jedynie przez pryzmat zmian ustrojowych bądź gospodarczych, ów proces zmian jest dużo bardziej złożony, i dotyka - chyba przede wszystkim – ludzi. Dlatego też zmianę systemową należy więc interpretować w kontekście miejsca ludzi w tak złożonym procesie społecznym. Ich rola bywa tutaj jednak zgoła różna – z jednej strony ludzie mogą bowiem uczestniczyć w zmianach i je kreować, z drugiej stawiać im opór i je blokować [2, s. 16].

Z uwagi na to, chciałabym się skupić w mojej pracy na aspekcie świadomościowym i mentalnościowym przemian zachodzących w Polsce po roku 1989 - na wartościach i postawach jakie reprezentują Polacy: czy są to nowe strategie przetrwania, czy wręcz odwrotnie - „naleciałości” z poprzedniego systemu. Nie pomniejszając wagi modernizacji na płaszczyźnie politycznej i kulturowej, chciałabym podkreślić znaczenie modernizacji na poziomie społecznym. Jako że jest to proces złożony o czym już wspominałam, pozwolę sobie omówić pokrótce kilka czynników z nim związanych: mianowicie moralność społeczeństwa polskiego, adaptację do nowych warunków, istnienie

społeczeństwa obywatelskiego i ogólnie rozumianej aktywności społecznej, stosunek do pracy w nowej rzeczywistości oraz pragmatyzację świadomości, a także mentalność socjalistyczną oraz postawę jej przeciwną.

W związku z powyższym zaczęłam pytać, jakie stawia Janusz Mariański w swoim artykule pt. „Świadomość moralna Polaków w procesie przemian – główne tendencje”: „Czy Polacy podzielają wspólne wartości moralne? Czy i w jakim kierunku zmieniają się wybory aksjologiczne? (...) Czy i jaki wyłania się alternatywny, w miarę spójny nowy system wartości i norm? Jaki wpływ wywiera integracja europejska na przemiany wartości moralnych w Polsce, czy imitujemy wzorce zachodnioeuropejskie? (...)” [6, s. 104]. Właśnie takie i inne pytania przychodzą na myśl, kiedy poruszamy świadomościowy wymiar modernizacji społeczeństwa polskiego.

Zaczynając od wyżej wymienionej moralności, można powiedzieć, że w społeczeństwie polskim wielu zaczyna się kierować interesem własnym, nie odczuwając potrzeby odwoływania się do zobiektywizowanego porządku znaczeń symbolicznych i instytucji o charakterze religijnym. Jest jednak za wcześnie by mówić o nowych, wyrazistych, masowo ujawniających się orientacjach moralno-kulturowych, radykalnie odmiennych od orientacji wcześniejszych, czyli o skrajnie indywidualistycznym rozumieniem wolności, przedkładaniem wartości egoistycznych nad prospołeczne. W dalszym ciągu Polaków w porównaniu z innymi krajami europejskimi charakteryzuje „większy absolutyzm i rygoryzm moralny oraz mniejszy permissywizm i relatywizm moralny” [6, s. 119]. Pewne uniwersalium moralne Polaków wskazuje nie tyle na „upadek” wartości dotychczasowych, ile raczej stanowi mieszankę wartości „tradycyjnych” (katolickich) i „nowoczesnych” (liberalnych).

Jeżeli jednak chodzi o samą adaptację ludzi w nowym systemie spychając chwilowo moralność na boczny tor, to kiedy upadł początkowy entuzjazm społeczny dla przemian, zaczął ujawniać się rosnący opór, i pojawiły się protesty dużych grup wobec reform. Należy przy tym pamiętać o braku realnych interesów grupowych (co było dziedzictwem socjalizmu) - ówczesne reformy opierały się więc jedynie na „interesie teoretycznym” [2, s. 37]. Zmiana odgórna dokonywana była w imię nieistniejących jeszcze kategorii społecznych, których interesy grupowe miały być oparte na mechanizmie rynkowym. Obawiano się jednak, że rzeczywiste interesy grupowe, ujawniające się powoli po „zamrażarce” socjalizmu, będą pełnić rolę blokad rozwoju. Ówczesnie trudno było przełożyć „teoretyczny interes transformacji” na wartość wspólną, podzielaną przez wszystkich, zwłaszcza kiedy przechodzono do partykularnych i konkretnych kwestii [2, s. 38].

Pisząc o wartości wspólnej, trzeba także podkreślić, że ważnym aspektem transformującej się rzeczywistości jest społeczeństwo obywatelskie. Było ono słabe z powodu wątków więzi poziomych i niepewnych tożsamości grupowych. Istniejące przejawy aktywności społecznej przybierały postać nielicznych enklaw. „Traktowano je jako *przechowalnie* wartości obywatelskich do czasu zakończenia przebudowy systemu” [2, s. 41]. Podobne treści były

omawiane na wykładzie: „Jesteśmy społeczeństwem po przejściach, które dopiero się konstytuuje, idziemy w kierunku ideału, jakim może być społeczeństwo obywatelskie. Występują różne zjawiska hamujące rozwój, jak świadomość obywatelska, czy raczej jej brak, neutralność, postawa *homo sovieticus* – nastawienie roszczeniowe wobec systemu w zamian za podmiotowość”.

Znacznie lepiej wypadła obraz aktywności społecznej w innych dziedzinach. Tak było ze spontanicznymi działaniami w sferze gospodarczej. O ile w latach 1989-1990 dominowało nastawienie pasywne, akceptujące odgórnie wprowadzane reformy, o tyle po tym krótkim okresie wyczekiwania rozpoczęły się liczne, żywiołowe działania w sferze mikroekonomicznej. Ludzie w początku lat 90. wycofali swoją aktywność, najczęściej roszczeniową, skierowaną w kierunku państwa i „wzięli sprawy we własne ręce”, korzystając z nowych szans jakie daje rynek. W ten oddolny i spontaniczny sposób rozpoczęły się procesy społeczne o sile transformującej i twórczej.

Należy również wspomnieć, o znaczeniu samej transformacji poprzez którą ludzie byli zmuszeni do wyszukiwania indywidualnych sposobów radzenia sobie w sytuacji zmiany systemowej. Ogółem spowodowało to szok kulturowy z powodu odmienności reguł, którymi rządził się realny socjalizm i nowe społeczeństwo rynkowe. Dlatego w pierwszych latach transformacji uznawano, że społeczeństwo stanęło przed zadaniem uporania się z nagłą dysfunkcyjnością strategii adaptacyjnych wypracowanych w socjalizmie. Brakowało niezbędnych kompetencji cywilizacyjnych do działania w nowym kontekście organizacyjnym. „W żadnym z krajów postkomunistycznych uwolnienie gospodarki i likwidacja komunistycznego systemu władzy nie spowodowały radykalnego zwrotu w myśleniu, postawach i zachowaniach społecznych” [7, s. 64-65].

Ponadto radzenie sobie z nową rzeczywistością oznaczało z punktu widzenia jednostek konieczność poznawczego odnalezienia się w niej i zbudowania świadomościowej koncepcji nowego ładu społecznego i kulturowego, oraz swojej w nim autodefinicji [5].

Poprzez codzienne doświadczenia ludzi kształtowała się i stabilizowała nowa rzeczywistość społeczna rynku i demokracji. Dokonywało się to drogą ewolucyjną, bliższą „naturalnej” jaką przebyły społeczeństwa zachodnie w poprzednich stuleciach [8, s. 100]. Model ewolucyjny można uznać za bardziej stabilny, i choć zmiany ewolucyjne są z jednej strony długotrwałe, to z drugiej ludzie łatwiej się do niech aklimatyzują.

Istotnym czynnikiem w postrzeganiu nowego ładu instytucjonalnego jest temat pracy. Wszystko skłania do konkluzji, iż nowy ład instytucjonalny jest postrzegany jako przestrzeń otwartych możliwości przede wszystkim przez ludzi, dla których główną strategią realizacji życiowych dążeń i celów jest indywidualna praca [1, s. 227]. „Praca nie może być instrumentalna, ale budująca człowieka: godna, kreatywna, która pozwala również godnie przeżyć”. Ze stosunkiem do pracy są związane zmiany świadomościowe Polaków - można powiedzieć, że transformacja doprowadziła do „pragmatyzacji świadomości”. Wiąże się to z tym, że w społecznych dążeniach i zachowaniach, oraz w

społecznej świadomości pierwsze miejsce zajmują interesy ekonomiczno-socjalne. Pragmatyzacja jest do pewnego stopnia opóźnionym przejściem od wartości przedmaterialnych do materialnych, związane jest to z uniwersalizacją roli pieniądza i zwiększonymi szansami indywidualnej gratyfikacji. Jej nasilenie spowodowane jest także obiektywnym wzrostem ekonomicznego zróżnicowania, wyraźną polaryzacją społeczną, oraz większą widocznością owego zróżnicowania poprzez ostentacyjną konsumpcję [10, s. 128].

Ziółkowski wymienia przy tym kilka postaci pragmatyzacji, które pozwolę sobie przytoczyć. Po pierwsze jest to poświęcenie całej uwagi w obronie zagrożonej pozycji społecznej, standardu życiowego i socjalnego bezpieczeństwa. Postawa ta czasami przyjmuje kształt pragmatyzacji nierealistyczno-życzeniowej – sprowadzającej się do biernego oczekiwania bądź bardziej aktywnego domagania się od władzy poprawy własnej sytuacji. Postacią drugą, charakteryzującą mniejszość społeczeństwa jest – często bezwzględne i nie cofające się przed żadnymi metodami – dążenie do awansu i sukcesu finansowego. Postacią trzecią, ograniczoną także do ludzi o wyższych dochodach jest nastawienie na konsumpcję, której wzory, często importowane, rozpowszechniane m.in. poprzez telewizję i filmy, kreują sztucznie, ciągle nowe potrzeby, będące często atrybutem prestiżu i przynależności do nowej, finansowej elity, starającej wyróżnić się wśród pozostałych grup społecznych [10, s. 132]. Trzeba tu podkreślić, że tendencja do pragmatyzacji występuje nie tylko w Polsce, ale i we wszystkich postkomunistycznych krajach regionu.

Transformacja jest z pewnością „obciążona przeszłością” – ludzie wynieśli bagaż nawyków z „realnego socjalizmu”, które pozostają w niezgodzie z wymaganiami nowego ustroju. Można również mówić o autyzmie społeczno-politycznym Polaków, który oznacza głęboko zinternalizowany nawyk traktowania polityki i zaangażowania politycznego oraz uczestnictwa w działaniu państwa – jako czegoś podejrzanego, albo zgoła moralnie złego. Dominuje więc „wyuczona bezradność” jako synonim biernego lokowania się w życiu społecznym i podporządkowywania się władzy, która jednak powinna być odpowiedzialna za los ludzi. Mimo wszystko formuje się jednak aktywna część obywateli – młodzi wiekiem, popierający zmiany, lepiej wykształceni, aktywni zawodowo, mieszkający raczej w większych miastach [3, s. 436]. W tym kontekście można mówić mimo wszystko o przekształcaniu się świadomości społecznej, i jej zwróceniu się ku aktualnej, transformującej się rzeczywistości.

Jak twierdzi Mirosława Marody, nie ulega wątpliwości, że około roku 1993 nastąpiła istotna przemiana świadomości na światową skalę. Polacy przestali traktować zachodzące zmiany systemowe jako coś przejściowego. Większość ludzi uznała, że trzeba zacząć żyć w nowym instytucjonalnym systemie, używając właściwych do tego środków (docenienie wykształcenia jako najlepszej drogi do osiągnięcia sukcesu). Oznacza to z jednej strony akceptację podstawowych zasad ustrojowych, ale też zarazem bardzo krytyczny osąd działania nowego ustroju.

Krzemiński dzieli ludzi w nowej, postkomunistycznej rzeczywistości

na dwie kategorie: „*Jeże* są nastroszone, wystawiają kolce wobec rzeczywistości, przeciwstawiając się więc jej, dążąc do zachowania, ile się da, z dotychczasowego stanu posiadania – jednym słowem zaciskają pasa starając się doczekać lepszych czasów. *Lisy* - odwrotnie: starają się aktywnie przystosować do nowej sytuacji, czyli zdobyć nowe narzędzia do niej pasujące – powraca sprawa zdobywania wykształcenia” [3, s. 440].

Można również przeciwstawić mentalności socjalistycznej orientację samosterownego działania – mentalność elastyczną i otwartą, która cechuje osoby aktywne, szukające dróg własnego życia i optymalizacji swych możliwości w nowym łańdź. Co ciekawe, można także uznać, że to właśnie rodziny tak naprawdę uczestniczą w procesie adaptacji do nowego systemu i to ich społeczne i mentalne zasoby są głównym kapitałem jednostek startujących do nowego życia [4, s. 211]. Podobną tezę przytoczyliśmy również na wykładzie: mianowicie zmienia się funkcja rodziny; rodzina staje się „jednostką”, która daje możliwości rozwojowe, możliwości zdobywania kompetencji życia.

Podsumowując, należy zadać sobie pytanie, czy społeczeństwo polskie możemy nazwać społeczeństwem „zmodernizowanym”, nowoczesnym, rozwiniętym? A jeżeli tak, to w jakim aspekcie?

Analizowana przeze mnie modernizacja w wymiarze świadomościowym jest niezwykle złożonym problemem. Z pewnością możemy uznać, że społeczeństwo polskie się rozwija, że kapitalizm i liberalizm spowodowały „włączenie” się kreatywności i innowacyjności, z drugiej zaś strony istnieje w społeczeństwie postawa *homo sovieticus*, a cechujące się nią osoby nie są odosobnionymi przypadkami. Należy przyznać, że charakteryzuje nas pewne zapóźnienie, poza tym brak w nas zaufania, co z kolei jest skutkiem choćby naszej historii (brak państwowości), okresu powstawania kapitału prywatnego, ciągłej dążności władzy do jej centralizacji. Stajemy się indywidualistami, a nowoczesne społeczeństwo to tak naprawdę społeczeństwo obywatelskie: zintegrowane, prospołeczne, zainteresowane państwem i polityką, chcące brać aktywny udział decyzyjny we wszystkim co się dzieje na terenie państwa – to przede wszystkim ludzie świadomi mający poczucie sprawstwa. Czy tacy jesteśmy? Czy dużo nam jeszcze do tego brakuje? Z pewnością jesteśmy już bliżej, niż miało to miejsce jeszcze w 1989 roku.

BIBLIOGRAFIA:

1. Giza-Poleszczuk, Anna. 2000. *Strategie i system. Polacy w obliczu zmiany społecznej*. Warszawa: Wydaw. Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, 2000.
2. Kolasa-Nowak, Agnieszka. 2010. *Zmiana systemowa w Polsce w interpretacjach socjologicznych*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
3. Krzemiński, Ireneusz. 2011. *Wielka transformacja zmiany ustroju w Polsce po 1989*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Łośgraf.
4. Mach, Bogdan. 2011. *Transformacja ustrojowa a mentalne dziedzictwo socjalizmu*. W: *Wielka transformacja zmiany ustroju w Polsce po 1989*. Ireneusz Krzemiński. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Łośgraf.
5. Machaj, Irena. 2005. *Społeczno-kulturowe konteksty tożsamości mieszkańców wschodniego i zachodniego pogranicza Polski*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
6. Mariański, Janusz. 2012. *Świadomość moralna Polaków w procesie przemian*

– *główne tendencje*. W: *Style życia, wartości, obyczaje*. Red. Aldona Jawłowska, Wojciech Pawlik, Barbara Fatyga. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

7. Mokrzycki, Janusz. *Bilans niesentymentalny*. 2001. Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN.

8. Morawski, Witold. 1998. *Zmiana instytucjonalna: społeczeństwo, gospodarka, polityka*. Warszawa : Wydaw. Naukowe PWN.

9. Morawski, Witold. 2010. *Modernizacja Polski*. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne

10. Ziółkowski, Marek. 2000. *Przemiany interesów i wartości społeczeństwa polskiego: teorie, tendencje, interpretacje*. Poznań: Wydaw. Fundacji Humaniora.

NAJWAŻNIEJSZE KIERUNKI ZMIAN W SZKOLNICTWIE ARTYSTYCZNYM MUZYCZNYM W POLSCE W LATACH 2012-2016

*Niewiadomska-Kocik Joanna,
nauczyciel Państwowej Szkoły Muzycznej
I i II stopnia w Sochaczewie, Polska
jnkocik@tlen.pl*

*Promotor-
profesor doktor habilitowany Krystyna Leśniak- Moczuk
Uniwersytet Rzeszowski Instytut Nauk Socjologicznych*

Wprowadzenie

Szkolnictwo artystyczne w Polsce kształci w dziedzinie muzyki, plastyki, baletu, cyrku, stawiając za priorytet indywidualne podejście do ucznia w relacji mistrz-uczeń. System szkolnictwa artystycznego to ponad 630 szkół i placówek artystycznych oraz osiemnaście uczelni, w których kształci się blisko 81 tys. uczniów i ponad 14 tys. studentów. Szkolnictwo artystyczne tworzy odrębny system kształcenia, w stosunku do systemu kształcenia ogólnego. Nadzorowane jest przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Organem prowadzącym dla szkół publicznych jest Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego, a także Jednostki Samorządu Terytorialnego, a w przypadku niepublicznego szkolnictwa artystycznego (z uprawnieniami lub bez uprawnień) są to stowarzyszenia, fundacje, związki wyznaniowe, osoby prywatne. Zadania organu sprawującego nadzór nad szkołami artystycznymi stopnia podstawowego i średniego sprawuje Centrum Edukacji Artystycznej. W latach 2007- 2017 funkcjonowała publiczna placówka dokształcania i doskonalenia zawodowego nauczycieli szkół artystycznych Centrum Edukacji Nauczycieli Szkół Artystycznych.

Nauka zawodów artystycznych odbywa się w oparciu o podstawy programowe kształcenia w zawodach artystycznych aktora cyrkowego, aktora scen muzycznych, animatora kultury, bibliotekarza, muzyka, plastyka i tancerza. Celem edukacji artystycznej jest ukształtowanie młodego człowieka, który

szanuje dziedzictwo kulturowe swojego i innych narodów, przestrzega zasad kultury i etyki, prawa autorskiego oraz innych przepisów prawa związanych z ochroną dóbr kultury, zna historię swojej dziedziny artystycznej, posiada wiedzę niezbędną do prawidłowej realizacji zadań praktycznych w swojej dziedzinie artystycznej, zna związki między swoją i innymi dziedzinami sztuki, uczestniczy w życiu kulturalnym, prezentuje swoje dokonania. W efekcie kształcenia artystycznego młody człowiek kreatywnie realizuje zadania, wykazując się wrażliwością artystyczną, ocenia jakość wykonywanych zadań, realizuje indywidualnie i zespołowo zadania i projekty artystyczne w zakresie swojej specjalności, pracuje w zespole w ramach przydzielonych zadań, biorąc współodpowiedzialność za efekt końcowy tej pracy, komunikuje się i współpracuje z członkami zespołu, buduje relacje oparte na zaufaniu, prezentuje postawę pro aktywną, wykorzystuje technologię informacyjną i komunikacyjną w realizacji zadań artystycznych do pogłębiania wiedzy, a także doskonalenia umiejętności [1].

Początki systemu szkolnictwa artystycznego muzycznego datuje się na wiek XVIII. Pomysłodawcą jego był krakowski duchowny, pedagog i teoretyk hrabia Wacław Sierakowski, który postulował utworzenie szkoły muzycznej dla „początkujących”, „postępujących” i „doskonałych”. Na przestrzeni wieków odnajdujemy wśród twórców, reformatorów szkolnictwa muzycznego nazwiska Wojciecha Bogusławskiego, Józefa Elsnera, Karola Szymanowskiego, Janusza Miketty, Stanisława Kazuro, Stefana Śledzińskiego. Szkoły muzyczne I i II stopnia stanowią około 80 procent wszystkich szkół artystycznych w Polsce. Kształcą w zakresie tylko muzycznym, bądź też są to szkoły muzyczne z pionem ogólnokształcącym. Szkoły muzyczne I i II stopnia kształcące tylko w zakresie muzycznym edukują w cyklach sześcioletnich i czteroletnich. Szkoły muzyczne realizujące kształcenie ogólne i kształcenie artystyczne, dzielą się na ogólnokształcące szkoły muzyczne I stopnia i ogólnokształcące szkoły muzyczne II stopnia. System szkół muzycznych tak, jak każdy system szkolny pełni funkcję dydaktyczną, wychowawczą, opiekuńczą, ale w przypadku szkolnictwa artystycznego bardzo ważną jest funkcja promocyjna, środowiskowa.

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie zakresu zmian pilotażowych w szkolnictwie artystycznym muzycznym w latach 2012-2016 zmierzających do zmian programowych. Przedmiotem artykułu jest prezentacja przyczyn wprowadzenia zmian, ich zakres i efekty, czyli zmiany programowe tworzące model absolwenta dla którego określono efekty kształcenia muzycznego w odniesieniu do podstaw programowych.

Przyczyny zmian w szkolnictwie artystycznym w latach 2012-2016

W kwietniu 2012 r. Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego zatwierdził kierunek zmian w szkolnictwie artystycznym. W Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego powołano zespół do spraw legislacji działający pod opieką merytoryczną Departamentu Szkolnictwa Artystycznego i Edukacji Kulturalnej. Zmiany pilotażowe w szkolnictwie artystycznym posiadały wartości

artystyczne i społeczne, będące odpowiedzią na oczekiwania środowiska szkolnictwa artystycznego. Podyktowane były dynamicznie zmieniającymi się wyzwaniami rynku pracy, tendencjami demograficznymi, obniżeniem wieku realizacji obowiązku szkolnego, rozwojem nowych technologii. Ważną przesłanką były także zobowiązanie ustawowe wprowadzenia w szkolnictwie artystycznym do 2014 roku Krajowej Ramy Kwalifikacji, która zobowiązywała do opisanie efektów kształcenia w szkołach artystycznych w kategoriach wiedzy, umiejętności i kompetencji. Zakres programowy wymagał uaktualnienia rozwiązań metodycznych, zwiększenia elastyczności w zakresie wyboru ścieżek kształcenia artystycznego, konieczności zweryfikowania treści nauczania tak, aby nie powielały się na różnych poziomach kształcenia artystycznego np. w zakresie szkolnictwa muzycznego jak czytamy w Raporcie o stanie kultury w obszarze szkolnictwa artystycznego (Pawłowski K.) głębszego zastanowienia wymagały programy nauczania, które o wiele większy nacisk powinny kłaść na kwestie związane z grą w orkiestrze i na muzykę kameralną. Wśród przyczyn wprowadzanych zmian leżała też duża ilość rezygnacji uczniów z dalszej edukacji w szkole artystycznej.

Szkoły artystyczne muzyczne, plastyczne, baletowe i cyrkową objęła zmiana programowa dotycząca ramowych planów nauczania, podstaw programowych, wynikiem czego było powstanie nowych specjalności, wprowadzenie większej elastyczności w zakresie wyboru i realizacji przedmiotów, nadanie autonomii szkołom i zwrócenie szczególnej uwagi na ich tożsamość kulturową w środowisku lokalnym. Pilotaż zmian w szkolnictwie artystycznym muzycznym poprzedziły badania i opracowania, które zostały przedstawione w Raporcie o stanie kultury w obszarze szkolnictwa artystycznego pod redakcją K. Pawłowskiego, Raporcie o stanie szkolnictwa muzycznych I stopnia pod redakcją W. Jankowskiego i Raporcie o stanie szkolnictwa muzycznego II stopnia pod redakcją Z. Konaszkiewicz i M. Chmurzyńskiej.

Zmiany programowe w szkolnictwie muzycznym I stopnia

Wprowadzenie zmian w szkolnictwie muzycznym poprzedzono pilotażem do którego przystąpiło 3 września 2012 r. 17 szkół muzycznych I stopnia: Państwowa Szkoła Muzyczna I stopnia im. Emila Młynarskiego w Augustowie, Zespół Państwowych Szkół Muzycznych I i II stopnia im. Stanisława. Moniuszki w Bielsko -Białej, Państwowa Szkoła Muzyczna I stopnia im. prof. Jerzego Żurawlewa w Bochni, Zespół Państwowych Szkół Muzycznych im. Artura Rubinsteina w Bydgoszczy, Ogólnokształcąca Szkoła Muzyczna I i II stopnia im. Fryderyka Chopina w Bytomiu, Szkoła Muzyczna I stopnia w Dobczycach, Państwowa Szkoła Muzyczna I i II stopnia im. Juliusza Zarębskiego w Inowrocławiu, Państwowa Szkoła Muzyczna I stopnia w Kolbuszowej, Państwowa Szkoła Muzyczna I stopnia im. Krzysztofa Komedy w Lubaczowie, Zespół Szkół Muzycznych im. Stanisława Moniuszki w Łodzi, Państwowa Szkoła Muzyczna I i II stopnia im. Mieczysława Karłowicza w Mielcu, Państwowa Szkoła Muzyczna I i II stopnia im. Fryderyka Chopina w Olsztynie, Państwowa Szkoła Muzyczna I

i II stopnia im. Fryderyka Chopina w Opolu, Ogólnokształcąca Szkoła Muzyczna I stopnia w Piszcu, Państwowa Szkoła Muzyczna I i II stopnia im. Fryderyka Chopina w Sochaczewie, Państwowa Szkoła Muzyczna I stopnia nr 4 im. Karola Kurpińskiego w Warszawie i Państwowa Szkoła Muzyczna I stopnia nr 5 im. Henryka Wieniawskiego w Warszawie. Departament Szkolnictwa Artystycznego i Edukacji Kulturalnej do udziału w pilotażu zaprosił szkoły, które wykazywały się nowatorskimi metodami nauczania i aktywnością artystyczną w środowisku lokalnym. Główne kierunki zmian w zakresie szkolnictwa muzycznego I stopnia dotyczyły dwutorowości kształcenia i wzmocnienia umuzykalniającej roli szkolnictwa muzycznego I stopnia. Wprowadzono dział instrumentalny i muzykowania zespołowego. Nowe rozwiązania miały umożliwić na etapie szkoły muzycznej I stopnia, równoczesne kształcenie zarówno przyszłych artystów, jak i świadomych odbiorców sztuki, ucząc pracy w zespole w myśl, że muzyka określa naturę międzyludzkich interakcji. Tworzenie działu muzykowania zespołowego nie było obligatoryjne, a jego wprowadzenie zależało od decyzji dyrektora placówki. Po klasie trzeciej cyklu sześcioletniego i drugiej cyklu czteroletniego uczniowie byli kwalifikowani na jeden z działów. Zasady przydzielania uczniów uwzględniały preferencje ucznia, jego rodziców oraz opinię nauczycieli, w szczególności nauczyciela przedmiotu głównego. Zarówno w dziale instrumentalnym jak i w dziale muzykowania zespołowego obowiązkowe były zajęcia indywidualne z gry na instrumencie oraz zajęcia z zespołu instrumentalnego, a różnica pomiędzy nimi wynikała wyłącznie z liczby godzin przeznaczonych na poszczególne przedmioty.

Sposoby kwalifikowania uczniów do działów określał statut szkoły. Zintegrowanie treści przedmiotów ogólnomuzycznych nadało im charakter praktyczny i dostosowało treści nauczania do możliwości rozwojowych młodego ucznia. Połączono treści przedmiotów kształcenie słuchu i rytmiki (realizowanych w klasach I-III w cyklu sześcioletnim) w przedmiot rytmika z kształceniem słuchu oraz przedmiotów kształcenie słuchu i audycje muzyczne (realizowanych od klasy drugiej cyklu czteroletniego lub klasy czwartej cyklu sześcioletniego) w przedmiot kształcenie słuchu z audycjami muzycznymi. Kreacja, nowoczesne metody nauczania, wykorzystanie tablic multimedialnych, uczenie poprzez zabawę, rozwijanie wyobraźni muzycznej, praktyczność, większa korelacja z nauczaniem gry na instrumencie, praca w mniejszych grupach to cechy charakterystyczne dla realizacji tych przedmiotów. Ich charakter został wzmocniony realizacją przedmiotów zespołowych. Dla uczniów z klasy pierwszej, drugiej i trzeciej cyklu sześcioletniego wprowadzono realizację zespołu ludowego, wokalnego, chóralnego, tanecznego, rytmicznego, instrumentów perkusyjnych, teatralno-muzycznego. Decyzja o ofercie należała do dyrektora szkoły. Celem wprowadzenia tego przedmiotu był rozwój muzyczny poprzez zabawę oraz zachęta do muzykowania zespołowego. Zadbano o rozwijanie uniwersalnych kompetencji i dostosowanie kształcenia do potrzeb wynikających ze zmian we współczesnym społeczeństwie. Wprowadzono bogaty wachlarz zajęć indywidualnych poszerzający ofertę edukacyjną

szkoły zgodnie z indywidualnymi potrzebami uczniów. Dano możliwość realizacji fortepianu dodatkowego lub instrumentu dodatkowego, instrumentu ludowego, gry a vista, elementów improwizacji, podstaw akompaniamentu, piosenki. O ofercie zajęć indywidualnych decydował dyrektor szkoły. Zajęcia umuzykalniające dla kandydatów do szkoły stały się priorytetem w działaniach rekrutacyjnych. Wprowadzono możliwość realizacji nieobowiązkowych zajęć umuzykalniających dla kandydatów do szkoły, co pozwoliło kandydatom i ich rodzicom lepiej zapoznać się z ofertą edukacyjną szkoły, przede wszystkim z instrumentami, na jakich prowadzona była nauka gry oraz ze specyfiką kształcenia w szkole muzycznej. Zajęcia umuzykalniające dla kandydatów to jedna z form promocji szkoły w lokalnym środowisku. O potrzebie i formie realizacji zajęć umuzykalniających decydował dyrektor szkoły. Godziny do dyspozycji dyrektora przeznaczono na zwiększenie wymiaru zajęć wymienionych w ramowym planie nauczania lub na wprowadzenie innych zajęć artystycznych, których treści były zgodne z profilem sylwetki absolwenta szkoły muzycznej I stopnia, opisanej w podstawach programowych. W projektowanych zmianach postawiono na odrębną tożsamość każdej ze szkół artystycznych, uwzględniając znaczenie środowiskowej roli kulturotwórczej. Realizowała się ona poprzez zwiększoną autonomię dyrektorów szkół. Wprowadzone zmiany pilotażowe realizowane na zasadzie eksperymentu usankcjonowano zapisami w statutach szkół pilotażowych. Obszarami, które zdefiniowano i opisano były szczegółowe zasady kwalifikowania uczniów do odpowiedniego działu, sposoby kwalifikowania uczniów do zespołów, zespołów instrumentalnych i na zajęcia indywidualne, warunki ewentualnej zmiany działu przez ucznia, zasady zwiększania uczniom uczestniczącym w pilotażu wymiaru zajęć z instrumentu głównego, zespołu instrumentalnego i zajęć indywidualnych, zasady oceniania i przeprowadzania egzaminu promocyjnego z przedmiotu zespół instrumentalny w dziale muzykowania zespołowego wraz z możliwością zwolnienia z egzaminu promocyjnego z zespołu instrumentalnego w szczególnie uzasadnionych przypadkach, zasady oceniania i przeprowadzania egzaminu promocyjnego z przedmiotu zespół instrumentalny w dziale muzykowania zespołowego wraz z możliwością zwolnienia z egzaminu promocyjnego zespołu instrumentalnego w szczególnie uzasadnionych przypadkach, zasady oceniania klasyfikacyjnego z przedmiotu instrument główny w dziale muzykowania i zespół instrumentalny w dziale instrumentalnym a także szczegółowe warunki uzyskiwania promocji. Efektem realizacji zmian programowych miało być wykształcenie absolwenta szkoły muzycznej I stopnia, który „szanuje dziedzictwo kulturowe swojego i innych narodów, przestrzega zasad kultury, etyki i prawa autorskiego, posiada wiedzę niezbędną do rozwijania gry na instrumencie i do świadomego uczestnictwa w życiu muzycznym, zna i stosuje zasady dotyczące występów publicznych, ze szczególnym uwzględnieniem zachowania i stroju, wykazuje wrażliwość artystyczną w kreatywnym realizowaniu zadań, rozwija pasję muzyczną poprzez podejmowanie inicjatyw artystycznych, publicznie prezentuje swoje dokonania, podczas gry na instrumencie prawidłowo operuje aparatem gry, czyta nuty ze

zrozumieniem, potrafi wykonać a vista proste utwory muzyczne, wykorzystuje wiedzę ogólnomuzyczną oraz umiejętności niezbędne do zrozumienia i wykonywania utworów, świadomie wykorzystuje słuch muzyczny w działaniach praktycznych, realizuje wskazówki wykonawcze ze zrozumieniem, ocenia jakość wykonywanych zadań, pracuje w zespole pod nadzorem osoby odpowiedzialnej za realizację projektu oraz bierze współodpowiedzialność za efekt tej pracy, integruje się i współpracuje z członkami zespołu, buduje relacje oparte na zaufaniu, wykazuje się w działaniu aktywną postawą, organizuje swoją indywidualną pracę, systematycznie rozwija swoje umiejętności, wykorzystuje technologię informacyjną i komunikacyjną, przewiduje skutki podejmowanych działań, jest przygotowany do kontynuowania nauki, potrafi skutecznie radzić sobie ze stresem, w szczególności z treścią”[2].

Zmiany programowe w szkolnictwie muzycznym II stopnia

W roku szkolnym 2013/2014 dziewięć szkół muzycznych II stopnia przystąpiło do zmian pilotażowych. Były to: Zespół Szkół Muzycznych im. Ignacego Paderewskiego w Białymstoku, Zespół Państwowych Szkół Muzycznych I i II stopnia im. Stanisława Moniuszki w Bielsku-Białej, Ogólnokształcąca Szkoła Muzyczna I i II stopnia im. Fryderyka Nowowiejskiego w Gdańsku, Państwowa Szkoła Muzyczna I i II stopnia im. Juliusza Zarębskiego w Inowrocławiu, Zespół Szkół Muzycznych im. Ignacego Jana Paderewskiego w Krośnie, Zespół Szkół Muzycznych w Poznaniu, Zespół Szkół Muzycznych im. Feliksa Nowowiejskiego w Szczecinie, Państwowa Szkoła Muzyczna II stopnia im. Ryszarda Bukowskiego we Wrocławiu i Zespół Państwowych Szkół Muzycznych im. Artura Rubinsteina w Bydgoszczy. W zakresie szkoły muzycznej II stopnia wprowadzono nowe specjalności i specjalizacje. Oprócz dotychczasowych specjalności: instrumentalistyki, rytmiki, wokalistyki i lutnictwa, wprowadzono nowe: instrumentalistykę jazzową i rozrywkową, wokalistykę estradową i wokalistykę jazzową. Do specjalności instrumentalistyka dodano specjalizacje związane z muzyką dawną. Wprowadzona zmiana umożliwiła szkołom rozszerzenie oferty edukacyjnej, zgodnie z potrzebami uczniów i rynku pracy. Wprowadzono zajęcia uzupełniające w ramach specjalności zawodowej (chór, orkiestra, fortepian obowiązkowy, zespół kameralny). Dla poszczególnych specjalności i specjalizacji określono od trzech do pięciu zajęć obowiązkowych. Wprowadzono moduły rozszerzające w trzech kategoriach: słuchowych, praktycznych i ogólnomuzycznych, realizujące rozszerzone i sprofilowane treści obowiązkowych przedmiotów ogólnomuzycznych. Poprzez większą indywidualizację nauczania w szkole muzycznej II stopnia dano możliwość właściwego przygotowania uczniów do kontynuowania nauki w uczelniach muzycznych, a także wpłynęło to na zwiększenie atrakcyjności kształcenia, umożliwiając wybór części przedmiotów zgodnie z indywidualnymi zainteresowaniami i potrzebami uczniów. W ramach realizacji przedmiotów ogólnomuzycznych zmiany dotyczyły połączenia treści

literatury muzycznej z historią muzyki, zmniejszenia liczby godzin harmonii z jednoczesnym zmniejszeniem liczebności uczniów w grupie, zastąpienia form muzycznych przedmiotem analiza dzieła muzycznego, rozszerzenia treści zasad muzyki o elementy edycji nut. Zwrócono szczególną uwagę na kameralistykę i studia orkiestrowe dla uczniów grających na instrumentach orkiestrowych. Podobnie jak w szkole muzycznej I stopnia, także i w szkole II stopnia, w ramowym planie nauczania przeznaczono godziny do dyspozycji dyrektora dając możliwość wsparcia dla uczniów najzdolniejszych. W projektowanych zmianach postawiono na odrębną tożsamość każdej ze szkół artystycznych. Efektem realizacji zmian programowych miało być wykształcenie absolwenta szkoły muzycznej II stopnia, który „szanuje dziedzictwo kulturowe własnego i innych narodów, przestrzega zasad kultury i etyki, prawa autorskiego oraz innych aktów prawnych związanych z ochroną dóbr kultury, zna historię dziedziny artystycznej, w obszarze której działa, posiada wiedzę niezbędną do prawidłowej realizacji zadań praktycznych w dziedzinie artystycznej, którą reprezentuje, zna związki między swoją i innymi dziedzinami sztuki, aktywnie uczestniczy w życiu kulturalnym, prezentuje swoje dokonania, kreatywnie realizuje zadania, wykazując się wrażliwością artystyczną, potrafi ocenić jakość wykonywanych zadań, realizuje indywidualnie i zespołowo zadania i projekty artystyczne w zakresie wyuczonej specjalności, pracuje w zespole w ramach przydzielonych zadań, biorąc współodpowiedzialność za efekt końcowy wspólnej pracy, nawiązuje kontakty i współpracuje z muzykami zespołu, buduje relacje oparte na zaufaniu, prezentuje aktywną postawę w działaniu, potrafi organizować swoją pracę, dba o bezpieczne i higieniczne warunki swojej pracy oraz o kondycję fizyczną i zdrowie, konsekwentnie dąży do celu, przewiduje skutki podejmowanych działań, stosuje sposoby radzenia sobie ze stresem, w szczególności z treścią, aktualizuje wiedzę i doskonali umiejętności zawodowe, wyszukuje, dokonuje wyboru i oceny informacji zawartych w różnych tekstach kultury, wykorzystuje technologię informacyjną i komunikacyjną w realizacji zadań artystycznych do pogłębienia wiedzy i doskonalenia umiejętności, jest przygotowany do kontynuowania nauki, pracuje nad własnym rozwojem artystycznym i zawodowym, potrafi świadomie określić swoje możliwości”[3]

Podsumowanie

Podsumowując zaprezentowane w niniejszym artykule rozważania należy podkreślić, iż zmiany pilotażowe w szkolnictwie muzycznym dały środowiskom szkół możliwość stworzenia bardzo ciekawej oferty programowej.

Omówione ogólne założenia funkcjonowania szkolnictwa artystycznego, przyczyny zmian programowych wprowadziły w charakter omawianego zagadnienia. Szczegółowa analiza zmian w zakresie szkolnictwa muzycznego I i II stopnia pozwoliła stwierdzić, że opierały się one na założeniach artystycznych i społecznych, a dana autonomia spowodowała dużą różnorodność programową mimo tej samej podstawy prawnej dotyczącej ramowego planu nauczania w

szkołach muzycznych I i II stopnia. Uznano, że autonomia szkół spowoduje dopasowanie programu do potrzeb uczniów, a tym samym pozwoli muzyce spełnić jej funkcje społeczne.

W ramach wizyt studyjnych społeczności szkół pilotażowych prezentowały swoje osiągnięcia przedstawiając różnorodność środowiskową. Dwutorowość kształcenia, pochylenie się nad najmłodszymi uczniami, wzmocnienie umuzykalniającej roli szkolnictwa muzycznego I stopnia, wyposażenie młodych adeptów sztuki muzycznej w wiedzę, umiejętności, ale także w szereg uniwersalnych kompetencji indywidualnych i społecznych, dostosowanie metod nauczania do współczesnej wiedzy pedagogicznej i psychologicznej oraz realiów technologicznych, wzbogacenie i uatrakcyjnienie oferty programowej, wprowadzenie nowych specjalności oraz większa elastyczność w wyborze przedmiotów w cyklu kształcenia to atuty zmian, które wychodziły naprzeciw oczekiwaniom uczniów i rodziców, z jednej strony podnosząc atrakcyjność nauki w szkole artystycznej, a z drugiej umożliwiając lepsze przygotowanie do kontynuowania nauki.

Literatura

1. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 lipca 2014r. w sprawie podstaw programowych kształcenia w zawodach szkolnictwa artystycznego w publicznych szkołach artystycznych,

załącznik nr 1, Dz.U.z 2014 r. poz. 1039,<https://prawo.cea-art.pl/wp-content/uploads/2014/08/Za%C5%82%C4%85cznik-Nr-1-Wspolne-efekty-kszt%C5%82cenia-dla-II-st..pdf> [2014]

2. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 lipca 2014 r. w sprawie podstaw programowych kształcenia w zawodach szkolnictwa artystycznego w publicznych szkołach artystycznych, Dz. U. z 2014 r. poz. 1039, załącznik nr 6, <https://prawo.cea-art.pl/wp-content/uploads/2014/08/Za%C5%82%C4%85cznik-Nr-6-Muzyk.pdf>[2014]

3. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 lipca 2014 r. w sprawie podstaw programowych kształcenia w zawodach szkolnictwa artystycznego w publicznych szkołach artystycznych, Dz. U. z 2014 r. poz. 1039, załącznik nr 6, <https://prawo.cea-art.pl/wp-content/uploads/2014/08/Za%C5%82%C4%85cznik-Nr-6-Muzyk.pdf>[2014]

4. Konaszekiewicz Z., Chmurzyńska M. (red.), Raport o stanie szkolnictwa muzycznego II stopnia, https://imit.org.pl/uploads/materials/files/imit_2014-sm2_ost.pdf [2014].

5. Pawłowski K. (red.), Raport o stanie kultury w obszarze szkolnictwa artystycznego, <https://www.google.com/search?q=Raport+o+stanie+kultury+w+obszarze+szkolnictwa+artystycznego+Krzysztof+Paw%C5%82owski+wraz+z+z+zespolo+C5%82em&oq=raport&aqs=chrome.0.69i59j69i57j69i59l2j0l2j46j0.5429j0j8&sourceid=chrome&ie=UTF-8>

RZECZYWISTOŚĆ PRAWA STANOWIONEGO W OBLICZU NEOTOMIZMU EGZYSTENCJALNEGO (THE REALITY OF STATUTORY LAW IN THE AREA OF EXISTENTIAL NEOTOMISM)

Paradowski Mariusz

*doktor w Uniwersytecie Pedagogicznym im Komisji Edukacji Narodowej
w Krakowie*

mariusz_paradowski@up.krakow.pl

Summary:

This article discusses the problematic of the reality of law in the area of existential neotomism. First, it gives attention to reality in the philosophical sense, then it analyzes the reality of statutory law as the natural order of all things. Next in this elaboration this text shows the understanding of the philosophical and legal relationship and the rationality of the legislator. Finally, the article gives an information with a dual way of interpretation of law. The text has a brief summary.

Keys of words:

reality, statutory law, philosophy of law, theory of law, interpretation of law

1. Wiadomości wstępne

Niewątpliwie sfera rzeczywistości pozostaje immanentną częścią świata. Znamienne kształtuje ona również obszar filozofii prawa. Tutaj literze prawa nadaje określonego znaczenia lingwistycznego. Co ważne, *per se* język rzeczywistości jest analogiczny. Natura tego języka odczytywana jest przy pomocy języka prawnego oraz prawniczego. Normatywne ujęcie rzeczywistości staje się możliwe za sprawą określonych konstrukcji myślowych i reguł syntaktycznych, w tym interpretacji świata poprzez antropologiczną wizję rozumienia człowieka. W ten sposób rzeczywistość, jako metafizyczna perspektywa świata nadaje kierunek istnieniu prawa stanowionego oraz w zastosowaniu metody separacji stanowi podstawę dla tworzenia się istoty wymienionego prawa.

Zagadnienia filozoficzne dotyczące rzeczywistości prawa stanowionego niekwestionowanie pozostają ważnym elementem metafizyki prawa uprawianej uprawianej u podstaw neotomizmu egzystencjalnego, którego czołowym przedstawicielem okazał się Mieczysław Albert Krąpiec. Znaczące dyskusje akademickie związane z wymienionym kierunkiem miały miejsce na gruncie Lubelskiej Szkoły Filozoficznej. Tutejsze badania naukowe przyczyniły się do udzielenia odpowiedzi na współcześnie ważne pytania niejednokrotnie wyłaniające odpowiedzi na wiele trudnych aspektów życia społecznego kształtujących rzeczywistość. Nie należy zapominać, aby rzeczywistość odzwierciedlała świat prawdy, tym samym separując się względem świata fikcji.

2. Rzeczywistość prawa stanowionego, jako przykład naturalnego porządku rzeczy

Nie ulega wątpliwości, że pojęcie rzeczywistości posiada utrwalone znaczenie filozoficzne. E. Dereń oraz E. Polański wskazali, że przez rzeczywistość należy rozumieć: „to, co obiektywnie istnieje”¹. N. Kunat z kolei dostrzegła, iż: „rzeczywistość jest systemem analogicznych związków koniecznych, nabudowanych na jednakowej funkcji istoty i istnienia”². M. Szymonik natomiast zauważył, że: „cała (...) rzeczywistość, z człowiekiem włącznie, jest uwarunkowana stwórczym działaniem Boga, bez którego wszystko okazuje się absurdem”³. Innymi słowy, pojęcie rzeczywistości nie wyczerpuje się wyłącznie w obszarze filozofii, ale sięga znacznie szerzej w płaszczyznę teologii. Niemniej jednak podążając tym torem myślowym uznać trzeba, iż termin rzeczywistości dość jednoznacznie odwzorowuje filozofię realistyczną, która była fundamentem tomistycznej metafizyki.

Trudno jest zaprzeczyć temu, że świat realny rządzi się pewnymi prawami natury i wskazuje na istnienie określonego porządku rzeczy. Świat ten nie pozostaje wyłącznie materialistyczny, ale także ma charakter transcendentny. Dowodem takiego stanu rzeczy są prawa naturalne, które w ujęciu średniowiecznej myśli filozoficznej stały się przykładem boskiego działania wobec rzeczywistości poszczególnych bytów. M. Szyszkowska nadmieniła, że: „stworzył Tomasz z Akwinu nową teorię prawa natury, która do dziś ma bardzo wielu wyznawców; najwyższym rodzajem prawa jest prawo wieczne, pozaczasowe; jest ono myślą Boga; to prawo historycznie najwyższe nazywa Tomasz *lex aeterna*; z tego prawa wywodzą się dwa rodzaje praw: boskie czyli objawione oraz prawo natury (naturalne); prawo boskie jest to część prawa wiecznego, która została bezpośrednio objawiona człowiekowi przez Boga; reguluje ono stosunki między Bogiem a człowiekiem; ma na celu doprowadzić człowieka do zbawienia; prawo natury jest również wycinkiem prawa wiecznego, ale prawo to, łącznie z prawem boskim, nie wyczerpuje zakresu prawa wiecznego; człowiek poznaje je mocą swojego rozumu; reguluje ono całokształt życia człowieka w państwie; prawo natury pochodzi wprawdzie z prawa wiecznego, ale ma również źródło w istocie człowieka; prawo to ma charakter prawa moralnego”⁴. W kontekście tego zróżnicowania trafne jest spostrzeżenie, iż autorka charakteryzując poszczególne rodzaje praw, pominęła gatunek prawa stanowionego. Bez wątpienia uzupełnia ono typologię praw. W tak ujętym kształcie dostrzega się rolę prawa stanowionego, które systematyzuje normatywną rzeczywistość.

W obliczu poczynionych konkluzji warto posłużyć się klasyfikacją stosowaną przez tomistów oraz neotomistów w podziale prawa na: prawo w znaczeniu *ius* oraz prawo w ujęciu *lex*. T. Duma odnotował, iż: „w swojej

1 E. Dereń, E. Polański, *Wielki Słownik Języka Polskiego*, praca zbiorowa pod red. E. Polańskiego, Kraków 2015, s. 734

2 N. Kunat, *Podstawy i specyfika analogiczności języka metafizyki w ujęciu Mieczysława A. Krąpca [w:] Zeszyty Naukowe Doktorantów Wydziału Filozofii i KUL, Scripta Philosophica t. 4*, Lublin 2015, s. 11-12

3 [http://www.wtl.us.edu.pl/stih/1_1/StiH_01_1\(2011\)84-104.pdf](http://www.wtl.us.edu.pl/stih/1_1/StiH_01_1(2011)84-104.pdf)

4 M. Szyszkowska, *Europejska filozofia prawa*, Warszawa 1995, s. 37

teorii prawa naturalnego Mieczysław A. Krąpiec zwraca uwagę na konieczność wyróżnienia dwóch aspektów prawa: egzystencjalnego i esencjonalnego; pierwszy obejmuje tę sferę prawa, którą wyodrębniono już w starożytności, określając ją pojęciem *ius*, opisującym prawo w znaczeniu podmiotowym, czyli realnie i obiektywnie istniejący porządek prawny, na który składają się określone normy i uprawnienia przysługujące danemu bytowi; w tym ujęciu rozumienie prawa ściśle związane jest z koncepcją natury bytu (*physis*), pojmowanej jako zespół istotnych własności determinujących byt do regularnego i koniecznego działania (...) drugi aspekt dotyczy treści prawa, w tradycji rzymskiej określanej nazwą *lex*, traktującej o prawie w znaczeniu przedmiotowym, jako konkretnych normach postępowania, będących rezultatem działalności legislacyjnej ustawodawcy⁵⁵. Innymi słowy, normy prawa naturalnego postrzegane jako prawo w znaczeniu *ius* podlegają uszczegółowieniu oraz zabezpieczeniu przy pomocy mechanizmu stanowienia prawa w ujęciu *lex*.

Nie bez znaczenia dla tej normatywnej zależności pozostaje metafizyka ogólna i szczegółowa. Stanowią one metodę tworzenia, interpretowania oraz rozumienia prawa stanowionego, będącego wyrazem dobra wspólnego opierającego się na zasadach dążenia do rzeczywistoistnienia przez człowieka określonych ról społecznych w otoczeniu życia rodzinnego oraz realizowania różnych funkcji w przestrzeni publicznej. Ważna zatem staje się wykładnia właściwego rozumienia praw człowieka, które w obliczu realnych determinatów analogicznej rzeczywistości zaspakajają tradycyjne oczekiwania bytu osobowego.

3. Stosunek filozoficzno-prawny sposobem na aktualizację rzeczywistości

Na gruncie przedmiotowej analizy badawczej nie powinien umknąć uwadze paradygmat rozumienia pojęcia stosunku filozoficzno-prawnego. Można wywieść przeświadczenie, że wymieniony stosunek podmiotowy zachodzi w dwóch płaszczyznach: egzystencjalnej oraz esencjonalnej. Pierwszy z nich stanowi przykład relacji pomiędzy Absolutem oraz osobą ludzką oraz wyodrębnia się w polu prawa natury, drugi z kolei ma miejsce w sferze prawa stanowionego oraz wyraża konkretyzację więzi podmiotowej istniejącej w płaszczyźnie egzystencjalnej. Wyszczególnione stosunki filozoficzno-prawne mają charakter ontyczny (bytowy). Innymi słowy, prawa i obowiązki człowieka dość wyraźnie zostały sprecyzowane w prawie natury. Prawo stanowione natomiast umożliwia przestrzeganie tych praw oraz jego egzekwowanie w przypadku uchylania się ich realizowania przez byt osobowy. Takie działanie prawa zapewnia gwarancję respektowania ładu prawnego w swej zasadniczej części opierającego się na standardach średniowiecznej metafizyki prawa.

4. Racjonalność prawodawcy w metafizyce szczegółowej

5 T. Duma, *Egzystencjalne podstawy prawa naturalnego według Mieczysława A. Krąpca* [w:] *Studia Philosophiae Christianae* 48/2, Warszawa 2012, s. 6-9

Nie powoduje wątpliwości fakt, że w procesie stanowienia i stosowania prawa fundamentalną rolę spełnia koncepcja racjonalnego prawodawcy. P. Kantor-Kozdrowicki za T. Chauwin, T. Staweckim oraz P. Winczorkiem zaznaczył, iż: „idea racjonalności prawodawcy, w szczególności wynikająca z obiektywnej wiedzy naukowej stojącej za legislatorem jest uznawana za kontynuację dziedzictwa Oświecenia, a jej sednem ma być wiara w możliwość mądrego, roztropnego i sprawiedliwego stanowienia prawa”⁶. A. Borowicz z kolei nadmienił, że: „koncepcja racjonalnego prawodawcy stanowi niewątpliwie jedno z istotniejszych osiągnięć polskiej teorii prawa; teoria ta opracowana przez L. Nowaka na przełomie lat 60. i 70. XX wieku zyskała znaczną popularność zarówno na gruncie prawoznawstwa, jak i praktyki stosowania prawa”⁷. Co więcej, w przestrzeni czasu ulegała ona nieustannemu rozwojowi. Duże zasługi w tym zakresie przypisuje się badaniom naukowym prowadzonym na śląsku przez Z. Tabora⁸. Trzeba dodać, że w teorii prawa pojawiły się różne założenia racjonalności prawodawcy, m. in. racjonalność prawno-naturalna, instrumentalna oraz argumentacyjna. Z uwagi na szeroki zakres problemowy niniejsze zagadnienia powinny zostać objęte odrębnym opracowaniem.

Teoretyzując tymi słowami wolno zauważyć, iż pojęcie racjonalności prawodawcy wyodrębniła się nie tylko w obszarze teorii prawa, ale także pojawia się na gruncie realistycznej filozofii prawa. Nasuwa się więc stwierdzenie, że termin racjonalnego prawodawcy musi posiadać podstawę w realizmie filozoficznym oraz w metafizycznej nauce o prawie. W ujęciu ontycznym trudno bowiem postrzegać prawodawcę, jako podmiot pozbawiony racjonalności i rozumności oraz zdrowego rozsądku. W tomistycznej i neotomistycznej filozofii prawa rozumność prawodawcy spełnia kluczowe znaczenie w sferze stanowienia prawa. Już św. Izydor z Sewilli sformułował przesłanki dobrego (rozumnego) prawa. G. Maroń zauważył, iż: „według św. Izydora prawo powinno być godne czci, sprawiedliwe, możliwe do przestrzegania, pozostające w zgodzie z naturą oraz postępowaniem naszych przodków, przystosowane zarówno do czasów, jak i do miejsca, potrzebne, użyteczne i jasne (aby nie zawierało niczego, co prowadziłoby ludzi do błędów wskutek niezrozumienia), nie ustalone dla korzyści żadnej jednostki, lecz dla dobra wspólnego wszystkich obywateli”⁹. Niewątpliwie w ten sposób rzeczywistość prawa stanowionego staje się komplementarna.

Cennych informacji na temat metafizyki prawa dostarczył Mieczysław A. Krąpiec. Jego zdaniem: „prawo jest pewną rzeczywistością; faktem, do którego należy się ustosunkować; nie tylko jest to fakt dany nam w ustawach, w

6 P. Kantor-Kozdrowicki, *Racjonalność prawodawcy jako paradygmat nauk prawnych* [w:] *Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis* vol. 7, Wrocław 2018, s. 99

7 A. Borowicz, *Argument interpretacyjny odwołujący się do woli rzeczywistego prawodawcy* [w:] *Studia Prawno-Ekonomiczne*, t. LXXIX, Łódź 2009, s. 9-10

8 zob. Z. Tabor, *W poszukiwaniu intencji prawodawcy*, Warszawa 2013

9 G. Maroń, *Wzorzec prawa w Etymologiae św. Izydora z Sewilli jako przyczynek do rozważań nad cechami dobrego prawa* [w:] *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego – Seria Prawnicza*, z. nr 56, Rzeszów 2009, s. 124

rozporządzeniach, na piśmie, ale jest to stan bytowy istniejący między ludźmi”¹⁰. Innymi słowy, prawo w rozumieniu Krąpca ma charakter relacyjny, zachodzący pomiędzy co najmniej dwoma podmiotami: uprawionym oraz obowiązany. Co znamienne, prawo stanowione czerpie swoją podstawę z treści prawa naturalnego. Należy odnotować, że uzgodnienie prawa pozytywnego z prawem natury świadczy niewątpliwie o najwyższym stopniu racjonalności (rozumności) prawodawcy, który aktywizuje się na gruncie legislacyjnego mechanizmu stanowienia prawa. Prawo stanowione zatem nie może odrywać się od realizmu filozoficznego oraz kulturowej antropologii człowieka, gdyż zmierzałoby ono w stronę idealizmu filozoficznego. Taki stan rzeczy sprzyjałby odrealnieniu rzeczywistości dającej fundament prawu pozytywnemu. Byłaby to skuteczna droga do tworzenia się różnych ideologii, a samo prawo stanowiłoby narzędzie w rękach władzy zniewalającej osobę ludzką oraz sprowadzająca w kierunku zła.

W kontekście powyższej analizy warto wskazać, że termin racjonalności prawodawcy nie posiada jednoznacznie ugruntowane znaczenia prawnego zamykającego się wyłącznie w obszarze dogmatyki prawa. Zdecydowanie jego rozumienie powinno wykraczać poza zakres teorii prawa oraz dotykać płaszczyzny realistycznej filozofii prawa. Liczne dziś współczesne teorie i filozofie prawa oraz wypracowane na ich gruncie koncepcje utrudniają poznanie prawdy na temat rzeczywistego celu samego prawa. Takie założenia powodują alienację prawa względem natury człowieka jako bytu osobowego, ale także szerzy ideologię totalitarną pozbawiającą wolności oraz godności człowieka. Jedynie maksymalizm poznawczy obecny w filozofii realistycznej pozwala dostrzec związek prawa stanowionego z samym człowiekiem, jego naturą oraz tym jaką rolę pełni prawo stanowione w rozwoju ludzkiej natury, w doskonaleniu człowieka. W swej zasadniczej większości współczesne paradygmaty i sposoby filozofowania nad prawem stanowionym programowo dystansują się od antropologicznych ujęć człowieka, albo też od samej filozofii (metafizyki), albo zasadniczym kryterium oceny rozumienia prawa czynią coś, co nie jest naturą ludzką.

5. Wykładnia a interpretacja prawa

Omawiając problematykę związaną z rzeczywistością prawa stanowionego postrzeganą w kontekście neotomizmu egzystencjalnego nie sposób przemilczeć tematyki dotyczącej wykładni oraz interpretacji prawa. Na gruncie prawoznawczym wymienione pojęcia często stosowane są zamiennie i wskazują one na podejmowanie przez interpretatora tekstu zabiegów myślowych mających na celu ustalenie rozumienia normy prawnej¹¹. Niemniej jednak należy pamiętać, iż wymienione terminy nie powinny być stosowane zamiennie. Trzeba odnotować, że pojęcie interpretacji prawa wpisuje się w płaszczyznę filozofii prawa, z kolei termin wykładni prawa pozostaje częścią teorii prawa. M. Zirk-Sadowski oraz T. Bekrycht nadmienili, że: „współcześnie jednym z ważnych obszarów aktywności

10 K. Wroczyński, *Rozmowy z Ojcem Krąpcem – O prawie*, Lublin 2011, s. 15

11 zob. A. Kotowski, *Ujęcie interpretacji celowościowej w teorii prawa [w:] Prokuratura i prawo nr 11*, Warszawa 2017.

filozofii prawa jest analiza zagadnień, które ujawniają swoją problematykę na gruncie poznawania interpretacji prawa¹². S. Lewandowski natomiast zwrócił uwagę, iż: „problematyka wykładni (...) w literaturze teoretycznoprawnej jest zagadnieniem nad wyraz dokładnie zbadanym i opisanym”¹³.

W kontekście powyższego zróżnicowania trafne jest spostrzeżenie, że inicjowanie interpretacji prawa wydaje się umożliwiać interpretatorowi tekstu normatywnego poszukiwanie racjonalności prawa. Wykładnia prawa zaś wyraża się w lingwistycznych działaniach tego interpretatora, który przy pomocy własnych umiejętności i zdolności retorycznych odbiega od realizmu filozoficznego, podążając tym samym w stronę idealizmu filozoficznego, a nawet fikcji samego prawa. Przykładem abstrakcjonizmu prawnego będzie wykładnia definicji legalnych w obszarze takiego pojęcia, jak osoba prawna. Z tego względu dla zachowania rzeczywistości prawa stanowionego słuszne staje się posługiwanie pojęciem interpretacji prawa.

6. Podsumowanie

Podsumowując dotychczasową analizę warto zauważyć, iż rzeczywistość prawa stanowionego dość wyraźnie wyodrębnia się w polu filozofii prawa. Tutaj podstawowym paradygmatem będzie traktowanie prawa, jako kategorii bytu. Niewątpliwie „*prawo jest*”, „*prawo istnieje*”. Poszukiwanie odpowiedzi na pytania w zakresie faktu prawa, jego realizmu oraz ontyczności najpełniej wyraża sens samego prawa stanowionego. Warto zatem prowadzić szczegółowe badania naukowe poświęcone filozoficzno-prawnym aspektom. Poczynione w tym zakresie ustalenia mogą stać się niezmiernie cenne dla filozofii i nauki prawa.

Bibliografia

1. Borowicz A., *Argument interpretacyjny odwołujący się do woli rzeczywistego prawodawcy* [w:] *Studia Prawno-Ekonomiczne*, t. LXXIX, Łódź 2009.
2. Dereń E., Polański E., *Wielki Słownik Języka Polskiego*, praca zbiorowa pod red. E. Polańskiego, Kraków 2015.
3. Duma T., *Egzystencjalne podstawy prawa naturalnego według Mieczysława A. Krąpca* [w:] *Studia Philosophiae Christianae* 48/2, Warszawa 2012.
4. Kantor-Kozdrowicki P., *Racjonalność prawodawcy jako paradygmat nauk prawnych* [w:] *Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis* vol. 7, Wrocław 2018.
5. Kotowski A., *Ujęcie interpretacji celowościowej w teorii prawa* [w:] *Prokuratura i prawo* nr 11, Warszawa 2017.
6. Kunat N., *Podstawy i specyfika analogiczności języka metafizyki w ujęciu Mieczysława A. Krąpca* [w:] *Zeszyty Naukowe Doktorantów Wydziału Filozofii i KUL, Scripta Philosophica* t. 4, Lublin 2015.
7. Lewandowski S., *Retoryczne i logiczne podstawy argumentacji prawniczej*, Warszawa 2015.
8. Maroń G., *Wzorzec prawa w Etymologiae św. Izydora z Sewilli jako przyczynek do rozważań nad cechami dobrego prawa* [w:] *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego – Seria*

12 M. Zirk-Sadowski, T. Bekrycht, *Filozofia prawa a teorie wykładni prawa (wybrane zagadnienia)* [w:] *Acta Universitatis Lodzianis Folia Iuridica* nr 78, Łódź 2017, s. 5

13 S. Lewandowski, *Retoryczne i logiczne podstawy argumentacji prawniczej*, Warszawa 2015, s. 204

Prawnicza, z. nr 56, Rzeszów 2009

9. Szyszkowska M., *Europejska filozofia prawa*, Warszawa 1995.
10. Tobor Z., *W poszukiwaniu intencji prawodawcy*, Warszawa 2013.
11. Wroczyński K., *Rozmowy z Ojcem Krapcem – O prawie*, Lublin 2011.
12. Zirk-Sadowski M., Bekrycht T., *Filozofia prawa a teorie wykładni prawa (wybrane zagadnienia) [w:] Acta Universitatis Lodzianensis Folia Iuridica* nr 78, Łódź 2017.

Netografia

[http://www.wtl.us.edu.pl/stih/1,1/STiH_01,1\(2011\)84-104.pdf](http://www.wtl.us.edu.pl/stih/1,1/STiH_01,1(2011)84-104.pdf)

ОСОБЛИВОСТІ ІЛЮСТРУВАННЯ ПІДРУЧНИКІВ ДЛЯ ПОЧАТКОВИХ ШКІЛ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

Погонець Іванна Василівна,

Кременецький педагогічний коледж ім. Тараса Шевченка

Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної

академії ім. Тараса Шевченка, викладач, Кременець

pogonec123@gmail.com

Науковий керівник: д. пед. наук, проф. Кодлюк Ярослава Петрівна

Підручникова ілюстрація у процесі свого розвитку зазнала значних змін і набула ролі повноправного компонента структури навчальної книги під впливом розвитку теорії шкільного підручника, що припадає на період другої половини ХХ століття, та активної діяльності науковців у вирішенні різних проблем підручника, окремих його компонентів та ілюстративного матеріалу зокрема. Також на створення візуального ряду навчальних видань впливали ідеологічні, культурні та художні процеси окресленого періоду.

З огляду на те, що у середині ХХ століття шкільний підручник уперше став об'єктом ґрунтовного аналізу (Н. Менчинська, Є. Перовський), у науковій літературі (В. Бейлінсон, Н. Гончарова, Г. Донський, Д. Зуєв, Б. Карлаваріс, Н. Менчинська, А. Попков, Т. Проданович та ін.) було висвітлено і основні аспекти щодо його візуального ряду: з'ясовано, що ілюстративний матеріал є рівноправним компонентом структури навчальної книги (Є. Перовський) і знаходиться в тісному взаємозв'язку з її текстом, апаратом організації засвоєння та апаратом орієнтування; визначено його основні функції (пізнавальна, інформаційна, розвивальна, конкретизації уявлень, інтеграції, систематизаційна, запам'ятовування, цільова, ергономічна, естетична, виховна, мотиваційна); запропоновано класифікації за різними ознаками (відношенням до тексту, за призначенням, способом відображення дійсності, характером наочного образу, за жанром, характером зображення, художньою технікою); встановлено основні вимоги

щодо якості цього компонента у структурі шкільних підручників. Тому наявний науковий досвід та його творче переосмислення мають велике значення для створення високоякісних навчальних видань відповідно до викликів сучасності.

Для з'ясування основних тенденцій ілюстрування підручників для початкової школи доцільно опиратися на досвід наукових підходів вчених (В. Бейлінсон, Б. Карлаваріс, Я. Кодлюк, Н. Хребтова) до оцінювання якості цього структурного компонента на основі взаємозв'язку дидактичних (відповідність змісту підручника; функціональність; взаємозв'язок з іншими компонентами структури підручника; науковість; видова різноманітність; тематична взаємопов'язаність) [1, с. 189], художньо-естетичних (реалістичність зображень (відповідність кольору об'єкта, чіткість контурів, зручний масштаб, наближеність до життєвого досвіду дітей); відповідність кольорової гами; наявність елементів мультиплікації, фантастичних та казкових персонажів і предметів; естетична цінність (стильова єдність, художня якість, органічність, гармонійність, художньо-оформлювальні елементи, творчі (креативні) фактори, графічний дизайн, відповідність сучасності)) [2] та гігієнічних (ілюстративність; фарбо вість; якість поліграфічного виконання; виразність і чіткість зображень, наявність текстівок та ексліпацій, якість обкладинки (привабливість та змістовність, якість матеріалу)) [3] критеріїв та відповідності віку учнів [4, с. 178–185].

Аналіз візуального ряду підручників, виданих у другій половині ХХ століття дав змогу з'ясувати, що розвиток проблеми ілюстрування навчальних видань охоплює два періоди: І період – особливості ілюстрування підручників радянської доби; ІІ період – ілюстрування підручників для початкових шкіл України в умовах становлення державної незалежності. У межах першого періоду спостерігаються зміни у підходах до оформлення начальних книг на певних етапах, проте, зберігається тенденція до відображення в наочному ряді радянської ідеології, що була замінена на національну лише у період становлення державної незалежності України.

Виокремлення меж зазначених періодів та етапів зумовлене такими чинниками: реформування національного шкільництва; розвиток теорії шкільного підручника; розвиток книжкової графіки.

Для першого етапу «Ілюстративний матеріал у структурі підручників для початкових шкіл України, виданих у 50-х роках» були характерними такі тенденції: ілюстрації розроблялися спеціально до підручників з урахуванням зв'язку з текстом та специфіки навчального предмета; для наочного ряду більшості підручників цього періоду характерна надмірна деталізація зображень; видова різноманітність ілюстративного матеріалу обмежувалась сюжетними та предметними малюнками, рідко використовувалися репродукції картин художників та інші види ілюстрацій; часто завдання пов'язано з тим, щоб розказати чи описати, що зображено на малюнку; чимала кількість видань була перекладена з російських різнокольорових підручників, проте для українських початкових шкіл вони

друкувалися на папері поганої якості у чорно-білому форматі.

Другим етапом вважаємо «Особливості ілюстрування підручників 60–70-х років», оскільки у цей час було прийнято нормативні документи, які мали безпосередній вплив на ілюстрування навчальних видань. Так, наприклад, прийняття Верховною Радою УРСР «Закону про зміщення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» (1959) [5, с. 259] зумовило підготовку нових підручників для загальноосвітньої школи. Особливо гостро постало питання про цілісність і стильову єдність усіх елементів оформлення книги. Постанова ЦК КП України і Рада Міністрів УРСР «Про заходи дальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи в УРСР» (8 грудня 1966) [5, с. 284], констатувала запровадження загального обов'язкового 8-річного навчання, а також потребу приведення змісту освіти у відповідність із вимогами розвитку науки, техніки і культури у практиці ілюстрування шкільної навчальної літератури полягала у наочному відображенні у виданнях досягнень науково-технічного прогресу (зображення заводів, техніки, тощо), підвищенні до нього інтересу учнів за допомогою завдань, пов'язаних з цими ілюстраціями; ілюстративний матеріал у підручниках цього періоду має виразний ідеологічний характер; у більшості видань для початкової школи спостерігається змістовне оформлення палітурки, відповідно до тематики навчального предмету.

Наступним етапом першого періоду є «Вдосконалення наукових підходів до ілюстрування шкільної навчальної літератури для початкової школи у 80-х роках». На практику підручникотворення у цей час мали вплив реформи у початковій освіті та поява фундаментальних праць теорії шкільного підручника (І. Баренбаум, В. Бейлінсон, В. Беспалько, Г. Донський, Д. Зуєв). Підручник стали розглядати як складну і цілісну багатофункціональну систему, враховуючи структурно-функціональний підхід: конкретний зміст підручника, який безпосередньо пов'язаний із його дидактичними функціями, визначає його структуру. Відповідно в оформленні навчальних видань появились нові риси: набуло поширення тематичне спрямування ілюстративного матеріалу конкретного підручника відповідно до навчального предмету; застосування різних видів ілюстрацій відповідно до навчальних завдань; дидактичне оформлення форзаців підручників та системи умовних позначень; спостерігається прагнення підпорядкувати ілюстративний матеріал тогочасним ідеям виховання; вміщення в підручниках малюнків, у яких зображено основні моменти розпорядку дня школяра та догляд за собою, започатковані ще у кінці 50-х років; використання елементів мультиплікації та казкових героїв. Поширеною тенденцією в ілюструванні підручників цього часу стало запозичення ілюстрацій з інших видань, а також тенденція перевидання підручників із незначними змінами (чи без змін) у візуальному ряді або перекладених з російськомовних підручників у чорно-білому форматі.

Аналіз ілюстративного оформлення шкільних підручників

для молодших школярів, виданих у період становлення державної незалежності України (другий період), дав змогу виокремити такі тенденції в ілюструванні навчальних видань: тематика ілюстрацій набула національних рис (відображення історії українського народу, його духовних джерел і надбань, культури, традицій та побуту), що свідчить про зміну радянської ідеології на національну; у зв'язку із посиленням функціонального навантаження підручника як важливого засобу навчання, виховання та розвитку школярів розширилися вимоги щодо збільшення функціональності ілюстративного матеріалу; на зміну реалістичним малюнкам прийшли спроби урізноманітнити прийоми і техніки наочних зображень в підручниках; зростання інтересу до чорно-білої ілюстрації знайшло відображення у вдалому використанні її разом із кольоровою у букварях; на форзацах розміщувалися навчальні матеріали відповідно до змісту підручника; обов'язковим елементом наочного ряду стало використання системи умовних позначень та піктограм; включення у візуальний ряд героїв мультфільмів та казок, що були популярними у цей період, посилювало мотиваційну функцію підручників; з навчальною метою почала використовуватись фотографія.

Здійснений аналіз ілюстративного матеріалу підручників досліджуваного періоду та виявлені провідні тенденції дають змогу виокремити як досягнення в ілюструванні навчальних видань, так і помилки, та враховувати їх у створенні ілюстративного матеріалу підручників, адресованих молодшим школярам у майбутньому.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Кодлюк Я. П. Теорія і практика підручникотворення в початковій освіті: підруч. для магістрантів та студ. пед. ф-тів. Київ: Інформаційно-аналітична агенція «Наш час», 2006. 368 с.
2. Хребтова Н. Р. Мотиваційна спрямованість підручників для початкової школи: науково-методичні рекомендації. Тернопіль: ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2010. 116 с.
3. Державні санітарні правила і норми. Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей. *Підручник XXI ст.* 2003. № 1/4. С. 183–195.
4. Карлаварис Б. Художественный вкус детей и иллюстрации в учениках. *Проблемы школьного учебника.* Москва, 1975. Вып. 3. С. 178–185.
5. Березівська Л. Д. Реформування освіти в Україні у XX столітті: монографія. Київ: Богданова А. М., 2008. 406 с.

**„[...] BOŻE! POLSKIEGO ORŁA TU POTRZEBA!” – OBCHODY
DWUSETLECIA ODSIECZY WIEDEŃSKIEJ NA ŁAMACH
WARSZAWSKIEGO TYGODNIKA „WĘDROWIEC”**

dr Południak Natalia

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-3977-8111>

nataliapoludniak@outlook.com

W 1883 roku przypadało dwusetlecie odsieczy wiedeńskiej, które obchodzono bardzo uroczyście nie tylko na terenach należących niegdyś do Rzeczypospolitej a znajdujących się wówczas pod zaborami, ale także w samej Austrii. Na łamach czasopisma „Wędrowiec”, które ukazywało się w Warszawie, zamieszczono wiele artykułów opisujących tę jakże ważną bitwę dla całej XVII-wiecznej Europy, gdzie wojska pod dowództwem polskiego króla Jana III Sobieskiego pokonały armię turecką pod wodzą Kara Mustafy. Uczestnik wyprawy wiedeńskiej, poeta Wojciech Stanisław Chrościński, autor poematu *Trąba wiekopomnej sławy i pamięci ... Jana III*, wydanego w 1684 roku tak oto pisał o tym wydarzeniu:

„Patrzcie, jak dymem austriackie tleją
Wsi, miasta, osady, zamki i pałace,
Jak winogrody, pola jałowieją.
Z obywatelów wygnańcy, tułacze,
Krwawych łez szturmem przenikają nieba!
Boże! Polskiego orła tu potrzeba!” [1, s. 165].

Bitwa pod Wiedniem doczekała się wielu opracowań przede wszystkim polskojęzycznych. Wychwalał polskiego króla Adam Mickiewicz w poemacie *Pan Tadeusz, czyli Ostatni zajazd na Litwie*:

„[...] Że właśnie kiedy na koń król Jan Trzeci siadał,
Gdy nuncyusz papieski żegnał go na drogę,
A poseł austriacki całował mu nogę,
Podając strzemię (poseł zwał się Wilczek hrabia),
Król krzyknął: »Patrzcie, co się na niebie wyrabia!«
Spojrzą, alic nad głowy suwał się kometa
Drogą, jaką ciągnęły wojska Mahometa,
Z wschodu na zachód. Potem i ksiądz Bartochowski,
Składając panegiryk na tryumf krakowski,
Pod godłem Orientis Fulmen, prawił wiele
O tym komecie. Także czytam o nim w dziele
Pod tytułem Janina, gdzie jest opisana
Cała wyprawa króla nieboszczyka Jana
I wryta chorągiew wielka Mahometa,
I ów, taki jak dziś go widzimy, kometa»” [2, s. 219-220].

Czasy panowania króla Sobieskiego, to czasy potęgi Rzeczypospolitej, dlatego bohaterowie tej epopei z nostalgią wspominają jego postać i z utęsknieniem czekają na nowego bohatera narodowego, który jednak się pojawia.

„Pół wieku później Teofil Lenartowicz napisał głośny poemat „Sen króla Jana”, w którym odpoczywającemu po bitwie monarsze ukazał się duch Leonidasa i namawiał go do wyzwolenia Greków. Gdy towarzysząca Sobieskiemu szlachta zaprotestowała, heros ukazał Polakom przerażającą wizję przyszłości. Oto z austriackiego podpuszczenia tłuszcza pali dwory i morduje potomków triumfatorów, spod Wiednia” [3, s. 16]. Warto przytoczyć ten tekst *in extenso*

„Oj, nad Dunaju, nad wodami,
Bili się Turcy z Polakami.
Hej, ty Dunaju sinobiały,
Czemu twe wody szcerwieniły?
Leżą złamane tarcze, łuki,
Zbroje zdeptane i buńczuki,
I damasceńska szabla krzywa
Ostrzem się w piasek zaorywa;
Zabite słonie, co dźwigały
Namiot sułtański, srebrny cały;
Ówdzie huczliwe surmy, kotły
Końskie kopyta w ziemię wgniotły;
Z żelaza bite leżą zbroje,
Przy nich jedwabne lśnią zawoje.
Pędzą obłoki, grzmi na chmurze,
Przejdą nad polem deszczu burze,
By znowu ziemia jasną była,
Ze krwi się ludzkiej oczyściła.

Hej, ty Dunaju, stara rzeko,
Niesiesz ty wody swe daleko:
Chluśnij pogańską krwią narodu
O białe mury Carogrodu.
Księżycyce pobił cud niebieski
I sławny polski król Sobieski.
Hej, ty Dunaju, w twoim łonie
Dłużej dziś jasne słońce płonie,
Bo imię Maria je wstrzymało,
By chrześcijaństwu przyświecało.
Pod czarnym dębem namiot stoi,
Król w nim spoczywa w ciężkiej zbroi;
Obozy wojska leżą wkoło:
Husarze, to rycerstwa czoło,

Dalej pancerni, kiryśniki,
Za nimi Niemców ciężkie szyki.

Gdy burza rżęsnym deszczem leje
I koronami dębów chwieje,
Gdy trwoga ścisła Turków boki,
Kiedy deszcz zmywa krwi potoki,
A po świątnicach biją dzwony,
Że srogi Turczyn zwyciężony:
Co też królowi pod namiotem
Zlanemu w boju krwią i potem,
Kiedy tak wielcy dziś Polacy –
Co mu też śni się po tej pracy?

Różne przychodzą sny człowieku,
Jak do myślenia, jak do wieku,
Lecz czasem idą sny prorocze,
Z którymi rozum się kłopotcze.
Taki sen, wierę, króla tłoczy,
Gdy mu znużenie zamkło oczy.
Niby na wielkie patrząc morze
Ze szlachtą płynie po Bosforze.
Mgły nad brzegami – fale szkliste,
Na wałach światło gwiazd rżęsiście,
Okręta pędzą po głębinie...
I któż to k'niemu z brzegów płynie?
Nie Turek to – on bez turbana,
Bez puginału, jatagana,
Rzemienie wiszą mu od pasa...
To nagi duch – Leonidasa.

Powitał szlachtę dobrym słowem,
Czołem ukorzył się marsowem,
I tak był wielki w ową chwilę,
Jak kiedy bronił Termopyle:
– Patrzcie, to Grecja moja sławna,
Dotąd jam wieńce dzierżył z dawna,
Nad najmężniejsze męże stał!...
Dotąd jam wszystkie wieńce miał,
Dziś liście żółkną na mej skroni
Od blasku waszej, męże, broni.

Niech Grecja wstanie z swego skonu,
Bo z Mantynei, Maratonu

I Termopylów ostrych skał
Duch Grecji w sercach waszych wiał..
Nie islamizmu tłuszcza dzika,
Niech Republikę – Republika,
Wolnych – niech złota wolność sprawia,
Niech dzierży naród i niech zbawia.
Bezecna stopa poganina
Depce marmury Konstantyna
I bizantyjskie ściera złoto...
Chrześcijański królu! spojrzysz oto:
Gdzie Akropolis kolumn rzędy,
Gdzie grody nasze – gruzy wszędy!
Patrzcież! Otworem Grecja stoi,
Pójdźcie do wielkiej ziemi mojej! –

Lecz szlachta szable w dłoniach wstrzęsła
Tysiącem stalnych zbrój zachrzęsła:
– Myśmy nie Niemce dziś bronili,
A krzyża, co się w ziemię chyli;
I nie do Grecji nasze prawa:
Za wszystko nam – uczciwa sława,
Która na wieki będzie brzmiała,
Chybaby cnota skonać miała.
– Bierzcie więc z Rzymu wieńce złote
I z nieba wieńce za swą cnotę,
Ale spojrzycie, co się stanie,
Gdy waszych wielkich serc nie stanie! –
I czarodziejsko na wiatr skinie,
Morze i Grecja z oczów ginie.

I widać zamki rozrzucone,
A wśród nich ludzie wynędznione,
Właśnie jakby szli w zatracenie;
A wielki smutek i milczenie.
Pod ruinami starce siwe
Siedzą w kajdanach, nieszczęśliwe,
A ciała niewiast, by aniołów,
Leżą wśród gruzów i popiołów...
Więc król zawoła: – W którejż stronie?
Zaż my jesteśmy w Babylonie? –

Wtedy okuty starzec wstaje,
Uderza, lira brzęk wydaje,
I głosem smutnym, w wzniosłym rymie

Śpiewa nieszczęsnej Polski imię.

Patrzcie, tu Niemiec zbroi dłonie,
Na rzeź morderczą daje bronie,
I oto płoną stare dwory,
W gruzach pałace i klasztory,
I cała ziemia krwią opływa,
Na niej duch mężnych dogorywa.
Tysiące ludu bez przyczyny,
Jako baranek tak bez winy,
Kona pod nożem krwawej tłuszczy.
A głos ich, jako głos na puszczy,
Daremnie woła w owej porze:
Za cóżeś nas opuścił, Boże!
Widzisz to mnóstwo dzieci drobnych,
Osieroconych, tak nadobnych,
Jak na ojcowskie idąc groby:
Śpiewają długą pieśń żałoby...

I król wraz z nimi płakać jął,
Aż Chrystus z krzyża ręce zdjął
Rzekąc: Witajcie, w niebie znani,
Światłem odziani, krwią oblani!

I obraz znika – i sen znika.
Ożyła dusza wojownika.
Powstał. Poranek świtał biały,
Mgły nad Dunajem błękitniały,
A króla wojsko, naród mnogi
Witał, rzucając mu pod nogi
Wawrzyn i róże wonne, białe,
I głośno mężów śpiewał chwałę.

Więc król co prędzej w kościół biegał
I godzin cztery krzyżem leżał,
I prosił Boga, we łzach smutny,
By się nie sprawdził sen okrutny” [4].

Jako pierwszy z obszerniejszych artykułów, zamieszczonych w tygodniku „Wędrowiec”, ukazuje się tekst podpisany inicjałami St. S. (najprawdopodobniej autorstwa profesora Stanisława Sobieskiego), informujący czytelników o przypadającej dwuwiekowej rocznicy bitwy o Wiedeń „[...] oto z ocaleniem tej stolicy ocalone zostało i chrześcijaństwo od zagłady przez mahometanizm. Któż tego wielkiego czynu dokonał? Austrija wówczas słaba, cesarz jej umknął ze swej

stolicy, Niemcy w niezgodzie” [5, s. 81]. Z dalszych informacji czytelnik dowiaduje się, o walecznej postawie dowodzącego wojskami austriackimi Stahremberga, nawoływaniu papieża do przeciwstawienia się i ocalenia Europy przed potęgą turecką i roli Polaków pod wodzą króla Jana III Sobieskiego w ocaleniu Wiednia. Autor ubolewa, że próbuje się dyskredytować rolę króla Sobieskiego, bo przecież „[...] Wiedeń sam sobie pozostawiony i ograniczony liczyć jedynie na pomoc wojsk niemieckich, byłby się stał łupem barbarzyńców, że więc jedynie pomoc wielkiego pogromcy Turków, stolice i chrześcijaństwo ocaliła” [5, s. 82]. O niedocenianiu roli polskiego króla pisał w „Śląskim Kwartalniku Historycznym Sobótka” Jerzy Śliziński. Chociaż w piśmiennictwie niemieckim Janowi III Sobieskiemu poświęcono wiele panegiryków „[...] więcej miejsca poświęcono Leopoldowi I, bohaterskiemu obrońcy Wiednia hr. Starhembergowi lub głównodowodzącemu wojsk cesarskich Karolowi Lotaryńskiemu. Sobieski ustępuje w poezji niemieckiej tego okresu przeważnie na plan dalszy. [...]” [6, s. 287-288], co może dziwić, bo przecież witany był we Wiedniu nie tylko przez tamtejszą ludność, ale także przez książąt niemieckich, jako zbawca. Śliziński uważa, że bezpośrednią przyczyną traktowania tak naszego króla była niechęć cesarza Austrii, który zamiast pozostać w stolicy i walczyć salwował się ucieczką [6, s. 288]. W dalszej części artykułu, zamieszczonego w „Wędrowcu” ukazuje się informacja, że zarówno Wiedeń jak i Galicja przygotowują się do tej rocznicy, że „w Krakowie D-r Fr. Kluczycki wydaje „Sobiesciana”, czyli zbiór dokumentów odnoszących się do owych czasów; że i Warszawa swoje „Sobiesciana” wydaje; że rozpisano konkurs na dramat, którego osnową mają być wypadki z wyprawy pod Wiedeń; że we Francji rzeźbiarz Vanneau przygotowuje statwę króla Jana III; że Weloński, twórca „Gładjatora”, na wezwanie komitetu jubileuszowego zjechał z Rzymu do Krakowa; że najwięksi polscy artyści malarze: Matejko, Siemiradzki, Brand, uwieczniają ten wypadek dziejowy na płótnie; że odnaleziono kompozycję pochodzącą z czasów Sobieskiego p.t. „Marsz wykonany przez Polaków wracających z odsieczy wiedeńskiej r. 1683”, która ma być odegrana podczas obchodu orszaku historycznego; że w Wiedniu na balu kostiumowym urządzono pochód króla Jana III z orszakami, i ten gości niemieckich pobudził do entuzjazmu; że wreszcie w różnych miastach pojawia się wydawnictwa wyświecające bądź to w sposób popularny bądź umięjętny ów wypadek naszych dziejów [...]” [5, s. 82]. Na terenie Galicji głównym miejscem obchodów było miasto Kraków, o czym poinformował Lwowski Komitet Obchodów 200-letniej Rocznicy odsieczy Wiednia. Informowano także, że w obchodach weźmie udział Południowo-Słowiańska Akademia w Zagrzebiu i Czeski Uniwersytet w Pradze [7, s. 302]. W obchody zaangażowała się także księżna Zuzanna Czartoryska, która z prywatnym komitetem wystawowym i komitetem rady miasta Krakowa wraz z jego prezydentem zorganizowała wystawę w Sukiennicach, którą oglądać można było do końca października [8, s. 254]. Profesor Sobieski przedstawił dokładny program wydarzeń, który zamieszczono także w tygodniku, i tak dowiadujemy się, że planowano „uroczyste otwarcie wystawy zabytków z epoki Sobieskiego, przedstawienie

w teatrze sztuki konkursowej, nabożeństwo w kościele OO. Karmelitów na Piasku, procesja z tego kościoła na Wawel, uroczyste odsłonięcie płaskorzeźby pamiątkowej na kościele Panny Marji, iluminacja miasta, zwiedzanie grobu Jana III i rozdawanie między młodzież i lud książeczek pamiątkowych. Szkie do płaskorzeźby nadesłał z Rzymu Pius Weloński. Przedstawia ona postać króla Jana z rozwiniętą chorągwią w lewej, a mieczem w prawej ręce. Pod kopytami konia leży Turek z obnażoną piersią. W oddali widać hufiec polskiego rycerstwa, u dołu alegoryczna postać Sławy, trzymająca w jednej ręce zwój z napisem: *Salus tibi Vindobona*, drugą podaje zwycięscy gałąź wawrzynu. Starzec umieszczony po prawej stronie wyobraża rzekę Dunaj, *Danubius*. Płaskorzeźba umieszczona będzie w ramach architektonicznych, projektowanych przez budowniczego Karola Zarębę, a będzie miała 7 metrów wysokości a 3.2 m. szerokości. Koszta płaskorzeźby obliczono na 9000 zł. w. a.” [8, s. 82]. Najślynniejszy polski malarz XIX-wieczny Jan Matejko swój obraz *Jan III pod Wiedniem* przekazał na własność narodowi polskiemu z prośbą o podarowanie go papieżowi, co też uczyniono i obecnie można go oglądać w Watykanie [9, s. 622]. Na dziedzińcu wawelskim malarz takimi oto słowami zwrócił się do wszystkich, którzy wówczas przybyli w to miejsce i oglądali jego najnowszy obraz „Tam dokąd bieżał goniec z listem królewskim i chorągwią proroka – tam ślijmy obraz chwilę tę uprzytomniający. Tam z Watykanu, wymowniej niż skądinąd przypominać on będzie nieprzedawnione nigdy zasługi, prawa i boleści nasze” [10].

W czasopiśmie „Wędrowiec” w rubryce *Nowości* zamieszczono relację z odbytego we Wiedniu balu historyczno-kostiumowego, nie podano jednak jego dokładnej daty. Tu również warto przytoczyć, opis wspomnianego balu: „Pojedyncze postacie, grupy całe, korowody, miały przedstawiać historyczne osobistości, epizody i sceny z tureckiego oblężenia stolicy Austrii roku 1683. Wypełnienie programu przewyższyło oczekiwania. Wkraczający do sali pochód Turków, poprzedzała ściśle historyczna kapela i tańczący derwisze; był i sam Kara-Mustafa (Adolf v. Koch), i harem, i chorągiew Proroka i dzicy janczarowie. Staro-wiedeńskie piosenki towarzyszyły wejściu odsieczy. Majestatyczny widok przedstawiło wejście króla Jana III-go (rzeźbiarz Lewandowski), któremu towarzyszył poczet rycerstwa, a w liczbie tego i Kulczycki. W pobocznych salach mieściły się namiot Kara-Mustafy, turecka kawiarnia pod zarządem Kulczyckiego, meczet dla derwiszów, wreszcie obóz rojący się tłumem rycerstwa polskiego i niemieckiego. Tańczono, śpiewano, oklaskiwano oblężonych i oblegających aż do białego ranka...” [11, s. 94-95].

Wiele ważnych informacji, jak przebiegał rok jubileuszowy zawiera w poszczególnych numerach czasopisma rubryka *Nowości i nowiny*. We wrześniowym numerze poinformowano, że historyk Weiss zorganizował w nowo wybudowanym ratuszu we Wiedniu wystawę, która otwarta i poświęcona została 12. września, czyli w dzień wiedeńskiej bitwy. Redaktor wymienia dokładnie, jakie zostały na wystawie zaprezentowane eksponaty [12, s. 606] i zaznacza, że „[...] byłaby ta wystawa daleko okazałej wypadła, gdyby, jak wyrażają się dzienniki niemieckie, również i Polacy brali w niej udział” [12, s. 606].

Informowano także, że w kościele Świętego Szczepana ustawiony zostanie pomnik poświęcony bitwie 1683 roku autorstwa Edmunda Helmera. Mimo iż w wielu niemieckich ilustrowanych czasopismach pojawiały się relacje dotyczące odsieczy wiedeńskiej, marginalizowano w nich postać króla Jana III. Jako przykład podano lipskie czasopismo „Illustrierte Zeitung” z 1. września, gdzie napisano, że chociaż Sobieski był „naczelnym wodzem wszystkich wojsk chrześcijańskich pod Wiedniem, zasługę zwycięstwa przypisuje się Karolowi Lotaryńskiemu; mimo że na jednej z głównych swych rycin, przedstawiającej ucieczkę Turków (Flucht der Türken), w zażartej walce, nie umieściła ani jednego żołnierza niemieckiego walczącego, lecz jedynie skrzydlatą husarię polską, jak ta rozbija tłumy tureckie” [12, s. 607]. Na słynnym Wzgórzu Kahlenberg, z którego polski król dowodził w zwycięskiej bitwie, umieszczono na ścianie znajdującego się tam kościoła świętego Józefa pamiątkową tablicę z napisem: „Z tych wzgórz ruszyli razem dnia XII września MDCLXXXIII Jan III Sobieski, król polski, cesarski generał-porucznik książę lotaryński Karol V, elektorowie Jan Jerzy III saski i Max Emanuel bawarski, książę Jerzy Fryderyk z Waldeck, margrafowie Herman i Ludwik z Badenu i inni wodzowie z wojskami cesarza Leopolda I, tudzież z niemieckimi i polskimi wojskami posiłkowemi do walki dla oswobodzenia od tureckiego najazdu miasta Wiednia przez oblężenie trwające dni sześćdziesiąt i jeden bardzo uciemiężonego. W wdzięcznem wspomnieniu pełnego chwały zwycięstwa wojsk sprzymierzonych miasto Wiedeń. 12. września 1883” [13, s. 366].

W 1883 roku ukazało się również wiele publikacji poświęconych królowi Janowi III Sobieskiemu i bitwie pod Wiedniem, o czym także informowano w czasopiśmie „Wędrowiec”. Radca ministerialny we Wiedniu Jan Schwar przetłumaczył powieść Józefa Ignacego Kraszewskiego *Pamiętniki Mroczka*, której akcja po części toczy się w obozie Sobieskiego pod Wiedniem. Powieść ta miała zostać wydana w języku niemieckim i wydrukowana na łamach czasopisma „Neue Illustrierte Zeitung” [14, s. 62]. Na początku lutego planowano wydanie w Warszawie w wydawnictwie Józefa Łoski pierwszy z ośmiu zeszytów noszący tytuł *Sobieski, jego rodzina, towarzysze broni i współczesne zabytki* [15, s. 76]. Także w Warszawie ukazała się broszura autorstwa Lucjana Tatomira *Król Jan III Sobieski* licząca zaledwie 44 strony. W rubryce *Bibliografia* tak zachęcano do jej kupna: „Krótko ale stylem barwnym i ożywionym skreślona historia króla-bohatera, jego młodość, wychowanie, a następnie wielkie zwycięstwa, które Jan III „wypisał na kartach dziejów naszych: Podhajec, Kałusz, Chocim, Lwów i Żórawno, a w dziejach świata uwiecznił imię naszej ojczyzny zwyciężką odsieczą Wiednia, który pomścił na głowach pohańców krew przodków swoich i narodu swego a sam umarł niepomszczony”. Z całą przyjemnością możemy polecić książeczkę tę młodzieży naszej pragnącej zapoznać się z epoką i genjuszem wielkiego bohatera” [16, s. 335]. Jako publikację niemieckojęzyczną polecano książkę Adolfa Bekka *Die Vertheidiger Wiens in den Türkenkriegen 1529 und 1683, eine Festgabe zur 2. Säcularfeier*, wydaną w Salzburgu [16, s.335]. W numerze 36 „Wędrowca” ukazał się pierwszy z pięciu odcinków opowiadania

noszącego tytuł *Francuz w niewoli tureckiej (Epizod z r. 1683–1684)* autorstwa Józefa Szlezygiera. Było to tłumaczenie części wydanego w 1699 roku w Amsterdamie dwutomowego dzieła „Franciszka Paulina Daleraca, dworzanina Sobieskiego, pod tytułem *Les anecdotes de Pologne ou Memoires secrets du regne de Jean Sobieski III. du nom.* Autor, który karierę na polskim dworze królewskim zaczynał jako poufny sekretarz królowej, towarzyszył Sobieskiemu w wyprawie pod Wiedeń i służył mu po bitwie jako posłaniec. To on doręczał słynne listy Jana III do jego ukochanej Marysienki. Podczas któregoś z kolei poselstwa wpadł w ręce Turków i z niewoli tureckiej wykupiony został dopiero po roku, dzięki staraniom króla i hetmana Sieniawskiego” [17].

Postać króla Jana III Sobieskiego zajmuje szczególne miejsce w kulturze i literaturze polskiej, a odsiecz wiedeńska po dziś dzień napawa dumą. Na ironię zakrawa fakt, że w niespełna 100 lat po tym wydarzeniu doszło do rozbiorów Polski, w wyniku których nasz kraj na 123 lata zniknął z mapy Europy, a udział w tym miała między innymi i Austria. Jak zaznacza Kazimierz Maliszewski, król „[...] stał się uosobieniem ideałów i nadziei społeczeństwa polskiego nękanego w XVII w. licznymi, wyniszczającymi wojnami. Jako zwycięski hetman spod Chocimia w 1673 r., a następnie król pogromca potęgi tureckiej pod Wiedniem w 1683 r. Sobieski został uznany za bohatera narodowego i wodza walczącego w obronie wiary chrześcijańskiej i ojczyzny” [18]. Ksiądz Stanisław Staszic, pisarz, reformator i wybitny uczyony z rozgoryczeniem jednak pisał „[...] że to nie wyznawcy islamu, lecz chrześcijanie „rozszarpali Rzeczpospolitą”” [3, s. 16]. Rocznice odsieczy wiedeńskiej, w czasach zaborów były pretekstem licznych patriotycznych manifestacji. „Dumie ze zwycięstwa, które odmieniło losy Europy, towarzyszyła jednak gorzka świadomość, że największe korzyści odnieśli z niego wrogowie Rzeczypospolitej Austria i Rosja” [3, s. 16].

BIBLIOGRAFIA

1. Leszek Podhorodecki, *Sobiescy herbu Janina*, Warszawa 1981.
2. Adam Mickiewicz, *Pan Tadeusz czyli ostatni zajazd na Litwie. Historia szlachecka z roku 1811 i 1812 we dwunastu księgach wierszem*, Księga ósma Zajazd, Warszawa 1990.
3. Wiesław Chelminiak, *Pakt Sobieski-Kara Mustafa*, „Rzeczpospolita” nr 246 (9366), Warszawa 20 – 21 października 2012.
4. Teofil Lenartowicz, *Sen króla Jana*, <https://literat.ug.edu.pl/teofil/013.htm> [dostęp: 10.06.2020].
5. St. S., *Dwuwiekowa rocznica odsieczy Wiednia*, „Wędrowiec. Tygodnik poświęcony podróżom i krajoznawstwu”, Nr 6., Rok XXI., Warszawa 27 stycznia – 8 lutego 1883 r., Seria IV, Tom 41. (Nr 1049).
6. Jerzy Słiziński, *Jan III Sobieski i odsiecz wiedeńska w niemieckiej poezji barokowej*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, rocznik XXXI (1976), nr 2, Wrocław 1976.
7. „Wędrowiec. Tygodnik poświęcony podróżom i krajoznawstwu”, Nr 19., Rok XXI., Warszawa 28 kwietnia – 10 maja 1883 r., Seria IV, Tom 41. (Nr 1062).
8. „Wędrowiec. Tygodnik poświęcony podróżom i krajoznawstwu”, Nr 16., Rok XXI., Warszawa 7 (19) kwietnia 1883 r., Seria IV, Tom 41. (Nr 1059).
9. „Wędrowiec. Tygodnik poświęcony podróżom i krajoznawstwu”, Nr 39., Rok XXI., Warszawa 15 (27) września 1883 r., Seria IV, Tom 42. (Nr 1082).
10. www.historiaposzukaj.pl/wiedza,obrazy,762,obraz_jan_matejko_sobieski.html [dostęp: 20.06.2020].

11. *Nowości*, „Wędrowiec. Tygodnik poświęcony podródom i krajoznawstwu”, Nr 6., Rok XXI., Warszawa 27 stycznia – 8 lutego 1883 r., Seria IV, Tom 41. (Nr 1049).
12. „Wędrowiec. Tygodnik poświęcony podródom i krajoznawstwu”, Nr 38., Rok XXI., Warszawa 8 (20) września 1883 r., Seria IV, Tom 42. (Og. Zb. Nr 1081).
13. „Wędrowiec. Tygodnik poświęcony podródom i krajoznawstwu”, Nr 23., Rok XXI., Warszawa 26 maja – 7 czerwca 1883 r., Seria IV, Tom 41. (Nr 1066).
14. „Wędrowiec. Tygodnik poświęcony podródom i krajoznawstwu”, Nr 4., Rok XXI., Warszawa 13 (25) stycznia 1883 r., Seria IV, Tom 41. (Nr 1047).
15. „Wędrowiec. Tygodnik poświęcony podródom i krajoznawstwu”, Nr 5., Rok XXI., Warszawa 20 stycznia (1 lutego) 1883 r., Seria IV, Tom 41. (Nr 1048).
16. „Wędrowiec. Tygodnik poświęcony podródom i krajoznawstwu”, Nr 21., Rok XXI., Warszawa 12 (24) maja 1883 r., Seria IV, Tom 41. (Nr 1064).
17. https://kc-cieszyn.pl/moznego-krola-wiekopomne-dziela/?cli_action=1596989365.773 [dostęp: 01.06.2020].
18. https://www.wilanowpalac.pl/kult_krola_jana_iii_w_polskiej_kulturze_i_tradycji.html [dostęp: 22.06.2020].

STRUKTURA W MC DONALD’ S ORAZ MOŻLIWOŚCI ROZWOJU W SYSTEMIE BARU. WNIOSKI Z WYWIADÓW POGŁĘBIONYCH Z PRACOWNIKAMI PONADNARODOWEJ SIECI

mgr Rakowicz Piotr
Uniwersytet w Białymstoku
Instytut Socjologii, doktorant
rakowiczpiotr@gmail.com

Struktura wewnętrzna Mc Donald’ s - przykład Polski

Oficjalne źródła donoszą, że w granicach Polski znajduje się czterysta osiemdziesiąt osiem restauracji (488). Restauracje gastronomicznego tytanu rozmieszczone są w stu pięćdziesięciu miastach (150). Dodatkowym wartym wspomnienia elementem jest, że pracuje tam dwadzieścia pięć tysięcy pracowników (25 000) (4).

W Polsce Mc Donald’ s wciąż przeprowadza kompleksowe zmiany w swych restauracjach, zmienia się wystrój, by w jeszcze lepszym stopniu dorównywać standardom zagranicznym. Tytan gastronomiczny stawia na coraz wyższą jakość, a urozmaicenia te mają wpływać na bezpośrednią korelację dwóch elementów – liczby gości i wysokości dochodów. Prócz wystroju ważne są także elementy funkcjonalne. Dzięki systemom Mc Drive posiłki zjemy także w podróży. Dodatkowym elementem jest obecność McCafe – stoisk kawowych (4). Aspekty techniczne były wstępem do najważniejszych rozważań w tej części, a mianowicie do analizy nad samą strukturą pracowników w Mc Donald’ s.

Już wcześniej wspomniane było, iż firma zatrudnia w swoich restauracjach dwadzieścia pięć ludzi. W tym momencie warto wspomnieć ile pracowników

znajduje się w jednej restauracji Mc Donald' sa. Poniżej rysunek przedstawiający strukturę załogi barów w Polsce.

Wykres 1: Struktura pracownicza jednej restauracji

Źródło: <http://mcdonaldspraca.com.pl/>. Dostęp 10.03.16 r.

Wykres ilustruje jak wygląda hierarchia pracownicza w jednym barze. Największą część stanowią pracownicy zwykli (członek załogi) z nich dobiera się grupę, która będzie pracowała podczas jednej zmiany. Liczba zwykłych pracowników uzależniona jest od ruchu w restauracji. Oczywiście jest, że z kolejnych poziomów hierarchii też wybieranych jest kilka osób, żeby obsługa i kontrola była na optymalnym poziomie.

Oficjalne źródła ukazują też strukturę płci na wyższych poziomach hierarchii pracowniczej. Niższe stanowiska nie mają niestety takich statystycznych podziałów z dużym prawdopodobieństwem jest to spowodowane dużą rotacją pracowników, dlatego statystyki byłyby nietrafne. Poniższy wykres przedstawia szczegółowe dane przytoczone przez twórców strony internetowej restauracji.

Wykres 2: Podział ze względu na płeć na wyższych poziomach struktury

Źródło: <http://mcdonaldspraca.com.pl/>. Dostęp 10.03.16 r.

Ciekawym zjawiskiem (wnioskując z wykresu) jest sytuacja, gdy większy udział w zarządzaniu restauracjami mają kobiety. Na każdym stanowisku cieszącym się większym prestiżem społecznym w strukturze restauracji kobiet jest znacznie więcej niż mężczyzn.

Dodatkowym wartym wspomnienia faktem jest wiek osób zajmujących wyższe stanowiska. Źródła podają jednak dane bez uwzględniania niższych stanowisk (problem rotacji). Wiek dla konkretnych stanowisk prezentuje się

następująco: kierownicy restauracji – 33 lata, asystenci kierowników restauracji – 31 lat oraz menadżerowie – 28 lat (3). Z danych wywnioskować można, że w dosyć szybkim tempie, będąc zaangażowanym pracownikiem realnie staje się osiągnięcie najwyższych prestiżowych stanowisk w strukturze baru Mc Donald' s.

Praca w Mc Donald' s, a możliwości rozwoju osobistego

Struktura implikuje w sobie kolejny element – rozwój osobisty w zakresie hierarchii w barze. Oficjalne źródła Mc Donald' s pokazują jak może wyglądać kariera w restauracji.

Na samym początku opisane są wymagania oraz droga do tego by stać się jednym z pracowników. Mc Donald' s zaznacza tu, że od przyszłych pracowników oczekuje zaangażowania i umiejętności w grupie. Wspomnieć należy, że nie potrzeba kwalifikacji, wymagane są natomiast chęci. Ludzie spełniający podane wymagania kierowani są na rozmowy kwalifikacyjne (3). Po przejściu rozmowy kwalifikacyjnej osoba odsyłana jest na badania lekarskie, a po ich przejściu przychodzi na szkolenia – stając się pracownikiem restauracji (podstawowym członkiem załogi, czy po prostu zwykłym pracownikiem) (3). Po przejściu szkolenia może być na stanowisku samodzielnie. Awans na wyższe stanowiska zależy od kilku elementów nań składających, cytując źródło: „(...) 2 razy do roku każdy pracownik odbywa ze swoim przełożonym rozmowę, w trakcie której omawiane są wszystkie aspekty jego pracy - nie tylko wywiązanie się z obowiązków służbowych czy opanowanie standardów McDonald's, ale również stosunek do kolegów czy np. schludność. Częstkowe oceny składają się na wynik końcowy, który ma bezpośredni wpływ na kwestię ewentualnego awansu i wynikającej z niego podwyżki.” (3).

Kolejnym szczeblem typowej kariery w Mc Donald' s jest stanowisko instruktora. Posada ta charakteryzuje się tym, że osoba je zajmująca szkoli inne osoby, nowo przybyłe lub te, które nie nabyły jeszcze pełni umiejętności potrzebnych na ich stanowisku. Później, po aktywnym wsparciu innych, niedoświadczonych pracowników z pozycji instruktora można stać się młodszym menadżerem. Potrafi on pracować na we wszystkich obszarach restauracji, uczy się zarządzania zespołem pracowników i prowadzenia zmiany. Ze składu młodszych menadżerów wybierani są menadżerowie, którzy zarządzają zespołem i prowadzą zmiany, wzmacniają też umiejętności komunikacyjne i motywacyjne. Menadżerem można też zostać nie przechodząc przez inne szczeble kariery. Ze źródeł wynika, że co jakiś czas organizowane są praktyki na te stanowiska. Osoby, które zaprezentują się z jak najlepszej strony, czyli między innymi: wykażą się zaangażowaniem, współpracą, talentem, kreatywnością mogą liczyć na zatrudnienie na tym lub nawet wyższym stanowisku wraz z końcem swoich praktyk (3). Kolejnym szczeblem jest II asystent kierownika, po nim I asystent kierownika i kierownik restauracji (3).

Rozwój pracowników jest możliwy również przez szereg innych elementów, między innymi dzięki szkoleniom i kursom organizowanym przez Mc Donald' s. Szanse na szybkie rozwijanie przechodząc na kolejne szczeble hierarchii w firmie możliwe jest dzięki wcześniej wspomnianych: zaangażowaniu i współpracy, jak donosi Mc Donald' s, awans możliwy jest nawet na okresie próbnym. Źródła donoszą także, że kierownikiem restauracji zostać można ze stosunkowo małym, bo rocznym stażem (3).

Prócz tych możliwości są także inne, albowiem na najlepszych czeka praca w biurze, gdzie opracowując strategie marketingowe czy reklamowe korporacji Mc Donald' s można realnie wpływać na dochody firmy, a za tym idzie nabyć konkretne doświadczenie.

Wprowadzenie do metodologii i cel badań

Mc Donald' s, jako nieodłączny element kulturowy i społeczny współczesnych społeczeństw, od dawna odgrywa bardzo duże znaczenie nawet w codziennym życiu. Sposób organizacji, metody pracy, interakcje pracowników zdają się uniformizować i adoptować również w innych miejscach: restauracjach, szkołach, uczelniach, a nawet u lekarza. Ciekawe (z punktu widzenia socjologii) aspekty dotyczące pracy w sieci franczyzy z jedzeniem, a więc: proces pracy, sposób pracy, czy interakcje w McDonald's, są ważnym elementem analizy zjawiska wpływu pracy w owych restauracjach na życie pracowników. Kluczowym zamierzeniem pracy było zbadanie wycinka rzeczywistości poprzez wywiady pogłębione z osobami pracującymi w Mc Donald' s. Celem badań stało się poznanie, jaki wpływ na życie pracowników ma praca w Mc Donald' s¹.

Wywiad pogłębiony jest jedną z najczęściej stosowanych technik badawczych w socjologii jakościowej. Umożliwia badaczom poznanie emocjonalności badanych (poruszając trudne tematy, dopytując się). Dzięki analizie emocjonalności badanych, opinie z pewnością stają się pełniejsze i głębsze niż przy rodzimych metodach ilościowych. Jak zaznacza Earl Babbie, wywiad jest: *(...) rozmową, której prowadzący nadaje ogólny kierunek i kładzie szczególny nacisk na pewne tematy, poruszane przez respondenta.*" (1).

Uzasadnieniem wyboru metody i techniki jest to, że nie przewidywałem badań na dużej populacji, natomiast zamierzeniem było poznanie opinii i stanów emocjonalnych towarzyszących badanym w konkretnych momentach w toku i po pracy. Pytania zostały skonstruowane w taki sposób, aby umożliwiły badanym swobodnie odpowiadać na ogólny, zawarty w nich problem. W przypadku niewiedzy i/lub niezrozumienia, ale również dopytania badanych, pomocne były dodatkowe pytania. Jasnym jest, że zabieg ten umożliwił łatwiejszy kontakt, a zarazem sprawił, że analiza stała się bardziej efektywna i trafna. Wybór metody i narzędzia badawczego uzasadnić można odrzuceniem innych, gdyż do tych badań mogłyby się po prostu nie nadawać. Barbara Szacka zwróciła uwagę, że nie ma uniwersalnych narzędzi, każde umożliwia docieranie do wytłumaczenia konkretnych zjawisk w badaniach. Zaznaczyła, że do każdego rodzaju badań i problematyki, trzeba być elastycznym i wybierać narzędzia ze względu na ich

¹ Badania przeprowadzono na przełomie 2015-16

specyfikę (2, s. 44). Badania były dosyć specyficzne, ważne było, ażeby skupić się na rozmowie, a z niej wyłuskać i zanalizować konkretne punkty widzenia badanych. One poddane analizom umożliwiły zrozumieć zjawiska występujące w środowisku pracowników Mc Donald' s.

Uznano, że najlepszy do tego typu badań będzie wywiad pogłębiony. Zwróciłem uwagę na szereg zalet i wad wywiadu, a więc określiłem jego prawdziwą wartość i ograniczenia.

W pracy posłużyłem się nieprobabilistycznym doбором celowym, wspartym metodą kuli śnieżnej. W toku badań znajdowałem rozmówców samodzielnie, ale również korzystałem z ich znajomości, dzięki czemu można było dotrzeć do innych w relatywnie szybszym czasie. Celowość badań polegała na tym, iż dobierałem rozmówców na podstawie cechy: bycia pracownikiem lub byłem pracownikiem sieci barów Mc Donald' s. Wszystkie osoby, niezależnie od płci, wieku i wykształcenia były brane pod uwagę w badaniach. Próba nie musiała być liczna, ponieważ i tak można było uchwycić tendencje zjawisk.

Dobór próby tłumaczyć można także specyfiką grupy, do której się wnika. Ze względu na to, że trudniejszy jest dostęp, stwierdzam, iż metoda nieprobabilistyczna celowa wraz z metodą kuli śnieżnej nadawała się do tego najlepiej.

Earl Babbie zaznacza, iż w metodzie z użyciem kuli śnieżnej, badacz zbiera dane o kilku członkach populacji i to dzięki nim może dotrzeć do kolejnych, podobnych pod względem badań osób. Autor pisze także, że taka metoda odnosi się do procesu akumulacji, ponieważ badani (w tym wypadku rozmówcy) podają kolejne osoby, które znają i spełniają warunki badań. Należy wspomnieć, że pomimo dużych ułatwień w poszukiwaniu badanych, próba ta posiada wady w postaci niereprezentatywności, uczulał Earl Babbie (por. 1, s. 205). Tak jak już wcześniej wspominałem ciężko byłoby poszukiwać rozmówców samodzielnie, a kontakty osób, z którymi przeprowadzono wywiad wcześniej, zdecydowanie ułatwiały sytuację. Poprzedni rozmówcy pomagali odnajdować kolejnych, chętnych do rozmowy. Badania przez ten zabieg trwały rzeczywiście krócej.

Podsumowując sposób doboru, można rzec, że zmniejszył on ryzyko poniesienia dużych strat finansowych, ale relatywnie wydłużył czas analizy, porównując z innymi metodami, nawet jakościowymi. W badaniu przewidzianych było piętnaście wywiadów pogłębionych (15). Ostateczna liczba wywiadów zmniejszyła się do dwunastu (12), ze względu na wyczerpanie tematu. Kolejne osoby mówiły o podobnych lub tych samych zjawiskach, zdarzeniach czy kwestiach. Ostatecznie, co ponownie warto przypomnieć, grupę zasilili byli i obecni pracownicy sieci restauracji Mc Donald' s.

Stan pracujących i byłych pracowników jest dynamiczny – występuje ciągła rotacja. Pracownicy podejmują inne prace, zwalniają się z powodów osobistych, ale również awansują w strukturze firmy. Zdarzył się przynajmniej jeden taki przypadek, kiedy na początku badań rozmówca był jeszcze zwykłym pracownikiem, później kontaktując się z nim ponownie, dowiedziałem się, że

awansował (nawet o dwa szczeble w hierarchii).

Szkolenia pracownicze

Wartym było dowiedzieć się, co rozmówcy myślą o nich z perspektywy zatrudnionych już pracowników. Odpowiedzi były następujące: MZP (8) „*Na początku jest szkolenie z zakresu bezpieczeństwa żywności i bhp, na podstawie rozwiązywanego testu na komputerze. Przed podjęciem pracy masz krótki instruktaż ze stanowiska (...) no te szkolenie z bezpieczeństwa żywności i bhp są nawet na poziomie, ale te stanowiskowe są krótkie, ale później jak coś trzeba to Ci ktoś wyjaśni, więc nie jest tak źle, bywało gorzej*” - tak wyraził swoje zdanie na temat szkoleń. Rozmówca dopytany był także o to czy coś by dodał, co więcej myśli z perspektywy bycia już pracownikiem od jakiegoś czasu: „*(...) Człowiek uczy się z doświadczenia...*” - dodał. Podobną argumentacją posłużyła się inna rozmówczyni, dodając jeszcze swoją opinię na temat teorii w Mc Donald's: KZP (1) „*Są jak studia, czyli mało wnoszą, na prawdę ćwiczymy się na stanowiskach, ćwiczyć, a w teorii słabo*”.

Wśród badanych znalazła się także rozmówczyni wskazująca na standardy, których nowoprzybyli pracownicy uczą się w trakcie szkoleń do pracy: KZP (7) „*Szkolenia są w trakcie pracy, czyli zachodzisz, mówią Ci, co masz robić na danym stanowisku, jak rzeczy się wykonuje, standardy, mówią Ci o wszystkich standardach, no i zaczynasz pracę swoją*”, dopytana o to czy w sposób właściwy wprowadzają do pracy oraz to, czego się spodziewała, odpowiedziała: „*No różni się dokładnie, bo mówią Ci o standardach, a później to jest trochę tak, że nie ma czasu na te standardy i się robi tak, no szybko wszystko.*”, jednak dodała, że: „*Szkolenia są bardzo potrzebne, bo jakby mnie postawili na dane stanowisko, to nie wiedziałabym, co mam robić, a tak mówią Ci, co i jak po prostu i to robisz*”.

Jeszcze inny rozmówca zwrócił uwagę także na inne aspekty szkoleń: MMBP (10) „*Pakiet szkoleń jest z góry ustalony jak powinien wyglądać, są podręczniki opracowane przez “specjalistów” z Mc Donald's, ale większość zależy od osoby, która przeprowadza dane szkolenia, osobiście nie lubię szkoleń na “sucho”, czyli z podręczników jak dla mnie nic to nie daje tylko praktyka jest dobra w tym przypadku praca na danym stanowisku pracy*”. Dodał, że teoria nie jest w ogóle potrzebna: „*jeżeli chodzi o teorie to moim zdaniem nie musi jej w ogóle być, a praktyka jak najbardziej jest przydatna do pracy na danym stanowisku pracy, tutaj poznajemy tajniki sprzedaży oraz pracy na kuchni*”. Ciekawym aspektem, o którym powiedział ten rozmówca była możliwość wykorzystania tych szkoleń, jako dodatkowych elementów przy możliwym awansie strukturalnym w firmie: „*Moje szkolenia oceniam dobrze, dały mi szansę na rozwój w tej firmie chciałem się nauczyć i pracować z danymi wymaganiami, co pozwoliło mi zostać kierownikiem szkoleń i rozwijać nowych i obecnych instruktorów, aby nasza załoga była jak najlepiej wyszkolona.*”, natomiast inny rozmówca skwitował temat niektórych dziedzin szkoleń w taki sposób: MZP (11) „*(...) szkolenie typu: grill jest gorący i mogą się poparzyć, to cholera, to jest nie potrzebne na przykład, nie jesteśmy idiotami, nie*”.

Jak widać z wypowiedzi rozmówców traktują szkolenia, jako wymóg

techniczny, poza którym i tak większą wartość ma doświadczenie na stanowisku. Badani mówili, że dużą wartość ma praktyka, teoria zdaje się być tylko dodatkiem. Ponadto szkolenia można uznać za nieodłączny element wpisany w awans strukturalny, jako wiedzę wciąż magazynowaną i używaną. Na ten aspekt zwrócił rozmówca, który był menadżerem. Dodatkowym ważnym elementem szkoleń jest przekazana wiedza dotycząca standardów firmy. Pracownicy dowiadują się jak wyglądają procesy w restauracji i z jaką starannością należy do nich podejść, uczestniczyć w nich. Standardy jednak mogą być tylko tzw. typem idealnym, ponieważ jak wspomniała jedna z pracownic: KZP (7) „(...) później to jest trochę tak, że nie ma czasu na te standardy i się robi tak, no szybko wszystko”.

Elementy nagradzające pracowników

Zagadnienie to dotyczyło elementów nagradzających w pracy. Rozmówcy mówili o metodach motywowania pracowników, nagrodach. Dodatkowo dopytywano ich, jakie mają na ten temat zdanie i czy można byłoby ulepszyć cały system, jeśli tak, jakie są ewentualne pomysły. Oto odpowiedzi na ten temat: KI (9) „Wiesz co, tak, jeśli widzą, że starasz się, jednak doceniają, potrafią powiedzieć super sobie poradziłaś, czy powiedzieć, nawet kierownicza, że się starasz, ona też się nam przygląda. Bacznie nas obserwuje (...) jeśli jeszcze coś popracujesz, miesiąc dobrze porobisz, to zostaniesz tym instruktorem, czy dostaniesz podwyżkę, czy tam premię jednorazową (...) po pięciu latach dostajesz paczkę, czy bon gotówkowy w ramach pracy...”. Inna pracownica mówiła: KZP (7) „No, dostajemy od czasu do czasu jakąś tam premię uznaniową od kierowniczk, ale to rzadko się zdarza. No czasami też się zdarza, że pochwali pracownika, no ale wiadomo, ma się niektórych swoich ulubionych i ich się nagradza” – wspomniała ciężko wzdychając. Pytana o to, czy ma jakieś pomysły na urozmaicenia odrzekła: „No moglibyśmy dostawać częściej te premie” – powiedziała uśmiechając się. Inny były już rozmówca komentował to w taki sposób: MMBP (10) „Zawsze można wymyślić jakiś konkurs, żeby zmotywować pracowników. Nagrody były pieniężne, więc zawsze było warto się starać, każde szkolenie rozwijało pracownika, każdego indywidualnie od chęci pracownika...”.

Pracownicy wspominali często, że nagrody uzależnione są od tajemniczych klientów/audytorów, a więc od efektywności obsłużenia go, podczas gdy zamawia posiłek w restauracji: KZP (1) „Z tego co słyszałam, ale tylko słyszałam, jeszcze nie widziałam, premia uznaniowa, nie wiem za co, chyba za dobrą pracę, takie chodzą plotki, że coś takiego jest. Nie widziałam, nie spotkałam się z tym jeszcze. Drugim nie wiem czy pozytywne, czy negatywne jest tajemniczy klient, za zaliczenie takiego shoppa osoba, która stoi na kasie dostaje 60 zł, a za niezaliczenie nagana lub nawet wyrzucenie z pracy (...) Strasznie, ale raczej shoppery są zaliczane, aczkolwiek słyszałam, że jedna osoba chyba poleciała za to (...) Tak, ale w tym shoppa dostają premie 3 osoby: przyjmujący zamówienie, menadżer, który jest na zmianie (kierownik zmiany), menadżer od obsługi, czyli te osoby, ale jeśli nie zalicza się shoppa, to myślę, że obrywa tylko zwykły pracownik, a nawet jeśli, to nie tak mocno jak my, hehe.

Powiedziała także o tym, co firma mogłaby wprowadzić, żeby umilić pracę ludziom: *Mogliby dodać jakieś nagrody rzeczowe, dla najlepszych pracowników i gorszych, żeby zmotywować do pracy i zarobki mogłyby być wyższe ogólnie same w sobie, najniższa krajowa, a mimo to chce się więcej*” – dodała element nagród rzeczowych za dobrą pracę.

Rozmówczyni ze Stanów Zjednoczonych opowiedziała o tym jak wyglądają elementy nagradzające w tamtejszych restauracjach Mc Donald’ s, można było dostrzec spore różnice i elementy, których chcieliby pracownicy w Polsce (można wnioskować chociażby z wypowiedzi powyżej). Oto wypowiedź: *KI (6) „O tak, na przykład zawsze co miesiąc masz pracownik miesiąca, to dostajesz taką tabliczkę, gdzie jest napisane pracownik miesiąca i twoje imię wygrawerowane, prezent – ja dostałam taki zegarek (...) na tarczy zegarka takie srebrne „M”, taki fajny zegarek (...) dostajesz pięć kuponów na darmowy zestaw (...) to ja kupowałam dla kolegów. Tam moje imię jest to ja muszę kupić, zamówić, to dostajesz. Raz na rok jest pracownik roku, ale to zazwyczaj dostają osoby, które pracują na pełen etat, dostajesz taką tabliczkę dużą z twoim imieniem – pracownik roku, dostajesz chyba 100 dolarów, dostajesz to na darmowe jedzenie, jakiś tam list dostajesz i jakiś prezent, nie. To dostajesz na imprezie świątecznej, Ci którzy pracują rok, dostają taką pinezkę co mogą na mundurek przyczepić, wiesz już rok czasu jesteś, takie odznaczenie. Jak pracujesz 3 lata, dostajesz prezent, na przykład moja koleżanka, była 3 lata, to dostała srebrny naszyjnik. Dostajesz książeczkę i z niej wybierasz. Ona dostała naszyjnik i kolczyki...”* - dużo czasu poświęciła na wymienianie, co dostają zasłużeni pracownicy. Dało to widoczny kontrast w porównaniu z restauracjami w Polsce

Rozmówcy zwrócili uwagę, że w pracy są doceniani, jeśli są ku temu powody są sprawiedliwie (najczęściej) traktowani przez przełożonych. Warto wspomnieć, że nagrody, awanse itp. są uzależnione od ilościowych i jakościowych wyników w pracy. Prawidłowe obsłużenie audytora, czy efektywna praca jest na pewno doceniania, jak wspominali. Dodatkowym elementem (dającym się uchwycić w materiale), o którym należy wspomnieć jest różnica w sposobie nagradzania pracowników w restauracjach. Dane jest dostrzec, że Polska i zagraniczny Mc Donald’ s rządzi się własnymi, jednocześnie odrębnymi zasadami doceniania swojej kadry. Jak widać pomimo uniformizacji i podobieństwa, można dostrzec różnice, które można uchwycić dopiero podczas rozmów z ludźmi tam pracującymi. Podsumowaniem może być także to, iż Polska sieć nie zaadoptowała jeszcze w pełni modelu z państwa, gdzie Mc Donald’ s miał swoją kolebkę.

Satysfakcja z zarobków w Mc Donald’ s

Zagadnienie pośrednio powiązane z poprzednim, lecz tutaj pytano rozmówców o zadowolenie z zarobków w sieci Mc Donald’ s. Pracownicy wyrażali swoje zdanie na temat zarobków. Pytałem również o bonusy, profity i zniżki z tytułu bycia członkiem zespołu restauracji. Oto odpowiedzi KZP (3) *„(...) mogłyby być większe, więc nie bardzo, ale jak na studentkę. Jeszcze umowa o pracę, nie zlecenie, nie jest najgorzej (...) wszędzie są śmieciówki no, a tutaj jest*

umowa o pracę”. Dopytana o profity z tytułu bycia pracownikiem, mówiła: „*Tak, jest bonifikarta, każdy pracownik otrzymuje bonifikartę, z której można korzystać w całej Polsce w Mc Donald’ sie, nie wszystko jest taniej, ale są wyszczególnione rzeczy, które możemy kupić taniej, zazwyczaj jest ona ważna 3 miesiące, tak mi się wydaje, że na 3 miesiące. Plus mamy jeszcze zniżkę, która obowiązuje nas w czasie przerwy, jedynie właśnie tylko w czasie przerwy i na przerwie możemy zjeść jeszcze taniej niektóre rzeczy (...) to jest naprawdę fajne...*” - wskazała pracownica.

Warto jednak przytoczyć jeszcze kilka opinii na temat zarobków, na przykład: KZP (7) „*No nie są najgorsze, na samym początku najniższa krajowa, później wzrasta*” lub MZP (8) „*To znaczy w Mc podstawowa stawka jest minimalna (8 złotych), jeśli ktoś się stara można osiągnąć coś więcej (...) jako student się opłaca, ale jak pracuje mąż i małżonka, mają dzieci, to...*” - skrzywił się

Były pracownik mówił: MZPBP (12) „*Byłem studentem i jako student pracowałem wtedy tam, na białostockiej ziemi. W Białymstoku gdzie zarobki nie są nazbyt wygórowane. Jako praca dla ludzi z niskimi kompetencjami, nie wymagająca kompetencji od człowieka oprócz dużej cierpliwości i dużego nakładu pracy, chęci do pracy, myślę, że zarobki były w porządku*”.

Rozmówcy zwracali uwagę, że jak na studenta, zarobki nie są słabe, a dodatkowe bonusy w postaci bonifikarty i zniżek, mogą ułatwić oszczędzanie tego budżetu jeszcze bardziej. Niektórzy zaznaczyli jednak, że o ile są to zarobki dla osób godzących studia z pracą, osobom, które już są na swoim utrzymaniu, na dodatek mają dzieci jest ciężko i ta praca raczej nie jest dla nich.

Rozwój osobisty

Zagadnienie związane z dwoma poprzednimi, dotyczyło możliwości rozwoju w strukturze firmy. Choć w części teoretycznej było już wspomniane o rozwoju (biorąc pod uwagę oficjalną stronę internetową), tutaj chciałem skupić się na elementach nieoficjalnych przyjmując punkt widzenia pracownika. Dopytywałem się, czy rozmówcy wierzą w swój rozwój i czy w ogóle tego chcą, czego oczekują w przyszłości, ale także w jakich kategoriach traktują pracę w Mc Donald’ s. Niektóre z odpowiedzi: KI (2) „*Tak, tak, tak (...) większą rolę gra dyspozycyjność, jak jesteś dużo w pracy, to ten cały proces szkolenia, szybciej się odbywa, no nie wiem, nawet i po roku tym, albo w pół zostaje się tym instruktorem. To zależy od człowieka*”. Dopytana o to czy wierzy w to, że jeszcze będzie się wspinała po szczeblach hierarchii pracowniczej, mówiła: „*Na szczęście nie, bo odchodzę*” – można było też wyciągnąć prosty wniosek, że nie wiąże przyszłości z restauracją.

Inny rozmówca tłumaczył to w nieco inny sposób MZP (11) „*(...) nie będę pracował 10 lat, żeby zostać kierownikiem, czy menadżerem. Dla mnie to wiesz, taka reklama, żeby ludzie tam chodzili, zwłaszcza młodzi*” – dodał, że też nie wiąże przyszłości z Mc Donald’ s.

Były menadżer, który przeszedł już parę stanowisk, doświadczając dużo, opowiadał: MMBP (10) „*Każda praca rozwija nas, każdego dnia nabieramy*

doświadczenia życiowego, tutaj tym bardziej. Kontakt z różnymi ludźmi nam na to pozwala, restauracje mają bardzo dużą rotację ludzi na każdym szczeblu, więc awans jest kwestią czasu, o ile ktoś go chce, a co za tym idzie przyklada się do swoich obowiązków. Już zakończyłem przygodę z Mc Donald' s i dziś niektóre umiejętności przydają mi się w życiu oraz w nowej pracy, prace bardzo miło wspominam a szczególnie ludzi, z którymi tam pracowałem”.

Inna pracownica widziała to tak: *KZP (3) „ (...) może tak, jak pracuję na ¼ etatu to nie do końca, ale jeśli pracowałabym chociażby na ½ to tak, dlatego, że mało osób zostaje tutaj na dłużej”.*

To są tendencje, większość wypowiedzi pokrywa się z tym, co o restauracji Mc Donald' s słyszy się w oficjalnych reklamach w telewizji, bądź czyta na firmowej stronie internetowej. Istnieje duża szansa na awans, jest to w pełni zależne od przykładania się pracownika, wielkości etatu. Duża liczba osób tam pracujących to studenci, traktują ową pracę jako tymczasową, na czas studiów. W większości też uważają Mc Donald' s, jako pozytywne doświadczenie, które przydaje się w przyszłości, albowiem pracownicy nabywają tam wiele umiejętności, które mogą wykorzystać w swojej dalszej karierze.

BIBLIOGRAFIA I NETOGRAFIA:

1. Babbie E., *Badania społeczne w praktyce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 2004
2. SzackaB., *Wprowadzenie do socjologii*, Oficyna naukowa, Warszawa 2003
3. <http://mcdonaldspraca.com.pl/>.
4. <http://mcdonalds.pl/o-mcdonalds/kim-jestesmy/#!o-firmie>

PERCEPTION OF SOUND VIA AUDITORY IMAGE ANALYSIS, MADE IN THE CONCEPTUAL CONTEXT OF THE PHILOSOPHY OF MUSIC

Rosiński Adam

Ph.D. of Arts, Assistant Professor

Faculty of Arts, University of Warmia and Mazury in Olsztyn

adammuzyk@gmail.com

Introduction

Since ancient times, it has been emphasized that while artists were musicians without knowledge of exact sciences, physicists and mathematicians were the people of science without knowledge of music. Analyses made by the latter placed all musical factors on the same level, in contrast to musician artists, who ranked musical elements in a completely different way than the scientists. For this reason, the interest in sound on the part of researchers from various scientific and artistic disciplines has been noticeable for ages. The question of how sounds created with instruments and the human voice (which itself is a building element of music) are perceived and interpreted by hearers has been the subject of deliberations for many centuries. What is sound – what is its genesis, construction, and structure? This article focuses on the perception of sound via analysis of an auditory image in the context of the philosophy of music.

Problematic aspects of a definition of sound

Two of the most frequently encountered definitions of sound are: *an acoustic wave that propagates through an elastic medium, or an auditory experience caused by such a wave* [1, p. 28]. A person can differentiate between various qualities of sound, among others pitch, duration, volume, and timbre. *Composing may be based on manipulation of these elements perceived by our ears. (...) In the past, it was unthinkable that what we hear as one quality, is in fact a quantity. Nowadays, we know that almost each sound perceived by us consists of numerous overlapping acoustic waves* [2, p. 45]. A complex sound is constituted by many harmonic and non-harmonic tones; thus, the significance of timbre is the most difficult to capture because many other circumstances, such as transients, formant, and other elements influence the timbre. While frequency of the lowest component tone determines a sound's pitch, distribution and intensity of the remaining waves determine a sound's timbre. Owing to this phenomenon, we can differentiate the timbre of, for instance, a violin, grand piano, harp, clarinet, trumpet, oboe, bassoon, or symphonic orchestra [3, pp. 940-942].

Perception of sound in terms of auditory image analysis

Perception of a sound is related to the functioning of two types of processes in the human auditory system: the sensory processes and the cognitive processes. The sensory processes are a set of mechanisms responsible for processing acoustic waves entering the ears into nerve impulses, coding data in the form of impulses

regarding physical characteristics of the received sounds, and transferring the nerve impulses to the hearing center in the cerebral cortex. The functioning of the sensory processes connected with hearing depends on the physiological condition of the human auditory system. It is usually assumed that no significant differences exist in these mechanisms between persons having physiologically normal hearing. This means that all people whose auditory system in good condition, regardless of pursued profession or musical education, receive incoming sound stimuli in a highly similar manner, using the same mechanisms.

The cognitive processes are related to information coming from hearing and other senses that are processed by the mind. This processing takes place in the central nervous system and consists of receiving information from the surrounding environment, its storage and modification via reflection, and its re-introduction to the surroundings in the form of a reaction (i.e., behavior). A person uses the cognitive structures pertaining to sound that are received in this manner to generate a mental image through the modification and analysis of sound stimuli. The cognitive processes include, among others, attention, perception, memory, and thinking [4, p. 178, 278, 320, 420].

The cognitive processes also depend on a variety of factors connected with the past experiences of the person receiving sensory stimuli. In the case of auditory stimuli reception, the cognitive processes are significantly affected by experience gained during musical education and professional experience acquired in the musician's profession. For this reason, persons with a similar physiological condition of the hearing organ who have had various experiences connected with sound perception may differ in their sensitivity to changes of sound or modifications of its timbre, and may receive auditory images of different properties and structure when the hearing organ is stimulated with the same acoustic signal.

Hearing is based on the recognition of particular characteristics of sound of an auditory stimulus. In traditional research on the principles of sound perception, researchers use specialized methods of hearing assessment, allowing them to obtain a description of dependencies between physical characteristics of sound and characteristics of a sound sensation received by the listener [5, pp. 27-36].

An auditory image is a term referring to the receipt of sound stimuli, namely, sound perception. The analysis of this image's features is understood as focusing the recipient's attention on certain physical characteristics of a sound wave which may bear certain similarities. Perception streams are created in the listener's mind as a result of the analysis of an auditory image pertaining to sequences of sounds. The ongoing sound processing causes integration of sounds into one stream or segregation of sounds into separate streams (formation of one or many melodic lines). The integration and merging into a common structure also occur in cases when sounds are heard simultaneously (creation of a harmony) [6, p. 861].

Auditory image analysis is a process that includes the scrutiny of sound stimuli coming from the listener's environment and development of mental

representations created as a result of stimulus influence on the recipient's mind. A highly significant element of the creation process of sound representations is the determination of which components or elements of a sound stimulus deliver the most significant information that allow a mental figure to be created (for instance, the main pattern of melody or harmony) in the recipient's mind. The process of auditory image analysis is targeted at identifying independent descriptions of each of the objects the recipient distinguishes through the analysis of sounds from the environment [7, p. 20].

Exploration of auditory image analysis shows that the term applies only to the phenomenon of perceiving (in themselves), while the processes creating auditory representations are understood as an independent system that organizes elements and items into a whole (for instance, complete creation of a melodic line) [8, pp. 28-29]. The basic field of experience shows the received stimuli at the stage of entirety, which results from our previous practice. Multiply repeated experiences cause the development of similar mechanisms for stimuli processing in the case of receipt of coherent and similar content with related elements [9, pp. 145-146]. It is worth noting that this approach is related to a conviction about the existence of certain organizing mechanisms that create a larger – semantic – role in perceptive experiences. Like the visual system, the auditory system also analyzes other variants and possibilities of solving a particular auditory puzzle in a different manner, but still preserves one version as the active one at a given moment [7, p. 65].

A reaction via the ear, which is a passive organ in its nature, in contrast to the sharp and selectively active eye, in some way departs from the present epoch of advanced industry and its cultural anthropology. For this reason, the acoustic perception preserves comparably more qualities of the past pre-individual communities than the visual perception [10, p. 103].

Our visual perception seems to be slightly simpler than our auditory perception because sight is superior to hearing. If we analyze a painting, we have unlimited time to perceive it. We can analyze each point and dot from a different angle and in different light, each time noticing a different element which we had not noticed before. But in the case of live music or music replayed from an electro-acoustic set, our scope is limited because melody is a sound structure constrained within time. It cannot be perceived at a pace other than that of the played or replayed music; therefore, music imposes the pace of perception. This time frame does not exist in the visual domain. A sound cannot be slowed down, because this alters it, and doing so could modify one's interpretation of a melody. Another significant difference between sight and sound is that a painting or a sculpture can be partially perceived "all over again." Unfortunately, in the case of replaying music, a listener must rewind the track to the beginning of a given phrase to be able to understand the sequence of sounds occurring in it. Therefore, musical perception poses more problems and thus is more difficult to understand.

Constructing a separate description of each of the perceived sources of sound consists of analyzing the input signal using the heuristic process. Sound

information created in this way, that is based on the structure of a sound influencing the listener, results from the fact that actually a set of sounds (that is, the total of basic sounds) reaches the human ear [11, p. 34]. The analysis of an auditory image reveals how the auditory system sorts out and constructs an auditory scene based on complex data in the form of overlapping stimuli [3, pp. 940-942]. By analyzing the data, the brain may qualify these stimuli to a given sound stream (one melody) in the integration process or treat them separately as assigned to various streams (several various melodies – for instance, polyphonic music) in the segregation process, thus deciding whether the stimuli belong to one sound stream or not [12, pp. 13-14].

Considerations pertaining to the essence of sound perception

By listening to music, we receive its inner spirit, which influences us. By listening to its orders and admonitions, the entire world of sensations, passions, and experiences changes with music; we are thereupon permeated with the beauty of sensations and feelings. According to Adorno, there are two different types of music perception: the unnatural ones, co-created by history, which can be assigned to two main sets of a character's features. The expressive-dynamic type derives from singing: that is, vocal music. This type is *oriented towards overcoming time by its filling and in its highest expressions processes extra-musical lapse of time into dynamism of a musical process* [13, p. 250], while the rhythmical-special type results from beating a drum. This second type includes division of time into two equal sections which simultaneously liquidate and spatialize time.

Both types differ significantly from each other due to social alienation, which causes the separation of a subject from the object. *Musically, everything subjective is presently threatened with contingency, and everything objective – with alienation and tyrannical severity of bare existence* [13, p. 250]. The idea of great music was mutual penetration of both manners of receipt, which referred to the subjective (humanized) and the objective (measurable) manner of sound reception, which determined appropriate proportion for a given composer, responsible for a great piece of art.

I want to find the truth which is the truth for me. And for what could I use the so-called objective truth, if it would not have deep meaning for me and my life? [14, p. 88].

The philosophy and the theory of music are still trying to classify what is a consonance or a dissonance. Let us not forget that the images of consonance, dissonance and sound perception have been changing throughout the centuries. *What do I hear?... What exactly do you hear?* [15, p. 107]. These questions refer not only to the external source of a sound, but also to the hearer's perception of what that sound signifies on a subjective or psychological level.

Objectivity consists in making use of physics, where the laws of

the observable world reign supreme, and the effects of music are only skin-deep. Subjectivity, on the other hand, ignores measures and experiences used in describing a physical object [15, p. 107]. Subjectivity ensures an approach towards the subject, to its sphere of experience (mental activities) through the interaction of sounds, and thus through musical perception. Each person is different; hence, is the subjective approach appropriate? Each person may interpret the same acoustic stimulus in a different or even similar, but never identical manner. Perhaps objectivity is a reasonable intention, and the target which should be pursued after all? Nevertheless, music is composed for people, not machines, and there is no musical gift that influences the perception and sound reception without increasing human sensitivity, despite our unique and differing responses. Music must draw from subjective feelings; otherwise, it would become a mechanical and insignificant blend of sounds.

To thoroughly examine various types of acoustic phenomena, subjective research methods are replaced with entirely objective methods, where a given issue is examined with the use of appropriate devices. So, can digital devices be humanized? Is the interpretation of their data reliable and consistent with humanity? Are mathematical data compatible with the subjective feelings of each living entity?

Acoustic criteria cover subjective as well as objective aspects. The subjective aspects refer to acoustic space and sharpness of timbre that people feel or sense but that are not directly or empirically measurable. In turn, the objective aspects are subject to exact analyses (i.e., are measurable by appropriate instrumentation), which can be described using physical descriptions of sounds and parameters of the acoustics field [16, p. 244].

Perception of a sound is not a mathematical mechanism which can be categorized and assigned a meaning: good/bad, or appropriate/inappropriate. In the scope of assessment, one should use objective methods and criteria with accompanying subjective elements [16, p. 244]. Appropriate and, at the same time, satisfying acoustic sensations are a collection of subjective sensations and objective (measurable) parameters of the acoustics field.

In *The Republic*, Plato assigns (among others) pedagogical meaning to music and to the ability to listen, and compares particular states of the soul to specific musical scales. In his treatise on the theory of music (*On the sensations of tone as a physiological basis for the theory of music*), H. L. F. Helmholtz claims that musical beauty has its origin in conformity with the elemental laws of nature. Riemann presents his views in numerous monographs (*Die Elemente der musikalischen, Ästhetik, and Katechismus der Musikästhetik*) in which he emphasizes the importance of sound performances as the basic subject of research, discusses functions of sound imagination, and delineates the role of intellectual activity in an aesthetic experience [17, pp. 6-7]. In contrast to these viewpoints, for the first time in the history of aesthetic thought, in *Critique of Judgment* Kant puts forward a thesis that music cannot contain or express conceptual content.

The presented philosophical theories and acoustics research clearly indicate that there is no such thing as “loneliness of sound.” Hearing is not sufficient; listening must also be made comprehensible. Then, by opening our souls, we can fully experience a musical piece of art. Intellectual activity – that is, an understanding of music – is a significant matter that allows for appropriate musical perception. We should also pay attention to experiments conducted by many researchers which indicate that the members of a musically educated society perceive sounds in an entirely different manner compared to persons without musical education [18, p. 605; 19, p. 1, 9; 20, p. 9; 21, p. 659; 22, p. 14106; 23, p. 199; 24, p. 167].

Music sets and keeps strong principles. These principles apply not only to listeners, but to composers as well. In fact, the ear of an educated artist will “trace” and examine as much matter as is within its reach. Conscious listening to sound structures may become the reason and inspiration – with simultaneous occurrence of an emotional (and/or spiritual) element – for the creation of musical works [25, p. 89]. *When an artist enters a state of spirituality, he or she is inspired and able to create. Not only works, but also new sensations and strong emotions are born out of inspiration. As one steps outside the world of phenomena, a need to create new connections is born within, an “unsatisfied longing for transcendence” and contemplation of Higher Beauty* [26, p. 157]. When Beethoven wrote his last works, including the Ninth Symphony, he had completely lost his hearing. One might conjecture that in his later years, isolated from social discourse by his deafness, Beethoven “created new connections” and achieved inspiration and a “contemplation of Higher Beauty” through his musical creations.

BIBLIOGRAPHY

1. Śledziński S., *Mala encyklopedia muzyki*, PWN, Warszawa 1968.
2. Brożek A., *Rozwój nauki a filozofia nowej muzyki*, „Semina scientiarum”, 1/2002.
3. Bregman A. S., *Auditory Scene Analysis*, (in:) *International encyclopedia of the social and behavioral sciences*, Smelzer N. J., Baltes P. B. (eds.), Pergamon/Elsevier, Amsterdam 2004.
4. Nęcka E., Orzechowski J., Szymura B., *Psychologia poznawcza*, Academica Wydawnictwo SWPS, PWN, Warszawa 2006.
5. Klawiter A., *Elementy kognitywistycznej koncepcji słyszenia*, (in:) *Studia z kognitywistyki i filozofii umysłu. Mózg i jego umysł*, Dziarnowska W., Klawiter A. (eds.), Tom 2, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2006.
6. Bregman A. S., *Auditory Scene Analysis*, (in:) *The Senses: A Comprehensive Reference*, Vol. 3, Audition, Basbaum A. I., Koneko A., Shepherd G. M., Westheimer G. (eds.), Dallos P., Oertel D. (volume eds.), Academic Press, San Diego 2008.
7. Humięcka – Jakubowska J., *Scena sluchowa muzyki dwudziestowiecznej*, Rhythmos, Poznań 2006.
8. Bregman A. S., *Auditory Scene Analysis: The Perceptual Organization of Sound*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts 1990.
9. Lakoff G., Johnson M., *Metamorfozy w naszym życiu*, Aletheia, Warszawa 1988, (after:) Nowakowska-Kempna I., *Aproksymacja semantycznego continuum*, (in:) *Podstawy metodologiczne semantyki współczesnej*, T. 8, „Język a Kultura”, Nowakowska-Kempna I. (ed.), Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1992.
10. Eisler H., Adorno T. W., *Polityka słyszenia*, (in:) *Kultura dźwięku. Teksty o muzyce*

nowoczesnej, Cox C., Warner D. (eds.), Wydawnictwo słowo/obraz terytoria, Gdańsk 2010.

11. Bregman A. S., Woszczyk W., *Controlling the perceptual organization of sound: Guidelines derived from principles of auditory scene analysis*, (in:) *Audio Anecdotes: Tools, tips and techniques for digital audio*, Vol. 1, Greenebaum K., Barzel R. (eds.), A. K. Peters, Natick, 2004.

12. Woszczyk W., Bregman A.S., *Creating mixtures: The application of auditory scene analysis (ASA) to audio recording*, (in:) *Audio Anecdotes III: Tools, tips and techniques for digital audio*, Greenebaum K., Barzel R. (eds.), A. K. Peters, Natick, 2005.

13. Adorno T. W., *Filozofia nowej muzyki*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1974.

14. Tatariewicz W., *Historia filozofii*, T. III, PWN, Warszawa 1950.

15. Schaeffer P., *Akuzmatyka*, (in:) *Kultura dźwięku. Teksty o muzyce nowoczesnej*, Cox C., Warner D. (eds.), Wydawnictwo słowo/obraz terytoria, Gdańsk 2010.

16. Költzsch P., Bormann V., *Structure generation under subjectivity: Selected examples from acoustics*, (in:) *Emergence analysis and evolution of structures. Concepts and strategies across disciplines*, Lucas K., Roosen P. (eds.), Heidelberg 2010.

17. Gołaszewska M., *Muzyka filozofii. Esej o podwójnych znaczeniach*, „Muzyka”, 1/2005.

18. Kraus N., Chandrasekaran B., *Music training for the development of auditory skills*, “Nature Reviews. Neuroscience”, Vol. 11, 2010.

19. Meyer M., Elmer S., Ringli M., Oechslin M. S., Baumann S., Jancke L., *Long-term exposure to music enhances the sensitivity of the auditory system in children*, “European Journal of Neuroscience”, Vol. 33, Issue 1, 2011.

20. Barrett K. Ch., Ashley R., Strait D. L., Kraus N., *Art and science: how musical training shapes the brain*, “Frontiers in Psychology”, Vol. 4, 2013.

21. Parbery-Clark A., Skoe E., Lam C., Kraus N., *Musician enhancement for speech-in-noise*, “Ear and Hearing”, Vol. 30, No. 6, 2009.

22. Parbery-Clark A., Skoe E., Kraus N., *Musical experience limits the degradative effects of background noise on the neural processing of sound*, “Journal of Neuroscience”, 29 (45), 2009.

23. Strait D. L., Parbery-Clark A., Hittner E., Kraus N., *Musical training during early childhood enhances the neural encoding of speech in noise*, “Brain & Language”, 123, 2012.

24. Chartrand J. P., Belin P., *Superior voice timbre processing in musicians*, “Neuroscience Letters”, 405, 2006.

25. Macran H. S., *The Harmonics of Aristoxenus*, Oxford 1902.

26. Dittrich J., *Filozofia muzyki Aristoksenosa*, „Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ”, Nauki humanistyczne, Kierunki badawcze w filozofii II, 3 2/2011.

ЩАСТЯ ЯК АРХЕТИП

Самарська Лада Олександрівна,

*студентка Стокгольмської Школи Економіки в Ризі,
lada.samarska@gmail.com*

Сас Наталія Миколаївна

*доктор педагогічних наук, доцент.
Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г.Короленка
sasnat2008@gmail.com*

Архетип дослівно з грецької мови перекладається як «прообраз». Спираючись на дане поняття, свого часу Густав Юнг розробив фундаментальну теорію архетипів особистості, що дало потужний поштовх до появи складних і цікавих ідей з області філософії, літератури та психології. Наприклад, дослідження архетипів особистості людини (Стойко Ю. та ін.); дослідження уявлень про щастя видатних людей; розробка моделей щастя на основі архетипів (Тала Бен-Шахара і ін.); дослідження змісту індексу щастя (Ландес К.). На нашу думку, уваги заслуговує такий архетип як щастя.

Під архетипом розуміється елемент колективного несвідомого, яке дісталось людині у спадок від предків, передається між поколіннями за допомогою фольклору, а далі – шляхом пошуку відгуку, підбору фактів в надрах людської душі. Поняття має на увазі під собою базову вроджену структуру психічної матриці людини, яка визначає пріоритети, а, отже, координує напрямок мислення, а також наступні за ним вчинки, реакції на зовнішні обставини.

Галузі психології, філософії, літератури пов'язані з вивченням архетипів, використовують фольклорні джерела як продукти первісної свідомості людства. Тобто, між фольклором і архетипами особистості існує прямий зв'язок [5].

Архетипи (за Юнгом) – це класифікація людства, а характеристики того чи іншого архетипу передаються з покоління в покоління за принципом спадковості. Первинний образ архетипу концентрується в області глибокого несвідомого, яке виходить за межі особистості [7].

На наш погляд, одним з важливих архетипів людини, є архетип щастя. Уявлення про щастя передається від старшого молодшому поколінню через казки зі щасливим кінцем (пройшовши випробування, герої живуть довго і щасливо), а далі – шляхом пошуку індивідуальних і групових відповідностей уявленням про щастя. Діапазон уявлень про щастя – від «...щастя проявляється в дрібниціх...» до майже недосяжної «...зірки привабливого щастя...».

Підтвердження тому, що для кожної людини поняття щастя є

індивідуальним, знаходимо в цитатах відомих людей [6]:

– Щастя – це коли ти думаєш, говориш і дієш в гармонії з собою (Махатма Ганді);

– Щастя в розумінні того, що ти досягаєш своїх цінностей (Айн Ренд);

– Щастя – це те, що починається в твоїх думках (Вайне Дер);

– У щастя немає завтрашнього дня, немає у нього і вчорашнього... у нього є тільки сьогодні – і то не день, а мить (Іван Тургенєв);

– Розум – перша умова для щастя (Софокл);

– Щоб бути цілком щасливим, недостатньо володіти щастям, треба ще заслужувати його (Віктор Гюго);

– Щастя – це духовний досвід життя, якого ми набуваємо, проживаючи кожна хвилину з любов'ю і вдячністю (Уолт Дісней).

Уявлення про щастя визначають пріоритети, а, отже, координують напрямок мислення, вчинки, реакції на зовнішні обставини, вибір шляхів досягнення щастя.

Хтось вважає щастям отримання задоволення від вечірки, нових вражень, смачної їжі; для інших, щастя – коли життя повністю відповідає їх потребам; для третіх, щастя – «прекрасний настрій весь час»; для четвертих – багатство (наприклад, американська мрія – стати багатим і знаменитим); для п'ятих – це пункт призначення (у значенні – досягнення мети).

Спроби класифікувати поведінкові реакції людей на основі індивідуальних і групових уявлень про щастя роблять Тала Бен-Шахара, Ксав'єр Ландес та інші. Вони розкривають позитивні і обмежуючі характеристики виділених типологій.

Основні типології Тала Бен-Шахара зводять до архетипів: щурячих перегонів, гедонізму, нігілізму, щастя [1].

Щурячі перегони – це вічна гонитва за успіхом, рутинна, на яку людина себе прирікає в надії досягти фінансового благополуччя. Представники архетипу щурячих перегонів – це люди, які ігнорують щастя поточного моменту заради майбутнього.

Архетип гедонізму – це певною мірою, антипод архетипу щурячих перегонів. «Сьогодні буду отримувати задоволення, а завтра будь що буде», – приблизно так міркує гедоніст. Вечірка, відпустка, вихідний – ось щастя людей-гедоністів. Проте, не маючи планів на майбутнє, гедоністу ні до чого прагнути, він позбавлений мети в житті.

Під нігілістом Бен-Шахара Т. розуміє людину, яка розчарована в сьогоднішній і від майбутнього нічого не чекає. Людина живе невдачами зі свого минулого, не робить ніяких дій, щоб вставати (після невдачі) і йти далі.

Архетип щастя (за Бен-Шахар Т.) – це баланс між сьогоднішнім і завтрашнім щастям. Адже очевидно, що не можна упускати поточний момент (потрібно бути щасливим сьогодні), але при цьому не можна і майбутнє пускати на самоплив (для того, щоб бути щасливим завтра, необхідно сьогодні щось робити).

Ландес К. виділяє такі типології щастя: гедонія, суб'єктивне благополуччя і евдаймонія [2].

Людина щаслива тією мірою, якою вона відчуває себе щасливою, відповідно до рівня позитивних емоцій. Життя можна кваліфікувати як «щасливе» в гедоністичному сенсі, якщо баланс між позитивними і негативними емоціями зміщений в бік позитивних.

Суб'єктивне благополуччя має три компоненти: позитивні афекти, негативні афекти і задоволеність життям. Позитивні і негативні наслідки є гедоністичними, тоді як задоволеність життям припускає самооцінку (респонденти оцінюють такі власні життєві сфери, як робота, сім'я, соціальні відносини і т. д.)

Евдаймонія, ототожнює щастя з розвитком особистих здібностей: «щасливе» життя полягає в реалізації потенційних можливостей людей (моральних, інтелектуальних, соціальних і ін.) та їх розвитку.

Найбільш узагальнені формули щастя такі:

– щастя– це комбінація того, наскільки вам подобається ваше життя (щоденна рутинна, робота, сім'я) і того, наскільки добре ви відчуваєте себе кожен день;

–щастя – це баланс між щастям поточного моменту і створенням умов для щастя в майбутньому;

–щастя – це континуум відпочуття задоволення людини своїм хорошим функціональним станом, до континууму, який висловлює глибшу ідею про те, що життя йде добре відповідно до уявлення про нього самими людьми.

Таким чином, прагнення бути щасливим – спадщина попередніх поколінь і, одночасно, наказ наступним. Щастя, як архетип, передається від старшого молодшому поколінню через казки зі щасливим кінцем (пройшовши випробування, герої живуть довго і щасливо), а далі – шляхом пошуку індивідуальних і групових відповідностей уявленням про щастя, які визначають пріоритети, координують напрямок мислення, вчинки, реакції на зовнішні обставини, вибір шляхів досягнення щастя. Узагальнена класифікація архетипів щастя така: щурчяї перегони, гедонізм, нігілізм, суб'єктивне благополуччя, евдаймонія, власне щастя.

Перспективою дослідження архетипу щастя, на наш погляд, є розгляд його особливостей у різних народів.

1. Бен-ШахараТала Модель счастья/Тала Бен-Шахара Электронный ресурс]. – Режим доступу: <https://4brain.ru/blog/archetypes-of-happiness/>

2. Landes X. Building Happiness Indicators Some Philosophical and Political Issues/ X. Landes [Електроннийресурс]. – Режимдоступу: <https://apropos.erudit.org /fr/usagers/politique-dutilisation>

3. Сас Н.М. Визначення структурних компонентів економіки щастя // Н.М. Сас, Л.О.Самарська, Д.А.Гарець // Science for sustainable development, materials of the International Congress (Kyiv, November 10-11, 2019) / За заг. ред. проф. О.В. Кендюхова: – К.: Асоціація сприяння глобалізації освіти та науки «Спейстайм», 2019. – С.337-344.

4. SasN., SamarskaL. Analysis of the subjective component of the happiness index // HappinessandcontemporarysocietyMarch, 20-21, 2020, Lviv (Ukraine)Щастя та сучасне

суспільство :збірник матеріалів міжнародної наукової конференції (Львів, 20-21 березня 2020 р.). – Львів : Сполом, 2020. –С.225 –229.

5. Стойко Юлия Архетипы личности человека / ЮлияСтойко [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <https://kolesogizni.com/razvitie>

6. Счастье в Жизни: 10 Простых техник, которые помогут Вам стать счастливее [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <https://geniusmarketing.me/lab/schaste-v-zhizni-10-prostyh-technik-kotorye>

7. Юнг К.Г.Архетипы и коллективное бессознательное / Карл Густав Юнг; [перевод А. Чечиной]. – Москва: Издательство АСТ, 2019. – 496с.

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА ІСТОРІЯ ГУАМ/ГУУАМ (1997-2014 РР.): ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ, ПОЛІТИКО-ДИПЛОМАТИЧНИЙ І ДІАСПОРАЛЬНИЙ АСПЕКТИ

Сергеева Анна Александрівна,

аспірантка Київського національного університету

імені Тараса Шевченка

a.sergeieva@gmail.com

Науковий керівник –

Заслужений працівник освіти України

кандидат історичних наук, доцент В.Г. Ціватий

Інституціональна історія – це один із перспективних напрямів сучасної історичної науки. Наукова школа інституціональної історії сформована на базі Київського національного університету імені Тараса Шевченка і презентована, перш за все, такими відомими науковцями як: В.Г. Ціватий, І.К. Патриляк, В.І. Сергійчук, О.П. Машевський, В.П. Капелюшний, Б.І. Гуменюк, Н.В. Терес, Н.Л. Яковенко, Т.В. Орлова, Т.В. Горбань та ін.

Інституціональна історія міжнародних організацій і регіональних організацій у новому поліцентричному (багатополюсному) світі ХХІ століття набуває особливої актуальності [1, с. 26-29]. У зазначеному контексті посилюється інтерес і до історії тих організацій, до складу яких входить Україна, так зокрема – ГУАМ (Організація за демократію та економічний розвиток ГУАМ) [2]. ГУАМ, незважаючи на тривалий період інституціоналізації з його завершенням у 2006 році, залишається ще нерозіграною картою. Особливий інтерес у науковців сучасному етапі викликає інституціональна історія окремих держав та їх роль і місце в міжнародних організаціях в історичній ретроспективі, зокрема держав пострадянського простору (держав колишнього СРСР).

Поліцентрична реальність ХХІ сторіччя додає актуальності тематиці досліджень. Минув час, коли держава могла бути сильною та незалежною «на одинці», відокремлено, також позаду часи партнерства суто

субрегіонального та регіонального рівня, адже світ став занадто малим [1, с. 29].

Розуміння факторів, що впливають на поступ інституціоналізації міждержавних утворень та відчуття тенденцій та «трендів», може зробити вагомий внесок до аналізу стану поточних справ, аналізу передумов що до них призвели та прогностики майбутнього.

У середині 1990-х років СНД, як «інструмент цивілізованого розлучення» не виправдовує своєї мети, і ряд нових незалежних держав починає пошуки нових інтеграційних альянсів задля консолідації зусиль на субрегіональному та глобальному рівнях.

Передумовами до створення в 1997 році в Страсбурзі на зустрічі президентів Грузії, України, Азербайджану та Молдови в рамках саміту Ради Європи, політико-консультативного форуму – ГУАМ, були прагнення до забезпечення розвитку чотиристороннього співробітництва для зміцнення стабільності та безпеки в Європі на основі принципів поваги до суверенітету, територіальної цілісності, непорушності кордонів, демократії, верховенства права і забезпечення прав людини. Усі чотири держави були об'єднані головною метою – бажанням посилення власного суверенітету та входженню до європейського простору безпеки під егідою демократичних цінностей.

У 1999 році, на саміті країн-учасниць та партнерів НАТО, ГУАМ трансформується на ГУУАМ (з приєднанням до нього Узбекистану, що у 2002 році призупинив свою діяльність та остаточно вийшов у 2005 році). Різномірнева зацікавленість партнерів у сферах співробітництва: пріоритетний безпековий аспект для Грузії, розвиток транспортного коридору – для України, та ін., протягом усього процесу інституціоналізації ГУАМ, має своїм наслідком постійну зміну пріоритетності завдань, що ставить перед собою інтеграційне угруповання, та поступ еволюції утворення. Окрім тривалості інституціоналізації, це мало також вплив і на її активність, рівень співробітництва в регіональних проектах та еволюційному аспекті становлення ГУАМ [3].

У 2000 році приймається Нью-Йоркський Меморандум, що надав співробітництву в рамках форуму багаторівневий інституціональний характер. Зокрема передбачалося проведення регулярних самітів голів держав та зустрічей міністрів закордонних справ, а також створення робочого органу об'єднання.

2001 рік позначився прийняттям Ялтинської хартії ГУУАМ, першим кроком юридичного інституціонального становлення, із закріпленням основних принципів та напрямків співробітництва. ГУУАМ з форуму еволюціонує до Об'єднання. Із 2003 року, маючи офіційне міжнародне визнання, ГУУАМ користується статусом наглядача при ГА ООН. Парламентська Асамблея, покликана надавати законодавчу підтримку та сприяти гармонізації законодавств країн-членів, приводити у відповідність до міжнародних стандартів, утворюється у 2004 році.

Східній моделі розвитку суспільства (з якою в Україні триває боротьба з часів Хмельницького) притаманна залежність зовнішньополітичних устремлінь від інтересів внутрішніх політичних еліт. Позитивним проявом цього став певний етап «ренесансу» та ревіталізації ГУАМ, і нова віха його розвитку, що припала на 2005 рік, коли на Кишинівському саміті ГУАМ, В. Ющенко, окрім іншого, виступив за створення спільних збройних сил ГУАМ, які могли б здійснювати миротворчі операції в конфліктних зонах суб-регіону [4, р. 109-121]. Підсумковим документом стала декларація про просування демократії від Балтії до Чорного моря, де окремо була окреслена необхідність виводу військ РФ із Грузії та Придністров'я. На саміті приймається декларація «В ім'я демократії, стабільності та розвитку».

Варто відмітити, що з часів розпаду СРСР, питання суверенності колишніх її членів набувають все більшої актуальності. І не зважаючи на те, що цей аспект співробітництва залишається декларативним, це продовжує доводити актуальність співробітництва в межах такого зовнішньополітичного інструменту як ГУАМ. І вже у 2006 році, з підписанням Статуту організації, під час першого саміту в Києві, ГУАМ отримує статус міжнародної регіональної організації.

ГУАМ як партнерство, за умов спільності цілей її членів, схожості та рівноправності рівнів розвитку учасників, а також підтримки з боку міжнародних демократичних центрів сили (інституцій) – це та можливість, відмова від якої суперечила б здоровому політичному глузду, інтересам Азербайджану та його практиці уникнення непоправних кроків [5].

Наразі ГУАМ намагаються трансформувати в економічну структуру (економічну інституцію), мета якої – організація зони вільної торгівлі між Грузією, Україною, Азербайджаном і Молдовою, тому вона може бути цікава для Азербайджану тим, що країна отримує можливість стати практично ексклюзивним постачальником енергоресурсів з прикаспійського регіону для інших країн-членів ГУАМ. Азербайджан має необхідну для цього інфраструктуру [6, р. 175-183].

ОДЕР – ГУАМ/ГУАМ це організація з досить тривалою інституціональною історією. Період 1997-2014 років – є періодом її інституціонального становлення і розвитку в умовах поліцентричного світоустрою. Озираючись назад і дивлячись на певну зміну пріоритетів, перефокусування зусиль та ре-пріоритетизацію цілей організації з переходом головування до наступного члена, стає зрозумілим, що пошук консолідуючої осі ще триває. Триває пошук одного напрямку, який би об'єднав навколо себе усіх її членів. Зрозуміло, що акценти в Грузії, Україні, Молдови та Азербайджану трохи різні, хоча задекларовані цінності та устремління схожі. Однак, як показує час, для продукування дійсно відчутних результатів, цього недостатньо. З 2014 року в історії ГУАМ розпочинається її новий інституціональний період.

Підсумовуючи вищезгадане, варто відмітити, що питання, задля яких у свій час знайшли точки дотику трохи подібні та такі відмінні держави,

лишаються невирішеними. Тривалість процесу інституціоналізації ГУАМ, за умов відсутності «політичної системи» що гарантує превалювання національних інтересів над інтересами політичних еліт (на кшталт існуючих систем у США чи скандинавських країнах), часто зумовлювалася внутрішньополітичними кон'юктурами та об'єктивною неможливістю протистояння впливу могутнішого східного сусіда. Захід, що виражав підтримку нового утворення, поступово «утомлюється» і, як наслідок, зацікавленість учасниць ГУАМ також потерпає змін.

Водночас, можна вбачати певні перспективи в подальшій участі України, як і інших її членів, у ГУАМ. Демократичні, європейські цінності, що лягли в основу цілей створення ГУАМ, продовжують залишатися взірцем та еталоном навіть за межами східного кордону України. Питання економічного та енергетичного співробітництва, безпекового та інших сенсів стають всі актуальнішими, а вплив міжнародних акторів глобального рівня все відчутнішими. Задля відстоювання своєї позиції необхідна консолідація зусиль, економічний розвиток потребує інтенсифікації співробітництва, енергетична незалежність – диверсифікації джерел енергоносіїв. І в цьому контексті, будь-яке співпадіння інтересів, тим паче, що проявилось інституціонально, є тим рисовим зернятком, що може схилити чаші терезів у потрібному напрямі.

1. Циватий В. Г., Громико О. А. Поліцентричність сучасного світоустрою: метатренд ХХІ століття: (інституційний контекст) // Зовнішні справи. – 2014. – № 8. – С. 26-29.

2. Вітман К.М. Інтеграційні процеси на пострадянському просторі як продовження дезінтеграції СРСР // Держава і право. – 2010. – № 48. – С. 601-606.

3. Президентські вибори в Україні в 1999 році / [https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B5%D0%B2%D1%8B%D0%B1%D0%BE%D1%80%D1%8B_%D0%BD%D0%B0_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0_%D0%B8%D0%BD%D0%B5_\(1999\)_\(дата_входження:_23.08.2020\).](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B5%D0%B2%D1%8B%D0%B1%D0%BE%D1%80%D1%8B_%D0%BD%D0%B0_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0_%D0%B8%D0%BD%D0%B5_(1999)_(дата_входження:_23.08.2020).)

4. Bryan R. Daves. A Small World after All? The Reach and Grasp of the Globalization Debate // Journal of Interamerican Studies and World Affairs. – Vol. 42. – No. 2, Special Issue: The European Union and Latin America: Changing Relations (Summer, 2000). – P. 109-121.

5. Chekalenko L.D. Foreign Policy of Ukraine: monograph / Based on the scientific concept of Professor Lyudmyla D. Chekalenko / Scientific editor Rector of the Diplomatic Academy of Ukraine under the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine V. G. Tsivatyi. – Kyiv, 2016.

6. Tsivatyi V.G. Role of Shale Gas in the Energy Policy of Ukraine // Shale Gas: Ecology, Politics, Economy, Hdb Env Chem (2017) 52 / S.S. Zhiltsov (ed.). – Springer International Publishing Switzerland 2016. – P. 175-183.

ТРАДИЦІ ФЕДЕРАЛІЗМУ В ПОЛІТИЧНІЙ ІСТОРІЇ НІМЕЧЧИНИ

Скалозуб Андрій Іванович,

студент 3 курсу Київського національного університету

ім. Т. Шевченка

andrsk1112@gmail.com

Науковий керівник: канд. іст. наук, доц. О. Ф. Іванов

Федералізм – це система державно-правової думки, що спрямована на утворення союзних держав з князівств, земель або штатів, що є близькими у географічному, економічному, історичному та культурному відношеннях. Федерація складається з автономних територіальних одиниць, що носять різні назви, зокрема в США, Мексиці, Австралії – штати, а в Німеччині чи Австрії – землі. Традиції федералізму в ФРН є доволі давніми. Варто відзначити, що враховуючи важку історію Німеччини, ці традиції надійшли сьогодні дещо в зміненому вигляді, проте головні засади федералізму продовжують існувати.

Вивчаючи німецький федералізм, варто відзначити, що насправді він виник ще задовго до початку існування власне федеративної держави. Перші спроби утвердження федеральної держави були втілені у 1867-1871 роках у вигляді Північнонімецького союзу[1]. Далі відбувається становлення німецького федералізму у Другому Рейху(1871-1918 рр.), Веймарській Республіці(1918-1933 рр.)[2]. Під час панування в Німеччині нациського режиму федералізм був скасований. Своє продовження федеральні традиції знайдуть після 1949 року, а саме після утворення Федеративної Республіки Німеччина. Радянський Союз знехтував принципами федералізму при облаштуванні Німецької Демократичної Республіки. В 5 східнонімецьких землях федеральний устрій було відновлено лише після об'єднання Німеччини.

З 1990 року в Німеччині формується федеральний устрій сучасного зразку. За Основним законом Німеччини кожна земля – це окрема держава, яка має власний парламент, конституцію та інші складові політичного устрою. Внаслідок класичної федеральної традиції важливим елементом основного закону є розподіл функцій владних установ федерації та окремих земель.

Варто відзначити, що політична система Німеччини полягає в тому, що кожен громадянин після досягнення 18 років може брати участь на виборах до Бундестагу та Ландтагу окремої землі. Ландтаг – це парламент кожної німецької землі. Бундестаг – це головний парламент країни. В свою чергу депутати Бундестагу формують уряд, а саме обирають федеральних міністрів та федерального канцлера. Бундестаг складається з двох палат, першу обирають громадяни прямим голосуванням, тоді як друга формується з членів Ландтагів кожної німецької землі. Ця друга палата отримала

назву Бундесрат. Саме завдяки Бундесрату, земельні депутати впливають на загальнонаціональні рішення, що підкреслює існування федералізму в ФРН[3, с. 132-170].

Перейдемо до розгляду традицій німецького федералізму. Внаслідок структурних змін протягом свого існування, а також досвіду, що отримали німці під час важких перепетій історії, на сьогодні в Німеччині сформувався класичний німецький федералізм, з його перевагами та недоліками.

По-перше, федеральний устрій забезпечує необхідний розподіл влади між Ландтагами та Бундестагом. Зокрема, в Основному законі зазначено, що зовнішня політика, оборонна, валютна, грошова та монетна справи, розподіл повітряного транспорту, збір певної частини податків та деякі інші знаходяться виключно у компетенції федерації. Також держава надає розпорядження, що стосуються житлової справи, судноплавства, усунення відходів, збереження чистого повітря та боротьби з шумом. Конституційна дійсність показала, що саме ці теми повинні регулюватися єдино на всій території. Попри це деякі сфери залишені на Ландтаги, зокрема це освіта(більша її частина), культурна політика, комунальне право і поліція. Окрім цих окремих завдань, існують також деякі, що вирішуються спільно між Ландтагами та Бундестагом, а саме вища освіта, збереження природи та ландшафтів, землевпорядкування та водне господарство.

По-друге, завдяки німецькому федералізму відбувається політична інтеграція федерації та громадянина[4]. У свідомого громадянина, який займає посади в місцевих органах правління, формується бачення німецької демократії, що допомагає визначити доцільність існування федеративної республіки.

По-третє, німецький федералізм включає в себе субсидіарність[5]. Це основний принцип, що притаманний правильній федерації або союзу, зокрема для ЄС. Федеральні органи Німеччини вдаються до проведення заходів в певній сфері земельного правління, тільки в тому випадку, якщо ці заходи є більш ефективними у порівнянні з тими, що проводить Ландтаг. Виняток серед цього становлять лише ті компетенції, що повністю перебувають під егідою Бундестагу та розповсюджуються на загальнонаціональному рівні. Без цього принципу німецький федералізм просто не існував би.

Ще однією ознакою є захист національних меншин. Справа в тому, що в Німеччині сформувалася ситуація, коли національна меншина державного рівня може бути більшістю жителів в окремій землі, внаслідок чого їх права мають бути збільшені. Завдяки федеральному устрою це можливо, адже кожна земля самостійно визначає права та обов'язки своїх громадян, що прописуються в Конституціях земель.

Не менш важливим є те, що федералізм сприяє збереженню культури та мовних особливостей. Кожна німецька земля через роздробленість Німеччини до 1871 року має певні особливості культури, мови та поведінки, що не характерні для інших регіонів. Федеральна влада дає можливості

зберегти ці традиції на місцевому рівні. Підтвердженням цього є навіть те, що лише 1 свято вважається загальнонімецьким та святкується у всіх регіонах в один день, як визначено Основним законом. Це день єдності німців, що відзначається 3 жовтня. Інші свята визначають парламенти окремих земель. Внаслідок цього їх кількість коливається від 9 у Берліні до 13 у Баварії[6].

Нещодавно сформувалися ще декілька традицій федералізму, що характерні для новітньої німецької історії. Зокрема, кожна з 16 земель можуть конкурувати між собою, що сприяє покращенню соціально-економічного стану окремого громадянина, землі та всієї держави. Також землі навпаки можуть плідно співпрацювати між собою, проводячи різноманітні експерименти у своїй внутрішній політиці. Популярним сьогодні є проведення експериментів з системою загальної середньої освіти в Німеччині. Кожна земля самостійно впливає на формування навчальних програм, кількість навчальних дисциплін. Внаслідок чого деякі програми не виправдовують себе, а інші навпаки ефективно застосовуються. Взаємодія між землями сприяє росту економіки у майбутньому.

Обговоривши переваги німецького федералізму, варто також зазначити, що федеральний устрій має і певні вади. Однією з таких є федеральна система, що складається з величезної кількості державних органів. Німеччина змушена витратити величезні кошти на утримання владних будівель, що значно позначається на державному бюджеті. Окрім цього, через велику розгалуженість та територіальну розкиданість сповільнюється процес прийняття важливих рішень, через що інколи відбуваються проблеми з швидкістю реагування влади на деякі події. Не меншою проблемою є те, що Німеччина перебуває у постійному виборчому процесі. За одними виборами обов'язково відбуваються і інші, внаслідок чого відбувається паралізація федеральної політики. До мінусів також належить і те, що в малих землях є переваги над великими. На жаль, німецька правова система не враховує, що федеральні землі є різними за розмірами, тому громадяни маленького Саарланду через нерівномірне розділення голосів мають у вісім разів більший вплив на політику держави ніж громадяни Північного Рейну-Вестфалії[5].

Проблеми федералізму існують, а влада намагається якнайшвидше вирішити їх. Протягом існування федералізму в Німеччині було проведено дві його реформи. Перша відбувалась протягом 2005-2006 років, а друга – у 2009 році[7, с.13-19]. Зокрема в результаті другої реформи федералізму був змінений Основний закон, а саме його статті про розподіл повноважень між Бундестагом та Ландтагами. Також федеральна влада розглядає питання про введення єдиного терміну виборів, з метою зменшення паралізації влади.

Отже, німецький федералізм продовжує утверджуватися і сьогодні. Традиції федералізму формувалися протягом довгого часу. Вони утвердилися в німецькій державі ще за часів Другого Рейху та Веймарської

республіки. Після Другої світової війни вони набули певних нових рис, але вони продовжують видозмінюватися навіть сьогодні. До головних засад німецького федералізму належать розподіл влади між Ландтагами та Бундестагом, політична інтеграція федерації та громадянина, субсидиарність, захист національних меншин, збереження культури та деяких мовних особливостей кожної країни. В цілому, варто відзначити, що федеральний устрій держави себе виправдав, зокрема він дозволив набагато легше справлятися з регіональними проблемами і особливостями, які не змогли б вирішити чиновники, що сидять у столиці. Німеччина це федеративна держава, яка не може бути унітарною і керуватися з одного центру, що було підтверджено нацистським режимом 1933-1945 рр. та комуністичним режимом в НДР протягом 1949-1989 рр.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Eckart K., Jenkis H. (Hrsg.): Föderalismus in Deutschland (= Schriftenreihe der Gesellschaft für Deutschlandforschung, Bd. 79). Duncker & Humblot, Berlin 2001
2. Klaus H., Der Dualismus Preußen versus Reich in der Weimarer Republik in Politik und Verwaltung. Hrsg. v. Jörg Wolff u. Gerhard Lingelbach, Forum Verlag Godesberg, Mönchengladbach 2006.
3. Каплер А., Гревель М. А., переклад – Сегеда О. Факти про Німеччину. Вестерманн, Брауншвайг: Societäts-Verlag. 1995.
4. Kilper H., Lhotta R. Föderalismus in der Bundesrepublik Deutschland. Opladen 1996.
5. Laufer H., Münch U. Das föderative System der Bundesrepublik Deutschland. Bayerische Landeszentrale für politische Bildungsarbeit, München 1997.
6. Gesetzliche Feiertage in Deutschland
URL: https://de.wikipedia.org/wiki/Gesetzliche_Feiertage_in_Deutschland
7. Schultze R.O. Die Föderalismusreform zwischen Anspruch und Wirklichkeit / Aus Politik und Zeitgeschichte. Bohn: Das Parlament. 2005.

ORGANIZACJA WYMIARU SPRAWIEDLIWOŚCI WEDŁUG KONSTITUCJI KSIĘSTWA WARSZAWSKIEGO

mgr Składanek Bartłomiej

doktorant Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II

Katedra Historii Ustroju i Prawa

skladanek.bartlomiej@gmail.com

Promotor: doktor nauk prawnych, dr Paweł Śwital

Wstęp

Księstwo Warszawskie istniało od 1807 do 1815 roku. Był to okres, który pomimo ciężkiej sytuacji politycznej i materialnej zaznaczył się dużym rozwojem zainteresowań i planów naukowych, jak również rozbudową między innymi studiów prawniczych. Sądownictwo było jedną z dziedzin, w której

przemiany zarysowały się bardzo wyraźnie i wywarły istotny wpływ na dalsze losy narodu. Konstytucja Księstwa Warszawskiego gwarantowała niezawisłość sędziów. Duże znaczenie miało wprowadzenie na stanowiska sędziowskie wielu dotychczasowych adwokatów. Od kandydatów na sędziów i adwokatów zaczęto wymagać coraz większych kwalifikacji, co spowodowało, że ich wyroki były bardziej obiektywne i fachowe. Utworzono również odrębne sądy cywile i karne, które znalazły kontynuację w Królestwie Polskim. Po raz pierwszy w Polsce pojawiło się sądownictwo administracyjne.

1. Źródła prawa

Podstawowym źródłem prawa dla okresu Księstwa Warszawskiego stanowiła ustawa konstytucyjna z 1807 roku nadana Księstwu przez Napoleona 22 lipca. Tekst jej opracowany został w kancelarii cesarskiej według wskazówek Napoleona. Konstytucja ustalała ustrój państwa zgodnie z ogólnymi tendencjami prawodawstwa napoleońskiego. Tekst konstytucji liczył 89 artykułów i opublikowany został początkowo w gazetach warszawskich, a następnie w pierwszym numerze Dziennika Praw. Konstytucja nie przewidywała procedury zmiany jej postanowień. Uzupełnienie przepisów konstytucji następowało w drodze wydawanych przez króla saskiego, księcia warszawskiego Fryderyka Augusta dekretów, regulujących podstawowe kwestie ustrojowe państwa. Dekrety królewskie mogły mieć też charakter aktów wykonawczych do poszczególnych postanowień konstytucji. Król za pomocą dekretów regulował wszystkie sprawy nie zastrzeżone dla sejmu [5, s. 60.] Różnice formalne wśród wydawanych aktów królewskich były zatarte, co przypominało absolutyzm monarchiczny. W istocie były one bardzo zróżnicowane, zarówno pod względem treści, jak i stosunku do innych aktów. Dekrety dopełniające konstytucję miały charakter norm konstytucyjnych. Dekrety dopełniające konstytucję miały charakter norm konstytucyjnych. Dekrety normujące organizację i funkcjonowanie aparatu państwowego stały na równi z ustawami. Król wydawał również dekrety wykonawcze do ustaw sejmowych lub własnych dekretów. Formę dekretów miały także katy królewskie dotyczące konkretnych spraw publicznych lub prywatnych [1, s. 134].

Akty o znaczeniu analogicznym do dekretów wydawały też Rada Stanu i Rada Ministrów. Akty te zwane uchwałami, podlegały zatwierdzeniu króla, który mógł je dowolnie zmienić lub odwołać. Akty ministrów i innych organów administracji centralnej miały charakter tylko wykonawczy. Nazywano je ogólnie „rozkazami rządowymi”. Akty normatywne ministrów nie opierające się na wyraźnym upoważnieniu króla, mogły mieć znaczenie tymczasowego wprowadzenia w życie aktu królewskiego. [2, s. 261].

W Księstwie Warszawskim na podstawie konstytucji wprowadzono w życie z dniem 1 maja 1808 roku Kodeks cywilny Napoleona z 1804 roku. Opierał się on na założeniach prawno-naturalnych, równości, wolności, własności indywidualnej i swobody umów. Kodeks realizował fundamentalne zasady prawa cywilnego w ustroju burżuazyjnym [7, s. 253].

Oprócz Kodeksu Napoleona wprowadzono w Księstwie francuskim

Kodeks handlowy (*Code de Commerce*). Normował on wymianę i kredyt oraz produkcję przemysłową, ponadto określał organizację sądów handlowych i zawierał przepisy proceduralne [3, s.72].

2. Zasady organizacji sądownictwa

Jeszcze przed formalnym utworzeniem Księstwa Warszawskiego przystąpiono do organizacji sądownictwa polskiego w miejsce sądów pruskich. Organizacja ta miała w założeniu charakter tymczasowy. Zasadniczo nawiązywała do organizacji sądów i czasów dawnej Polski, wykorzystując częściowo wzory pruskie. Zachowując sądownictwo stanowe nie przeprowadzono konsekwentnie zróżnicowania sądów ze względu na stan [6, s. 317].

Charakter wyraźnie stanowy miały sądy najniższe dla mieszczan i chłopów. Były to sądy miejskie w większych miastach, z podziałem na cyrkulowe i główne oraz sądy dominalne i patrymonialne w małym miastach i wsiach. Natomiast funkcję II i III instancji dla wszystkich sądów skupione zostały w sądach szlacheckich. Dla szlachty, duchowieństwa i wyższych urzędników powołano w każdym departamencie 2 – 3 sądy ziemiańskie (I instancja) i po jednym sądzie apelacyjnym (II instancja). [6, s. 317].

Konstytucja w tytule IX, poświęconym w całości „porządkowi sądownictwa”, formułowała burżuazyjne zasady wymiaru sprawiedliwości. Należała do nich zasada równości i jawności postępowania sądowego, tak w sprawach cywilnych, jak i karnych oraz niepodległości, czyli niezawisłości sądów i ich odrębności od innych władz. W parze z zasadą niepodległości sądownictwa występowały ogółem przepisy o mianowaniu sędziów przez króla i dożywotności urzędu sędziowskiego oraz możliwości pozbawienia tego urzędu jedynie mocą wyroku sądowego za przestępstwo popełnione w związku z urzędowaniem. Udział króla w wymiarze sprawiedliwości konstytucja sprowadzała do służącego mu prawa łaski i wydawania przez sądy wyroków w jego imieniu [6, s. 318].

Nakreślony w Konstytucji ogólny schemat organizacji sądownictwa przyjmował zasadę dwupionowości, tj., oddzielenia sądów cywilnych od karnych (z wyjątkiem sądów najniższych i sądy kasacyjnego). Sądownictwo Księstwa było wzorowane na sądownictwie francuskim. Od kandydatów na sędziów wymagano przygotowania zawodowo-prawniczego. Wobec braku wykwalifikowanych kandydatów w momencie organizacji sądownictwa Księstwa Warszawskiego poczyniono wyjątki od wymogów kwalifikacji zawodowych [5, s.80.]

W dobie kształtowania się państwowości sądownictwo było w rękach monarchy i jego urzędników potężnym środkiem umacniania władzy. Sądy odgrywały istotną rolę prawotwórczą, nadając sankcję zwyczajom. Na ogół odbywały się one na wiecu, gdzie publicznie sądził książę lub jego namiestnik w otoczeniu możnych. Ogłaszany zgromadzeniom wyrok utrwalał w świadomości społecznej normę prawną. Obok postępowania sądowego dużą rolę odgrywała pomoc własna oskarżonego. W monarchii patrymonialnej sąd był prerogatywą księcia (króla) i jego urzędników. Sądy, karząc za naruszenie prawa przyniosły z kar i opłat sądowych dochód panującemu i jego urzędnikom. Sądy stanowiły

bardzo ważny instrument aparatu władzy państwowej [3, s.23].

3. Organizacja sądów cywilnych

Sądami pierwszej instancji w systemie sądów cywilnych były sądy pokoju, złożone z sędziów pokoju, podsędków, pisarzy i podpisarzy. Trzech sędziów pokoju do każdego sądu mianował panujący spośród kandydatów wybieranych w potrójnej liczbie przez sejmik powiatowy. Co dwa lata jeden z sędziów pokoju ustępował. Sędziowie pokoju pełnili swe funkcje pojedynczo, po cztery miesiące w roku. Podsędek mianowany był dożywotnio. Sędziemu pokoju powierzono tzw. wydział pojednawczy sądu pokoju. Jego zadaniem było doprowadzenie do ugody stron w sprawach podległych w I instancji trybunałom cywilnym. Rozstrzygał on sprawy opiekuńcze, a także przewodniczył w radach rodzinnych [11, s. 170].

Urzędnikiem sądowym był podsędek posiadający własne kompetencje jurysdykcyjne i wyrokujący jednoosobowo. Podsędkowie rozstrzygali: roszczenia osobiste, szkody polne, naruszenia posiadania, kwestie wynikające z umów i pracę, najmu i dzierżawy itp. Prowadził on tzw. wydział sporny sądu pokoju. Wyroki sądu pokoju w sprawach sporych, w których wartość przedmiotu sporu nie przekraczała 80 złotych, były ostateczne. Od pozostałych służyła apelacja do trybunału cywilnego I instancji [10, s. 244].

Trybunał cywilny składał się z prezesa i sześciu sędziów mianowanych dożywotnio. Dzielił się na dwa wydziały sądzące kolegalnie w kompletach trzyosobowych. Terytorialnie jurysdykcja trybunału rozciągała się na departament. Kompetencje jego podlegały w I instancji wszystkie sprawy cywilne niezastrzeżone innym sądom oraz rozpatrywanie apelacji od wyroków sądów pokoju wydanych w I instancji [10, s. 244].

Wyroki trybunału wydane w I instancji były ostateczne, jeżeli wartość przedmiotu sporu nie przekroczyła tysiąc sześćset złotych. Wyroki w sprawach o większym walorze majątkowy oraz w sprawach niemajątkowych mogły być zaskarżone w trybie apelacji do Sądu Apelacyjnego [10, s. 245].

Sąd Apelacyjny utworzony został dla całego Księstwa i urzędował w Warszawie. Według organizacji z 1808 roku dzielił się na trzy wydziały i sędził w kompletach pięciosobowych. W 1810 r. w związku z przyłączeniem do Księstwa departamentów byłej Galicji Zachodniej, utworzono w Sądzie Apelacyjnym czwarty wydział. Sąd apelacyjny składał się z pierwszego prezesa, prezesów i członków mianowanych przez króla dożywotnio. Stanowiąc wyłącznie II instancję od orzeczeń trybunałów cywilnych, wyrokował zawsze ostatecznie [10, s. 245].

Spory na tle wzajemnych stosunków majątkowych między organami władzy a osobami prywatnymi podlegały sądownictwu administracyjnemu, które w Księstwie Warszawskim nie wyodrębniło się z aparatu polityczno-administracyjnego, lecz było sprawowane przez rady perfekturalne i Radę Stanu. Sądownictwo cywilne ingerowało w praktyce do spraw publiczno-prawnych, co wywołało sprzeciw ze strony aparatu administracyjnego odwołującego się do Rady Stanu o uchylenie kompetencji sądowej. Ustrój sądów cywilnych miał znaczenie ogólniejsze, wykraczając poza sferę jurysdykcyjną, a to w dziedzinie

nadzoru i administracji oraz niektórych funkcji pomocniczo-sądowych [10, s. 246].

4. Organizacja sądów karnych

Organizacja sądownictwa karnego uległa zmianom. Przewidziane w Konstytucji „sądy sprawiedliwości kryminalnej” zostały uzupełnione dwoma niższymi rodzajami sądów, które powołała do życia instrukcja ministra sprawiedliwości z dnia 17 maja 1808 roku. Były to jednoosobowe sądy podsędków powiatowych oraz kolegialne, sądzące w kompletach trzyosobowych, sądy podsędkowskie kryminalne [8, s. 25].

Po przyłączeniu do Księstwa czterech departamentów pogalicyjskich, wprowadzono w nich dekretem królewskim z 26 lipca 1810 roku organizację sądownictwa karnego, różniącą się od funkcjonującej już od 1808 r. w pierwszych sześciu departamentach. Nowa organizacja oparta została na podziale przestępstw ze względu na zagrożenie sankcją karną na: wykroczenia, występki i zbrodnie i przewidywała właściwą dla każdej z tych grup jurysdykcję: policyjną, poprawczą i kryminalną [5, s.81].

Wykroczenia zagrożone karami policyjnymi (do pięciu dni aresztu lub trzydziestu złotych grzywny) sądziły sądy policji prostej. tzn. podsędkowie sądów pokoju lub w ich zastępstwie pisarze. Sądy policji prostej były więc wydziałami policyjnymi sądów pokoju i tym sposobem sądownictwo pionu karnego łączyło się z sądownictwem cywilnym w instancji niższej. Na wsi i w miastach, gdzie nie było sądów pokoju, funkcje sądowo-policyjne wykonywali burmistrzowie i wójtowie [5, s.81].

Dla Warszawy postanowieniem królewskim z 27 lipca 1808 roku utworzono przy magistracie specjalny wydział policyjno-sądowy. Sądził on wykroczenia policyjne (do pięciu dni aresztu lub trzydziestu złotych grzywny). Wydział składał się z podsędka i dwóch asesorów i pozostawał pod bezpośrednim nadzorem sądu kryminalnego departamentów warszawskiego i łomżyńskiego [10, s.246].

Występki, za które groziła kara poprawcza (do pięciu lat więzienia lub więcej niż trzydziestu złotych grzywny) sązione były w I instancji przez wydział (sąd) policji poprawczej. Sądy takie utworzono w liczbie dwóch dla każdego departamentu. Składały się one z podsędka kryminalnego, pisarza i podpisarzu. Na rozprawie publicznej i przy ferowaniu wyroków miejscowych podsędek sądu pokoju uczestniczył w składzie sądu policji poprawczej jako sędzia. Sądy policji poprawczej wyrokowały ponadto ostatecznie w II instancji w sprawach z apelacji od wyroków sądów policji prostej oraz prowadził śledztwa w sprawach zastrzeżonych dla sądów kryminalnych [5, s.82].

Sąd kryminalny sądził w I i ostatniej instancji sprawy o zbrodnie zagrożone karą kryminalną (powyżej pięciu lat więzienia lub na życiu) oraz w instancji II (także ostatecznie) sprawy z apelacji od wyroków sądów policji poprawczej. Dekret powoływał dla departamentów pogalicyjskich dwa sądy kryminalne – w Krakowie i Lublinie, każdy w składzie: prezes, dwóch sędziów, asesor i pisarz. Tak ukształtowana organizacja sądownictwa karnego dla departamentów

krakowskiego, radomskiego, lubelskiego i siedleckiego, została dekretem królewskim z 19 lutego 1812 roku rozciągnięta także na pierwsze sześć departamentów, czyli na całe terytorium Księstwa [10, s.246].

Dekret z 19 listopada 1812 roku wprowadził zmianę w składzie sądów policji poprawczej. Ustanowił w nich mianowicie tzw. inkwirytorów, jako stałych pełnoprawnych członków składu sądzącego. Podśędek powiatowy zasiadał od tej pory w sądzie policji poprawczej tylko w zastępstwie jednego z nieobecnych członków sądu [9, s.191].

Zarząd więzień należał według przepisów Komisji Rządzącej do sądów, z tym, że władza nadrzędna była w praktyce należała do Dyrekcji Sprawiedliwości. Instrukcja z 17 maja 1808 roku oddawała więzienia już wprost władzom policyjnym, podczas gdy sądy miały czuwać jedynie nad wyrokiem kar. Po przekazaniu sądownictwa policyjnego burmistrzom i wójtom stała się znowu aktualna potrzeba aresztów miejskich i dworskich. Według organizacji władzy ministerialnej z 20 kwietnia 1808 roku sprawy więzień należały do kompetencji trzech ministrów: sprawiedliwości, spraw wewnętrznych i policji. Dlatego wszyscy trzej mieli wchodzić do projektowanej Dyrekcji Naczelnej Więzień Krajowych, pozostającej jednak pod przewodnictwem ministra sprawiedliwości, który w praktyce wykazywał najwięcej inicjatywy i czynności również w dziedzinie więziennictwa [9, s.191].

5. Sądownictwo administracyjne

Sądownictwo administracyjne w Księstwie Warszawskim oparte było na modelu francuskim i polegało na rozpatrywaniu sporów natury majątkowej pomiędzy administracją a obywatelem, wynikłych z kontraktów zawartych przez organy administracji różnego szczebla z obywatelami w interesie publiczny (np. umowa dzierżawy dóbr narodowych albo budowy gmachu rządowego czy drogi). Po raz pierwszy wówczas pojawiło się w Polsce sądownictwo administracyjne [4, s.77].

Pierwszą instancją sądownictwa administracyjnego były rady prefekturalne, które działały przy prefekcie w departamentach. Składały się z 3-5 radców. Rozstrzygały one spory uznane za administracyjne, w których jedną ze stron był organ administracyjny lub instancja publiczna, a drugą osoba prywatna. Poza tym rozpatrywały zaskarżenia decyzji władz w sprawach zaliczanych do sporno-administracyjnych. Od rozstrzygnięć rad prefekturalnych służyło odwołanie do Rady Stanu w ważniejszych sprawach [9, s.192].

Rada Stanu była sądem administracyjnym II instancji (odwoławczym). W I instancji rozstrzygała ona jedynie spory administracyjne powstałe z umów zawartych przez samych ministrów w interesie całego kraju. Z czasem Rada Stanu otrzymała w pewnych zakresie prawo kontrolowania ministrów, którzy przedkładali jej w tym celu kwartalne i roczne raporty oraz sprawozdania finansowe i „o stanie kraju”. Ten zakres kompetencji Rady Stanu oraz jej skład spowodowały, że w praktyce upodobni się ona do rządu, stanowiąc swego rodzaju konkurencję dla Rady Ministrów. Postanowienia i decyzje Rady Stanu nabierały mocy prawnej dopiero z chwilą zatwierdzenia ich przez króla, z tym, że wyroki

wydawane przez Radę Stanu działającą jako sąd kasacyjny, zatwierdzenia takiego nie wymagały [5, s.73.]

6. Sąd Kasacyjny

Najwyższym sądem w Księstwie Warszawskim była Rada Stanu, pełniąca również funkcję sądu kasacyjnego. Skład, kompetencje i tryb postępowania w sądzie kasacyjnym określił dekret z 3 kwietnia 1810 roku. Rada Stanu była nową, nieznaną dotąd instytucją, zaczerpnięta z urzędów francuskich. Tak przetłumaczono na język polski francuską *Conseil d'Etat*, czyli Radę Państwa. Wchodziła w jej skład: król jako przewodniczący lub w jego zastępstwie i w braku wicekróla Prezes Rady, ministrowie, sekretarz Rady oraz czterej referendarzy jako organ pomocniczy. W 1808 r. dekret królewski zwiększył liczbę członków Rady Stanu, powołując do jej składu sześciu radców stanu z głosem stanowczym, nie przewidzianych w Konstytucji Księstwa. W 1810 roku liczbę radców stanu zwiększono do dziesięciu, a referendarzy do sześciu [12, s.60].

W trybie kasacyjnym mogły być rozpatrywane tylko wyroki ostateczne (ale jeszcze nieprawomocne) sądów cywilnych i karnych wszystkich stopni, zaskarżone z powodu naruszenia prawa materialnego lub formalnego. Dekret szczegółowo wyliczał tzw. powody kasacyjne. Sąd kasacyjny nie mógł rozpatrywać sprawy co do *meritum* ani zmieniać wyroku w całości lub w części. Rola jego ograniczała się do wskazania przepisu prawnego naruszonego przez zaskarżony wyrok, skasowania wyroku i przekazania sprawy do rozpatrzenia innemu sądowi równego stopnia. Wykładnia prawa dokonana przez sąd kasacyjny nie wiązała tego sądu. Sąd kasacyjny wyrokował w kompletach pięcioosobowych, a wyroki zapadały większością głosów. Powtórne zaskarżenie wyroku z tych samych powodów kasacyjnych prowadziło do jego rozpatrzenia przez komplet dziewięcioosobowy sądu kasacyjnego. Przy trzecim zaskarżeniu wyroku, ciągle z tych samych powodów, Rada Stanu przedkładała sprawę królowi. Dopiero wykładnia prawa dokonana przez króla była wiążąca dla sądu wyrokującego. Takie określenie funkcji sądu kasacyjnego stanowiło fundament organizacji sądowej, w której każda sprawa do momentu ostatecznego osądzenia przechodziła najwyżej przez dwie instancje merytoryczne, kasacja zaś miała zapewnić jednolitość w stosowaniu prawa [4, s. 78].

Rada Stanu, obarczona licznymi funkcjami, nie miała dość czasu na rozpatrywanie skarg kasacyjnych, które zalegały. Na działalność Sądu Kasacyjnego wpływał też hamująco konflikt jego członków z ministrem sprawiedliwości, któremu podlegały organizacyjnie wszystkie sądy w Księstwie, z wyjątkiem właśnie Rady Stanu [11, s.172].

Sąd kasacyjny przyjmował odwołania tylko od wyroków ostatecznych, niezależnie od instancji, w której orzeczenie zostało wydane. Żądać skasowania wyroku można było wtedy, gdy istniały tzw. powody kasacyjne w postaci naruszenia przez sąd prawa materialnego lub formalnego. Sąd kasacyjny nie rozpoznawał sprawy merytorycznie, lecz badał zgodność wyroku z prawem i w razie stwierdzenia jego obrazy uchylał wyrok i przekazywał sprawę do rozpatrzenia innemu, równorzędnemu sądowi. W sprawach w wypadku wyroku

skazującego skargę kasacyjną mógł wnieść sam oskarżony lub jego obrońca i prokurator. W razie wydania wyroku uniewinniającego, prawo do wniesienia skargi służyło samemu prokuratorowi. Wniesienie skargi kasacyjnej wstrzymało egzekucję wyroku. Skazanym na karę więzienia nie miała przysługiwać skarga kasacyjna, jeśli uchylali się od rozpoczęcia odbywania kary lub złożenia kaucji. Podanie o kasację składać należało w kancelarii sądu wyrokującego. Po poinformowaniu strony przeciwnej o treści skargi i upływie piętnastu dni akta przesyłano ministrowi sprawiedliwości, a ten w ciągu czterdziestu ośmiu godzin przedstawiał je sądowi kasacyjnemu. W Radzie Stanu Komisja Podań i Instrukcji opracowała sprawę i przekładała sądowi wnioski. Posiedzenia sądu były jawne, postępowanie ograniczało się do zreformowania sprawy i wysłuchania wniosków prokuratora. Minister sprawiedliwości przysyłał wyrok w ciągu trzech dni właściwemu prokuratorowi [8, s. 26].

Zakończenie

Pomimo ostatecznego niepowodzenia i upadku Księstwa Warszawskiego, „okres napoleoński” był ważnym etapem w rozwoju narodu. Przyniósł do Polski wiele form burżuazyjnych, na owe czasy postępowych, które mimo wypaczenia w zastosowaniu praktycznym, nie pozostały bez wpływu na przyspieszenie przemian społecznych.

Konstytucja Księstwa Warszawskiego z 22 VII 1807 r. zapowiadała przeprowadzenie gruntownej reformy sądownictwa, która polegała na wprowadzeniu nowoczesnych zasad wymiaru sprawiedliwości, opartych na wzorach francuskich. Konstytucja likwidowała sądownictwo stanowe, wprowadzając sądownictwo powszechne, oparte na zasadach: jawności i publiczności postępowania sądowego niezawisłości sądów oraz ich odrębności od innych władz.

Ustój Księstwa Warszawskiego został oparty za wzorach ustrojowych przeniesionych z Francji, dostosowanych bardziej do państwa burżuazyjnego, jednak w dużym stopniu wpłynął na przyspieszenia zmian.

BIBLIOGRAFIA

1. Ajnenkiel A., Leśnodorski B., Rostocki W., *Historia Ustroju Polski*, Warszawa 1974.
2. Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak M., *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 1998.
3. Jurek P., *Historia państwa i prawa polskiego*, Wrocław 1997.
4. Kieniewicz S., *Historia Polski 1795-1918*, Warszawa 1998.
5. Korobowicz A., Witkowski W., *Historia ustroju i prawa polskiego (1772-1918)* Kraków 2001.
6. Leśnodorski B., *Elementy feudalne i burżuazyjne w ustroju i prawie Księstwa Warszawskiego*, Warszawa 1951.
7. Maciejewski T., *Historia ustroju i prawa sądowego polski*, Warszawa 2008.
8. Mazurkiewicz J., Korobowicz A., *Historia państwa i prawa polskiego (1795-1864)*, Lublin 1970.
9. Płaza S., *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*, Kraków 1994.
10. Sobciński W., *Historia ustroju i prawa Księstwa Warszawskiego*, Toruń 1964.
11. Sójka – Zielińska K., *Historia prawa*, Warszawa 2015.
12. Witkowski W., *Sądownictwo administracyjne w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim 1807-1867*, Warszawa 1984.

ХАРАКТЕРИСТИКА ФЕНОМЕНУ «МЕДІАОСВІТИ», ЯК МЕТОДУ АДАПТАЦІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ІНОЗЕМНОГО СТУДЕНТА, У ДОСЛІДЖЕННЯХ ВЧЕНИХ

Слущкий Ярослав Сергійович

кандидат педагогічних наук

завідувач навчально-методичним кабінетом

Донбаського державного коледжу технологій та управління

yaroslav.slutskiy.mail@gmail.com

Розвиток глобальної освіти, зі збільшенням кількості іноземних студентів (в тому числі в закладах вищої освіти України) ставить питання про створення цілісної системи соціально-педагогічного супроводу даної категорії особистостей, що, у свою чергу, вимагає розвитку лінгвістичного, культурного та психологічного напрямів адаптаційної підготовки, які забезпечують можливість для іноземного студента проводити ефективну академічну та соціальну діяльність у приймаючій країні. Одним з методів підготовки до окресленої адаптаційної тріади є медіаосвіта. Однак, для дослідження її сутнісних характеристик, зарубіжного досвіду застосування та можливості більш активного впровадження у вітчизняних ЗВО, необхідно зрозуміти феномен медіаосвіти, що потребує ознайомлення з висновками дослідників.

Вперше термін «медіаосвіта» був використаний в 1973 році під час проведення засідання інформаційної секції ЮНЕСКО та Міжнародної ради з питань кіно та телебачення. Якщо враховувати визначення, надане ЮНЕСКО, в такому випадку, медіаосвіта представляється у якості теоретичної та практичної освітньої діяльності, спрямованої на вміння користування сучасними медіазасобами. В такому випадку, медіаосвіта не розглядається у якості методу розвитку соціокультурних навичок, що спростовується різними дослідниками [15, с. 8]. Так, наприклад, С. фон Файлітзен [12] стверджував, що медіаосвіта має безпосередній вплив на розвиток навичок критичного мислення, що не співвідноситься з визначенням ЮНЕСКО, тому що розвиток даного виду навичок може відбуватися під час освітнього та адаптаційного процесів, коли за допомогою використання медіазасобів, що представляють нову для особистості культуру, відбувається аналіз виявлених культурних особливостей та шаблонів, з одночасним критичним розглядом відео, аудіо, електронного або друкованого контенту.

Інший дослідник, О. Федоров, розглядав цей феномен як фактор, що безпосередньо впливає на розвиток особистісних характеристик (що складається зі здатності до проведення критичного мислення, вміння аналізувати одержувану інформацію візуального, аудіо або друкованого формату, а також володіння навичками комунікативної взаємодії) за допомогою використання матеріалів, що надаються інформаційними

засобами [8; 10; 11].

Згідно з висновками української дослідниці Г. Онкович [5; 6; 16], медіаосвіта являє собою здійснення діяльності, спрямованої на самонавчання та самовдосконалення особистості із застосуванням медіа засобів. У свою чергу, І. Фатеєва [7], трактує медіаосвіту у якості виконання діяльності систематизованого формату для досягнення цілей, що виникають у зв'язку з наявністю медіа сфери. Таким чином, у даному випадку мова йде про те, що освіта з використанням медіа-спрямованих аспектів є актуальною у зв'язку з впливом медіаресурсів на сучасний соціум. Однак, у випадку нашого дослідження, ми не повною мірою можемо погодитися з цим твердженням, тому що адаптація іноземних студентів до нового культурного середовища не має зв'язку з присутнім в приймаючій країні медіа матеріалом, таким чином, медіа надає підтримку у розвитку необхідних навичок, а не виступає фактором, що сприяє виникненню потреби у використанні медіазасобів в освітньому та адаптаційному процесах [13; 14].

Разом з тим, І. Жилавська [2] приходить до висновку про розуміння медіаосвіти як комплексу систематизованої діяльності, що сприяє розвитку особистісних якостей, спрямованих на здатність індивіда взаємодіяти із засобами масової комунікації. У разі застосування даного визначення по відношенню до адаптаційного процесу, якості, що формуються, повинні бути спрямовані на можливість проведення міжособистісного та міжкультурного контакту з представниками приймаючої країни.

Згідно з твердженням А. Літвіна [4, с. 14], медіаосвіта характеризується освітньою діяльністю, побудованою на основі використання засобів масової інформації. У той же час, С. Гончаренко вказував, що «основним завданням медіаосвіти є підготовка нового покоління до життя в сучасних інформаційних умовах, до сприймання й розуміння різної інформації» [1, с. 203]. Необхідно відзначити, що саме розуміння інформації культурного плану є важливою складовою ефективно проведеного адаптаційного процесу.

Систему медіаосвіти, згідно з А. Федоровим, А. Новіковою, В. Колесничко [9, с. 55–56], можна розділити на кілька моделей, серед яких: освітньо-інформаційна, виховно-етична, естетична, соціокультурна, що призводить до необхідності звернення до «Енциклопедії освіти», у якій надається перелік технічних засобів, які є сутнісними компонентами медіаосвіти, а саме «друк, фотографія, радіо, кінематограф, телебачення, відео, мультимедійні комп'ютерні системи, включаючи Інтернет» [3, с. 481].

Таким чином, спираючись на результати досліджень медіаосвіти різними вченими, ми можемо охарактеризувати даний метод адаптаційної підготовки як *чинник, який сприяє розвитку у особистості навичок критичного осмислення культурної складової, можливості використання лінгвістичних шаблонів під час проведення комунікаційної міжособистісної взаємодії, а також створенню умов для психологічної стійкості іноземного*

студента, для чого використовується відео, аудіо, друкований контент та можливості мережі Інтернет.

Подальші дослідження медіаосвіти в період адаптаційної підготовки повинні бути спрямовані на вивчення досвіду впровадження медіазасобів в університетах та коледжах зарубіжних держав, а також можливості екстраполяції найбільш ефективних підготовчих елементів в освітньо-адаптаційну систему України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гончаренко С. Український педагогічний словник. К.: Либідь, 1997. 376 с.
2. Жилавская И. В. Интерактивная (журналистская) модель медиаобразования. Медиаскоп. 2008. № 2. – URL: <http://www.mediascope.ru/node/229>.
3. Задорожна Н.Т., Кузнецова Т.В. Медіаосвіта: енциклопедія освіти. К.: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
4. Иванов В., Волошенко О., Кульчинська Л. Медіаосвіта та медіаграмотність: короткий огляд. К.: АУП, ЦВП, 2011. 58 с.
5. Онкович Г. В. Професійно-орієнтована медіаосвіта у вищій школі. Вища освіта України. 2014. № 2. С. 80–87.
6. Онкович Г. В. Теорії медіаосвіти. Масова комунікація: історія, сьогодення, перспективи. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. 2012. Вип. 1 (1). С. 29–33.
7. Фатеева И. А. Медиаобразование: теоретические основы и практика реализации : монография. Челябинск : Челяб. гос. ун-т, 2007. 270 с.
8. Федоров А. В. Медиаобразование: история, теория и методика. Ростов, 2001. 708 с.
9. Федоров А. В., Новикова А. А., Колесниченко В. Л., Каруна И. А. Медиаобразование в США, Канаде и ВеликобританииЖ монография. Таганрог: Изд-во Кучма, 2007. 223 с.
10. Федоров А. В. Современное массовое медиаобразование в России: поиски новых теоретических концепций и моделей. Инновации в образовании. 2009. № 9. С. 1–16.
11. Федоров А. В. Теологическая теория медиаобразования. Инновации в образовании. 2007. № 11. С. 96–101.
12. Feilitzen C. Media Education, Children’s Participation and Democracy. Feilitzen C. von. and Carlsson U. (Eds.) Children and Media: Image, Education, Participation. Goteborg: UNESCO & NORDICOM, 1999. P. 24–26.
13. Hanley J. E. B., Herron C. A., Cole, S. P. A Comparison Study of Two Advance Organizers for Introducing Beginning Foreign Language Students to Video. The Modern Language Journal. 1995. №79. P. 387–396.
14. Markham P. L., Peter L. A., McCarthy T. J. The effects of native language vs. target language captions on foreign language students’ DVD video comprehension. Foreign Language Annals. 2001. №3. P. 439–445.
15. Media Education. Paris: UNESCO, 1984. 211 p.
16. Onkovich A. Media Didactics in Higher Education: Oriented Media Education. Worldwide Commonalities and Challenges in Information Literacy Research and Practice. Communications in Computer and Information Science. 2013. Vol. 397. P. 282–287.

PRAWA CZŁOWIEKA I ZASADY POLITYKI PAŃSTWA W KONSTYTUCJI GHANY Z 1992 ROKU. UWAGI *DE LEGE LATA* I POSTULATY *DE LEGE FERENDA*

Rafał Smoleń

Uniwersytet Warszawski, Wydział Prawa i Administracji
rafal.smolen@uw.edu.pl

„Postanowienia dotyczące praw człowieka zawarte w Konstytucji Ghany z 1992 roku są uznawane za jedne z najlepszych na świecie.” [11, s. 631] – możemy przeczytać w raporcie powołanej w 2010 roku przez Prezydenta Ghany komisji do spraw oceny i zmiany tej Konstytucji. Jakkolwiek by pod tym względem nie było, faktem jest, że regularnie od wielu lat Ghana jest przez zachodnie organizacje pozarządowe uznawana za jednego z liderów państw afrykańskich, gdy chodzi o stan demokracji, rządów prawa i przestrzegania praw człowieka; tekst jej Konstytucji wyraża zaś najważniejsze zasady i wartości współczesnego (zachodniego) konstytucjonalizmu, a więc demokracji liberalnej.

Celem niniejszego artykułu jest odpowiedź na pytanie, na ile geneza, treść i forma uregulowań dotyczących wolności i praw człowieka i obywatela w Konstytucji Ghany z 1992 roku uzasadniają przytoczoną wyżej tezę autorów raportu o zmianie tej Konstytucji. Równocześnie artykuł ten można potraktować jako wprowadzenie do rozważań o aksjologii ghańskiego ustroju konstytucyjnego oraz o relacjach, w tym napięciach, między tekstem pisanym konstytucji a innymi przejawami jej funkcjonowania, zwłaszcza w demokracjach powstałych w wyniku transformacji systemu autorytarnego.

Wolności i prawa jednostki

1. Konstytucja Ghany zawiera stosunkowo szeroki katalog wolności i praw człowieka i obywatela. Prawa i wolności osobiste i polityczne zostały wyrażone w większości w rozdziale I *Konstytucja*, określającym miejsce i rolę Konstytucji w państwie i niektóre podstawowe zasady jego ustroju politycznego, oraz w rozdziale V *Podstawowe prawa i wolności człowieka*. Prawa ekonomiczne, społeczne i kulturalne zostały ujęte przede wszystkim w rozdziale VI *Zasady polityki państwa* (dosłownie *Kierunkowe zasady polityki państwowej*, *The Directive Principles of State Policy*) (tytuły poszczególnych artykułów, podobnie jak rozdziałów i podrozdziałów, stanowią integralną część tekstu Konstytucji)¹.

2. Rozdział V *Podstawowe prawa i wolności człowieka* został podzielony na część właściwą oraz dwa następujące po niej podrozdziały. Podrozdział *Uprawnienia nadzwyczajne* określa przesłanki i tryb zarządzania, przedłużenia i odwołania stanu wyjątkowego oraz zasady funkcjonowania państwa i obywateli

¹ Wszystkie tłumaczenia fragmentów Konstytucji Ghany z 1992 roku (z jedną późniejszą zmianą w 1996 roku) – z oryginalnej wersji angielskiej [1] – są mojego autorstwa. W języku polskim nie istnieje całościowe ani nawet częściowe tłumaczenie tej Konstytucji.

w czasie jego obowiązywania, zaś podrozdział *Sądowa ochrona praw* formułuje dodatkowe, w stosunku do gwarancji wynikających z odrębnych przepisów konstytucyjnych, sądowe gwarancje ochrony praw i wolności człowieka.

Zgodnie z jednym z pierwszych przepisów rozdziału V – art. 12 (*Ochrona podstawowych praw i wolności człowieka*) ust. (2) – każdy, kto znajduje się na terytorium Ghany, niezależnie od rasy, miejsca urodzenia, poglądów politycznych, koloru skóry, religii lub płci, korzysta z podstawowych praw i wolności człowieka sformułowanych w rozdziale V, przy czym korzystanie z tych praw i wolności musi uwzględniać prawa i wolności innych osób oraz interes publiczny. Zawarty już w rozdziale VI *Zasady polityki państwa* art. 41 (*Obowiązki obywatela*) stanowi przy tym nieco mgliście że korzystanie z praw i wolności jest nieodłącznie związane z wywiązywaniem się z obowiązków obywatelskich (które następnie zostają tam wymienione; wśród nich znajduje się obowiązek „podtrzymywania i obrony Konstytucji i prawa”).

Konstytucja formułuje prawo do życia, dopuszcza jednak karę śmierci (może ją orzec wyłącznie sąd). Karę główną ustrojodawca w sposób wyraźny i bezpośredni przewidział jedynie za zdradę stanu określoną w art. 3 (3) – „Każdy, kto, samodzielnie lub z innymi osobami, przemocą lub przy użyciu innych bezprawnych środków, zawiesza, obala lub uchyla Konstytucję lub którąkolwiek jej część albo podejmuje takie próby lub też pomaga w takich działaniach lub do nich nakłania, dopuszcza się zdrady stanu i podlega karze śmierci.” – równocześnie jednak nie wykluczył jej ustanowienia także za inne przestępstwa, w drodze ustaw zwykłych. Zgodnie z uchwalonym jeszcze w 1960 roku ghańskim Kodeksem karnym (*Ghana Criminal Code*) (z późniejszymi zmianami) karę śmierci wymierza się lub można wymierzyć za zabójstwo, usiłowanie zabójstwa, zdradę, przestępstwa wojenne, zbrodnie przeciw ludzkości, ludobójstwo, przemyt złota lub diamentów. Choć sądy karę śmierci wciąż orzekają, to ostatni taki wyrok został wykonany w 1993 roku [9; por. 5 i 7, s. 10–11]; nie istnieje jednak oficjalne moratorium na jej stosowanie. Warto przy tym podkreślić, że ghański wymiar sprawiedliwości jest, ogólnie rzecz biorąc, uważany za rzeczywiście niezależny [3, s. 10; 2, s. 3].

Zgodnie z art. 14 (3) pozbawienie wolności może nastąpić na czas nie dłuższy niż 48 godzin – jeżeli w tym czasie osoba pozbawiona wolności nie zostanie postawiona przed obliczem sądu, musi zostać uwolniona. Zasady i warunki pozbawienia wolności zostały w Konstytucji omówione wyjątkowo szeroko i szczegółowo (zob. zwłaszcza art. 32 *Osoby zatrzymane na podstawie prawa o uprawnieniach nadzwyczajnych*).

Art. 15 (1) stanowi, że godność ludzka jest nienaruszalna. W ustępie 2 mowa jest, że „Nikt, także osoba pozbawiona wolności, nie może być poddany torturom ani innemu okrutnemu, niehumanicznemu lub poniżającemu traktowaniu lub karaniu ani nie może przebywać w warunkach, które pozbawiają go lub z dużym stopniem prawdopodobieństwa mogą go pozbawić godności i wartości jako osoby ludzkiej.”

Kolejne postanowienia zakazują niewolnictwa, poddaństwa oraz pracy

przymusowej, formułują zasadę równości wobec prawa, stanowią, że nikt nie może być dyskryminowany ze względu na płeć, rasę, kolor skóry, pochodzenie etniczne, religię, status społeczny lub ekonomiczny (szczególną uwagę zwraca się przy tym na dyskryminację ze względu na płeć, zwłaszcza w obszarze zatrudnienia), formułują prawo własności prywatnej, prawo do prywatności, prawo do sądu w sprawach karnych. Art. 19 (*Sprawiedliwy proces*) ust. (1) zawiera przy tym rozbudowany katalog zasad i gwarancji dotyczących odpowiedzialności karnej i postępowania sądowego.

Szczególnie bogaty i zróżnicowany katalog praw i wolności jednostki znajdziemy w art. 21 (*Ogólne wolności podstawowe*) ust. (1), który formułuje wolność słowa i ekspresji (dosłownie prawo do tej wolności, *right to freedom of speech and expression*), obejmującą także wolność prasy i innych mediów; wolność myśli, sumienia i przekonań, w tym wolność akademicką; wolność praktykowania religii i jej manifestowania; wolność zrzeszania się; prawo do informacji; wolność przemieszczania się.

Zgodnie z art. 24 (*Prawa ekonomiczne*) ust. (1) każdy ma prawo do pracy w satysfakcjonujących, bezpiecznych i zdrowych warunkach, a także do otrzymywania tej samej płacy za tę samą pracę. Kolejne postanowienia formułują prawo do wypoczynku, prawo do edukacji na równych zasadach, prawo do „korzystania, praktykowania, wyznawania, zachowywania lub promowania kultury, języka, tradycji lub religii”, a także liczne prawa dzieci oraz osób z niepełnosprawnościami.

Na marginesie warto dodać, że w ghańskich dokumentach rządowych i debacie publicznej często wyróżnia się, obok praw politycznych, społecznych i kulturalnych, „prawa rozwojowe” (*developmental rights*), czyli, jak się wydaje, prawa obywatelskie związane z udziałem w rozwoju kraju (na przykład poprzez lokalne projekty rozwojowe)². W polskiej doktrynie tego rodzaju prawa stanowią, jak się wydaje, część praw społeczno-ekonomicznych, a więc trzeciej generacji.

Zamykający rozdział V art. 33 (*Sądowa ochrona praw*) ust. (5) stanowi, że wskazane w tym rozdziale prawa, obowiązki, zapewnienia (zobowiązania) i gwarancje dotyczące podstawowych praw i wolności człowieka nie wyłączają innych, nie wyrażonych w tym rozdziale w sposób bezpośredni, praw i wolności „uznanych za nieodłączne dla demokracji i mających na celu zabezpieczenie wolności i godności człowieka”. Tym samym przepis ten, po raz kolejny odwołując się do prawa ponadpozytywnego i aksjologii systemu demokratycznego, dokonuje otwarcia konstytucyjnego katalogu praw i wolności, w duchu tezy zakładającej, że przysługują nam nie tylko te prawa i wolności, które zapisano w konstytucji – prawa i wolności zapisano w konstytucji, dlatego że one nam przysługują [13].

3. Konstytucja nie określa, przynajmniej bezpośrednio, ogólnych zasad i warunków ograniczania praw i wolności jednostki – za wyjątkiem może

² Przykładowo autorzy raportu CRC [11, s. 626] piszą, że „Rozdział VI określa prawa ekonomiczne, społeczne, kulturalne i rozwojowe” (*economic, social, cultural, and developmental rights*). Już zresztą sama problematyka planowania rozwojowego zajmuje w Konstytucji wyraźne miejsce – rozdział VIII *Władza wykonawcza* zawiera przepisy dotyczące Narodowej Komisji Planowania Rozwojowego (National Development Planning Commission).

wspomnianego już art. 12 (2) *in fine* zastrzegającego, że korzystanie z praw i wolności musi uwzględniać prawa i wolności innych osób oraz interes publiczny – ani granic tych ograniczeń; regulacje w tym względzie różnią się w zależności od prawa lub wolności. Przykładowo ograniczenia wolności przemieszczania się i zamieszkania na terytorium Ghany mogą być ustanawiane tylko w ustawie i tylko ze względu na obronność państwa, bezpieczeństwo publiczne, zdrowie publiczne lub konieczność świadczenia określonych usług publicznych, przy czym muszą one mieć charakter racjonalny (art. 21.4.c.). Prawo do prywatności może zostać ograniczone tylko wtedy, gdy jest to konieczne w wolnym i demokratycznym społeczeństwie i tylko ze względu na bezpieczeństwo publiczne, pomyślność gospodarczą kraju lub ochronę zdrowia i moralności, w celu zapobieżenia zamieszkom lub przestępstwu lub ze względu na ochronę praw i wolności innych osób (art. 18.2).

4. Jak już sygnalizowano, zachodnie organizacje zajmujące się sprawami demokracji, praworządności i praw człowieka stwierdzają, stosunkowo zgodnie, że w tym zakresie sytuacja w Ghanie jest, na tle innych państw afrykańskich, bardzo dobra [zob. np. 3, s. 3, 36]. W najbardziej znanym tego rodzaju rankingu autorstwa Freedom House, w edycji opublikowanej w 2020 roku, Ghana otrzymała 35 na 40 punktów w obszarze praw politycznych (*Political Rights*) i 47 na 60 punktów w obszarze swobód obywatelskich (*Civil Liberties*); spośród krajów afrykańskich wyraźnie wyższe miejsce zajęły jedynie Republika Zielonego Przylądka (odpowiednio 38 i 54 punkty) i Mauritius (37 i 52), nieco wyższe Wyspy Świętego Tomasza i Książęca (35 i 49), na podobnym poziomie uplasowała się Republika Południowej Afryki (33 i 46). Co należy podkreślić, Polska wypadła w tym rankingu tylko nieco lepiej od Ghany (35 i 49) [6]. Przedmiotem szczególnej troski – od lat – są jednak prawa więźniów (więzienia są skrajnie przepełnione), dyskryminacja kobiet oraz mniejszości seksualnych, wspomniane już formalne obowiązywanie kary śmierci, a w ostatnim czasie także pogarszający się stan wolności mediów [14].

Zasady polityki państwa

W rozdziale VI *Zasady polityki państwa* zawarto katalog podstawowych zasad politycznego i społeczno-gospodarczego ustroju państwa, które, odwołując się do polskiej doktryny prawa konstytucyjnego, można by określić mianem norm programowych (kierunkowych). Ponieważ tego rodzaju normy z definicji właściwie muszą być rozsiane po całym tekście Konstytucji, część z nich powtarza, rozwija lub uszczegóławia zasady ujęte w pozostałych rozdziałach (zwłaszcza w I i V), część jest powtarzana, rozwijana lub uszczegóławiana przez postanowienia innych rozdziałów.

Zasady polityki państwowej mają niewątpliwy wpływ na sposób rozumienia praw i wolności jednostki wyrażonych w rozdziale V i innych miejscach Konstytucji (w tym także w samym rozdziale VI) – tym bardziej że również w ghańskim przypadku granica między prawami i wolnościami jednostki a zasadami polityki państwa (normami programowymi) pozostaje

nieostra. Przez pierwsze półtorej dekady obowiązywania Konstytucji uznawano przy tym, że zasady polityki państwa wyrażone w rozdziale VI nie mogą stanowić wzorca kontroli w postępowaniu sądowym, chyba że są one powiązane z postanowieniami rozdziału V. W wyroku z 2008 roku w sprawie *Ghana Lotto Operators Association v. National Lottery Authority (Lotteries Case)* Sąd Najwyższy przyjął jednak stanowisko odwrotne [11, s. 699–700 i przywołane tam wcześniejsze orzecznictwo].

Zgodnie z art. 34 (*Implementacja zasad kierunkowych, Implementation of Directive Principles*) (1) zasady polityki państwa określają polityczne, społeczne i ekonomiczne cele Ghany. Obywatele, Parlament, Prezydent, sędziowie, partie polityczne oraz inne organy i osoby powinni kierować się tymi zasadami w stosowaniu i interpretowaniu Konstytucji i prawa oraz w podejmowaniu decyzji politycznych. Ma to prowadzić – jak czytamy – do ustanowienia sprawiedliwego i wolnego społeczeństwa.

Szczególnie bogatym treściowo przepisem rozdziału VI jest art. 35 (*Cele polityczne*), w myśl którego „Ghana jest państwem demokratycznym urzeczywistniającym zasady wolności i sprawiedliwości; zgodnie z powyższym władza suwerenna należy do narodu Ghany, z którego rząd, poprzez Konstytucję, wywodzi wszelkie swoje kompetencje.”. Dalej przepis ten stanowi, że władze państwowe kształtują wśród Ghańczyków poszanowanie dla podstawowych praw i wolności człowieka oraz godności osoby ludzkiej; podejmują aktywne działania na rzecz integracji ludów Ghany; rozwijają wśród Ghańczyków poczucie lojalności wobec Ghany, „które powinno przeważać nad lojalnością etniczną lub inną lojalnością o charakterze partykularnym”; działają na rzecz rozwoju tolerancji kulturowej i politycznej; dążą do decentralizacji rządowego aparatu administracyjnego i finansowego; a także do zapewnienia obywatelom możliwości uczestnictwa w procesie podejmowania decyzji na każdym szczeblu rządów, co ma – jak czytamy – doprowadzić do urzeczywistnienia się demokracji. Ten ostatni fragment – nie jedyny tego rodzaju w tekście Konstytucji – może sugerować, że ghański ustrojodawca postrzega(ł) demokrację jako stan raczej postulowany niż obowiązujący.

Przyjęty w Konstytucji model gospodarczy można określić mianem społecznej gospodarki rynkowej. Zgodnie z art. 36 (*Cele gospodarcze*) państwo podejmuje działania na rzecz „jak największego rozwoju gospodarczego”, dobrobytu, wolności i szczęścia każdej osoby w Ghanie. Państwo dąży do ustanowienia silnej i zdrowej gospodarki, wychodząc z założenia, że najbardziej stabilna demokracja to taka, która za swój podstawowy obowiązek uznaje zapewnienie podstawowych potrzeb życiowych obywateli. Państwo zapewnia równe szanse ekonomiczne wszystkim obywatelom, w szczególności podejmując działania na rzecz pełnego udziału kobiet w życiu gospodarczym. Państwo gwarantuje prawo własności i prawo dziedziczenia, równocześnie uznaje jednak, że własność i posiadanie ziemi pociągają za sobą zobowiązanie do służby na rzecz szerszej społeczności. W końcu, państwo chroni zdrowie, bezpieczeństwo i interes ludzi pracy oraz dąży do pełnego wykorzystania potencjału twórczego

wszystkich Ghańczyków.

Propozycje zmian konstytucyjnych

Tak jak w życiu człowieka osiągnięciu pełnoletności często towarzyszą nowe plany, wyzwania i nadzieje, ale i nuta niepewności, tak też osiemnasta rocznica uchwalenia i wejścia w życie ghańskiej Konstytucji przypadła na początek wzmózonych prac nad jej ewentualną zmianą, dyskutowanych wszakże od dłuższego czasu. W 2010 roku Prezydent John Atta Millsa, przy aprobacie wszystkich głównych sił politycznych i znacznej części opinii publicznej, utworzył komisję do spraw oceny i zmiany Konstytucji (Constitution Review Commission) [zob. 4, s. 27]. Po niemal dwóch latach prac CRC złożyła na ręce Prezydenta niemal 1000-stronicowy raport końcowy, w którym zawarła projekty ustaw o zmianie licznych i zróżnicowanych pod względem wagi i tematyki postanowień Konstytucji. I chociaż z przyczyn politycznych i prawnych sprawa reform konstytucyjnych ostatecznie nie doprowadziła do żadnych zmian w tekście Konstytucji – rzeźbiła jednak ghańską politykę przez kilka kolejnych lat – to część przedstawionych wówczas propozycji wydaje się godnych uwagi, także w kontekście badań nad globalnymi tendencjami w zakresie konstytucyjnej regulacji praw i wolności jednostki.

W swoim raporcie Komisja zaproponowała zniesienie kary śmierci i zastąpienie jej karą dożywotniego i bezwzględnie pozbawienia wolności (HR/C/75)³. Rząd – a więc Prezydent, w ghańskim systemie ustrojowym Prezydent jest bowiem głową państwa i szefem rządu – przychylił się do tej propozycji, dodając, że „świętość życia jest wartością na tyle mocno zakorzenioną w zbiorowej psychice Ghańczyków, że nie może być przedmiotem sądowych wątpliwości” [12, s. 44]. Komisja zaproponowała także zmianę art. 14 (3) Konstytucji poprzez zmniejszenie z 48 do 24 godzin dopuszczalnego czasu pozbawienia wolności bez zgody sądu (HR/C/95). Tej propozycji rząd się jednak sprzeciwił, argumentując, że w świetle dotychczasowych doświadczeń jedna doba może być czasem zbyt krótkim na wydanie przez sąd rozstrzygnięcia oraz że w zamożniejszych państwach (interesujące, że ghański rząd posłużył się akurat tego rodzaju kryterium), takich jak Stany Zjednoczone, Francja, Niemcy czy Republika Południowej Afryki, wciąż obowiązuje okres 48-godzinny [12, s. 44].

W obszarze praw *par excellence* politycznych Komisja zaproponowała zmianę art. 8 (*Podwójne obywatelstwo*) Konstytucji, w wyniku której każdy, kto utracił ghańskie obywatelstwo, mógłby się zarejestrować jako osoba z podwójnym obywatelstwem – w takim wypadku uznawałoby się, że nigdy nie stracił on ghańskiego obywatelstwa (HR/C/52). Rząd poparł tę propozycję [12, s. 43]. Możliwość posiadania podwójnego obywatelstwa została wprowadzona w wyniku noweli Konstytucji z 1996 roku.

³ Oznaczenie rekomendacji CRC, które stosuję, składa się z trzech elementów. Pierwszy z nich – „HR” – wskazuje rozdział Raportu, w którym znajduje się dana rekomendacja (rozdział 13 *Human Rights*), drugi – rodzaj proponowanej zmiany („C” – w samym tekście Konstytucji), trzeci – numer punktu w ramach rozdziału.

W zakresie praw społecznych i ekonomicznych Komisja zaproponowała między innymi wprowadzenie do Konstytucji postanowień zapewniających prawo do żywności (HR/C/260), prawo do ochrony zdrowia na najwyższym możliwym poziomie (HR/C/286, równocześnie sugerując zmianę tytułu art. 30 z *Prawa chorych na Prawo do zdrowia*), prawo do mieszkania (HR/C/298), prawo do edukacji (HR/A/308 – zapewne omyłkowo określiła tę rekomendację jako odnoszącą się do *administrative actions* (oznaczenie „A”). Rząd przychylił się do wszystkich tych propozycji, wskazując, że najlepszym miejscem w Konstytucji, w którym wymienione prawa mogłyby zostać sformułowane, jest rozdział o zasadach polityki państwa [12, s. 45]. Komisja zaproponowała także wprowadzenie do Konstytucji postanowienia gwarantującego prawo do czystego i zdrowego środowiska naturalnego (HR/C/461), a także postanowień zapewniających prawa konsumenckie, będące – jak stwierdzono – „częścią podstawowych praw człowieka” (HR/C/490). Także i te propozycje Komisji spotkały się z uznaniem rządu, który dodatkowo zaproponował rozszerzenie zakresu przedmiotowego praw konsumenckich [12, s. 47].

Komisja zaproponowała sformułowanie w tekście Konstytucji podstawowych praw dziecka (HR/C/381), tę propozycję rząd jednak odrzucił, nie podając powodów [12, s. 46]. Uzasadniając sprzeciw wobec propozycji zmiany art. 28 Konstytucji polegającej na zobowiązaniu państwa do wspierania rodziny w realizacji praw dziecka (HR/C/394), rząd stwierdził jednak, że istnieje już wystarczająco wiele aktów prawnych dotyczących praw dzieci i obecnie należy się skupić na ich stosowaniu [12, s. 46]. W tym kontekście warto wspomnieć, że rząd przychylił się do CRC-owskiej propozycji utworzenia, w drodze zmiany Konstytucji, stanowiska Wiceprzewodniczącego Komisji Praw Człowieka i Sprawiedliwości Administracyjnej (CHRAJ, instytucja łącząca w sobie zadania ombudsmána oraz agencji do spraw walki z korupcją) do spraw dzieci, osób z niepełnosprawnościami i osób starszych [12, s. 46, 26].

Komisja zaproponowała ujęcie w rozdziale Konstytucji o zasadach polityki państwa zobowiązania państwa do podejmowania działań zapewniających ludziom młodemu dostęp do odpowiedniej edukacji, możliwość stowarzyszenia się i udziału w życiu publicznym, dostęp do pracy oraz ochronę przed szkodliwymi praktykami kulturowymi i wykorzystywaniem (HR/C/421). Rząd przychylił się do tej propozycji [12, s. 46]. Równocześnie Komisja zaproponowała wprowadzenie postanowienia konstytucyjnego zapewniającego osobom starszym prawo do życia w godności (co rząd poparł) oraz prawo do odpowiedniej emerytury państwowej i zabezpieczenia socjalnego (HR/C/432) (czemu z chyba przewidywalnych powodów rząd się sprzeciwił) [12, s. 46].

Choć Komisja poruszyła w swoim raporcie problem sytuacji prawnej osób homoseksualnych (pomijając jednak sytuację osób reprezentujących pozostałe litery w skrócie LGBTQIA), to wyraziła zdanie, że kwestia legalności lub nielegalności homoseksualizmu (jako takiego – jest to dosłowne stwierdzenie raportu) powinna być pozostawiona do ewentualnego rozstrzygnięcia Sądu Najwyższego (HR/C/129). Rząd przyjął to stanowisko do wiadomości [12, s.

45]. Należy podkreślić, że ghańskie ustawodawstwo karne uznaje określone praktyki seksualne między mężczyznami (jednak nie między kobietami) za czyny niedozwolone [11, s. 653; por. 9].

CRC rekomenduje zatem znaczne rozszerzenie i uszczegółowienie zawartego w Konstytucji katalogu praw i wolności jednostki, pod względem zarówno przedmiotowym, jak i podmiotowym. Warto jednak odnotować, że równocześnie Komisja proponuje zmianę art. 21 (4) (c) Konstytucji polegającą na włączeniu do (zamkniętego) katalogu przesłanek ograniczeń w korzystaniu z wolności przemieszczania się i zamieszkania na terytorium Ghany szczególnie nieostrych kryteriów porządku publicznego i moralności publicznej (HR/C/318) (do czego rząd się jednak w ogóle nie odnosi).

Uwagi końcowe

Złożona z 336 artykułów (o nieraz bardzo rozbudowanej strukturze wewnętrznej) i niedługich części „nieartykułowych” Konstytucja Ghany należy do jednych z dłuższych współczesnych aktów konstytucyjnych. (Dość wspomnieć, że cały dokument ma około 55 tysięcy słów; dla porównania Konstytucja RP z 1997 roku liczy ok. 14 tys. słów.) Tego rodzaju praktyka – tworzenia obszernych konstytucji – jest charakterystyczna dla krajów, które w niedawnej przeszłości doświadczyły rządów niedemokratycznych [10]. Ustrojodawca znajdujący się w takiej sytuacji często decyduje się na zawarcie w konstytucji dużej ilości szczegółowych przepisów dotyczących ustroju i zasad działania władzy publicznej, zwłaszcza w jej relacjach z jednostką, a także szerokiego katalogu praw i wolności człowieka i obywatela wraz z instytucjonalnymi gwarancjami ich ochrony. Stara się przy tym, aby przepisy konstytucyjne były formułowane w sposób maksymalnie jednoznaczny i precyzyjny, co nieraz oznacza konieczność wprowadzania licznych zakazów, wyłączeń czy zastrzeżeń. Ma to oddalić niebezpieczeństwo takich działań lub zaniechań aktualnej władzy politycznej, które mogłyby stanowić zagrożenie dla praw i wolności jednostki lub podstaw ustroju państwa.

Warto jednak dodać, że konstytucje państw niedemokratycznych również formułują przecież prawa i wolności jednostki, a regulacje w tym zakresie bywają i szerokie, i szczegółowe, i piękne pod względem stylistycznym. W praktyce nie mają one jednak większego znaczenia, skoro sama konstytucja jest traktowana jedynie jako deklaracja ideowa (ideologiczna) czy polityczna, a nie dokument prawny stosowany w życiu (obrocie) codziennym. Znane są również przykłady konstytucji demokratycznych pokazujące, że nawet bardzo rozbudowane regulacje, wyjątkowo trudna procedura ich zmiany, a nawet istnienie postanowień niezmiennialnych, wprowadzone w celu obrony przed recydywą rządów autorytarnych, okazują się niewystarczające, jeżeli sama konstytucja i ustrój na niej oparty nie cieszą się odpowiednią legitymacją społeczną. Ta z kolei jest skorelowana z czynnikami o charakterze zarówno bieżącym, jak i systemowym – poziomem kultury prawnej, kondycją systemu politycznego, stanem stosunków społecznych czy poparciem dla aktualnej ekipy

rzządzającej.

Przynajmniej część powyższych uwag odnosi się do problematyki praw i wolności człowieka i w tym zakresie – także w tym zakresie – znajduje zastosowanie w przypadku analizy demokratycznej, postautorytarnej Konstytucji Ghany z 1992 roku. Słusznie zauważają autorzy raportu CRC, że Ghańczycy dążą do szczegółowej regulacji praw człowieka w Konstytucji, „tak aby nic nie było pozostawione przypadkowi”; wynika to – jak piszą – ze „stuleci naruszeń praw człowieka” [11, s. 626–627]. Pogląd o tym, że Ghańczycy dążą do szczegółowej regulacji praw człowieka, dotyczy zresztą nie tylko procesu powstawania tej Konstytucji, a więc początku lat 90. ubiegłego wieku. Również niedawne, przywołane wyżej, propozycje zmian w zakresie konstytucyjnej regulacji praw i wolności jednostki wskazywałyby na tendencję (przynajmniej u autorów raportu CRC) do ich rozwijania przede wszystkim poprzez zmiany w samym tekście Konstytucji – w mniejszym zaś stopniu poprzez rozwój doktryny prawa czy orzecznictwa sądowego.

Takie podejście wydaje się naturalne i zrozumiałe zwłaszcza w przypadku tak zwanych młodych demokracji, gdzie tekst prawa, jak już wspomniano, pełni szczególne funkcje gwarancyjne. Warto mieć jednak na uwadze, że przesadna koncentracja na tekście Konstytucji jako najważniejszej, jeśli nie wyłącznej, podstawie dla przestrzegania, ochrony, a może nawet i istnienia, praw i wolności jednostki, w swojej skrajnej postaci może prowadzić do zahamowania zwłaszcza sądowego rozwoju tych praw i wolności, w tym poszerzania ich katalogu poprzez prawotwórczą interpretację Konstytucji (wydobywania ich z tekstu Konstytucji), co niekiedy, przy bardzo trudnej procedurze zmiany ghańskiej Konstytucji, może się okazać jedynym dostępnym rozwiązaniem. Dodatkowo, niechęć do uznawania innych niż tekst Konstytucji źródeł obowiązywania praw i wolności człowieka i obywatela – zarówno praw i wolności całkowicie nowych, jak i nowych elementów czy aspektów tych praw i wolności w tekście Konstytucji już wyrażonych – może ułatwiać władzy politycznej odmowę uznawania, przestrzegania i ochrony (zwłaszcza aktywnej) tych praw i wolności, które w tym tekście ujęte nie zostały, nawet jeżeli brak ustawodawstwa zwykłego nie stoi takiej ochronie na przeszkodzie; w końcu może tej władzy dostarczać argumentów przeciwko rozwijaniu praw i wolności właśnie w drodze ustaw zwykłych. To wszystko nie umniejsza oczywiście znaczenia rozwoju praw i wolności jednostki, a właściwie ich przestrzegania, poprzez pełniejsze stosowanie tych z nich, które w tekście Konstytucji zostały wyrażone (z czego sami autorzy raportu CRC przynajmniej deklaratywnie zdają sobie sprawę [11, s. 30]).

Cytowana literatura

1. The Constitution of the Republic of Ghana (Amendment) Act, 1996 (Act 527).
2. Komisja Europejska, *Action Document for the Ghana Anti-Corruption, Rule of Law and Accountability Programme (Ghana-ARAP) (ANNEX 1 of the Commission Decision on the Annual Action Programme 2015 in favour of the Republic of Ghana)*, b.m.w. 2015.
3. Bertelsmann Stiftung, *BTI 2020 Country Report – Ghana*, Gütersloh 2020, [bti-project.org/content/en/](https://www.bti-project.org/content/en/)

downloads/reports/country_report_2020_GHA.pdf, dostęp 1.06.2020.

4. M. van Vliet, W. Wahiu, A. Magolowondo, *Constitutional Reform Processes and Political Parties. Principles for Practice*, The Hague 2012.

5. United States Department of State – Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, *Country Reports on Human Rights Practices for 2016*, Washington 2017.

6. Freedom House, *Freedom in the World 2020: Ghana*, freedomhouse.org/country/ghana/freedom-world/2020 oraz *Countries and Territories*, freedomhouse.org/countries/freedom-world/scores, dostęp 1.06.2020.

7. United States Agency for International Development, *Ghana Democracy and Governance Assessment. Final Report*, b.m.w. 2011.

8. *Ghanaians to vote in referendum on constitutional amendment*, 30.01.2014, ghanabulletin.com/ghanaians-to-vote-in-referendum-on-constitutional-amendment, dostęp 3.04.2017.

9. Amnesty International, *Ghana 2019*, amnesty.org/en/countries/africa/ghana/report-ghana, dostęp 1.06.2020.

10. L. Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne – zarys wykładu*, Warszawa 2012.

11. *Report of the Constitution Review Commission. From a political to a developmental constitution*, Accra 2011.

12. Government of Ghana, *White Paper on the Report of the Constitution Review Commission of Inquiry*, Accra 2012.

13. R. Piotrowski, wypowiedź na wspólnym posiedzeniu Komisji Praw Człowieka, Praworządności i Petycji, Komisji Ustawodawczej oraz Komisji Samorządu Terytorialnego i Administracji Państwowej Senatu RP 4 maja 2020 r. poświęconym rozpatrzeniu ustawy z 6 kwietnia 2020 r. o szczególnych zasadach przeprowadzania wyborów powszechnych na Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej zarządzonych w 2020 roku, stenogram na senat.gov.pl/prace/komisje-senackie/przebieg,8625,2.html.

14. Reporters Without Borders, *2020 World Press Freedom Index*, rsf.org/en/ranking, dostęp 1.06.2020.

MAXIMIZING THE EFFICIENCY OF PHYSIOTHERAPY STAFF THROUGH OPTIMAL TASK ALLOCATION. CASE STUDY

Smorczevska—Mickiewicz Bożena
University of Szczecin, doctoral student
bozibuzi@wp.pl

Introduction

The societies of the European Union are ageing, hence the pressure and increased demand for basic health care services. In the countries of the European Union, the idea of implementing health care based on research and guided by the principles of social justice, safety, efficiency, timeliness and effectiveness is becoming popular. The observed trend of population ageing means that consumers in the healthcare sector are increasingly struggling with chronic and complex diseases. The expectations of patients, who are active participants and not just passive recipients, have also changed. Healthcare services have to cope with the provision of an adequate number of staff to guarantee the most appropriate and timely service to patients. Increasingly, highly qualified health care professionals are assigning tasks to other professionals to enable the management of patients

with more complex conditions and needs [1, pp. 2–3.] The boundaries between groups of health professionals are shifting, for example between doctors and physiotherapists in orthopaedic clinics. Specially trained physiotherapists work in an extended role, involving the assessment and management of referrals from orthopaedic surgeons [2, pp. 235–242; 3, p. 1].

This concept of extended practice combines ‘role strengthening’ and ‘role substitution’. Empowerment is defined as „increasing the effectiveness of work by extending the roles or skills of a specific group of employees. Replacement consists in broadening the scope of work, in particular by working across occupational divisions or by replacing one type of employee with another (redistribution of tasks)” [4, p. 144]. The health system now faces the challenge of adapting to change to meet the needs of consumers and health care organisations.

A special professional group are physiotherapists – specialists who work with people with physical disabilities (after amputations, with muscle and skeletal paresis). Although they are the third largest medical profession, they do not benefit from the increase mechanisms, which are currently being introduced for nurses and midwives and paramedics. The researchers of the topic draw attention to the need for systemic solutions. Unfortunately, limited financial resources earmarked for health care are largely wasted without visible effects [5, pp. 43–54]. As a result of many years of neglect, calls for increases in health care contributions are common. However, without a change in the structure of expenditures and fundamental reforms in allocation and location, this does not make sense, as it will only cause further protests from various circles.

The subject of our considerations is the economic efficiency of the organization. The research objective undertaken in this chapter is to maximize the effectiveness of the physiotherapy staff through optimal task allocation. The thesis has been put forward that the allocation of tasks due to satisfaction with the fulfilled duties significantly influences the effectiveness. In order to maximize the effectiveness of the physiotherapy personnel in XYZ Company it has been proposed to use The Symplex Method to divide the tasks among physiotherapists so that their total satisfaction with their duties is as high as possible.

Economic efficiency in the organisation

Efficiency due to its multidimensionality is clearly defined. According to Peter F. Drucker, efficiency is a key factor in the development of an enterprise for self-fulfilment and its ability to survive [6, p. 182]. Paul A. Samuelson and William D. Nordhaus defined efficiency as the most effective use of society’s resources in meeting people’s needs and shortages [7, p. 478]. In turn, in James A.F. Stoner, Edward R. Freeman, and Daniel R. Gilbert’s view, effectiveness is a measure of efficiency and effectiveness in achieving desired goals [8, p. 249].

There are two basic approaches to effectiveness: praxeological (assumes that an organisation is created to achieve specific objectives) and systemic (the whole organisation is assessed) [9, p. 26].

The literature presents various methods of measuring effectiveness, taking

into account different dimensions and criteria resulting from them. Economic efficiency is understood as „the result of economic activity defined by the relation of the obtained effect to the input of a given production factor or set of these factors” [10, p. 1].

In the economic dimension, the effectiveness assessment criterion is considered to be the effect/expenditure relationship or the difference between effects and inputs, where the result is the quality of processes implemented by the organization and their outcome, i.e. the level of customer satisfaction and satisfaction. On the other hand, expenditures are primarily related to the level of costs relating to ensuring an appropriate and satisfactory level of quality.

In the purposeful dimension, the evaluation criterion is the degree of achievement of the assumed strategic objectives relating to, among others, ensuring an appropriate level of process quality, customer satisfaction and cost reduction. The social dimension is determined by the organisation’s ability to consolidate the adopted standards and values, its ability to react and satisfy the needs of its environment and members. This dimension is measured by: the level of job satisfaction, productivity level, sense of security, employee integration, quality costs related to investments, training, R&D sphere [9, pp. 29–30].

Material and methods

The topic of our research is „Maximise the efficiency of physiotherapy staff through optimal task allocation”.

For our considerations about maximizing the efficiency of rehabilitation personnel through optimal assignment of tasks, the publication „*The assignment problem with seniority and job priority constraints*”, describing the assignment of medical personnel to workplaces, will be important [11, pp. 449–453].

The mathematical model of the personnel allocation problem is identical to the classical allocation algorithm. In addition, the issue of staff allocation is addressed in numerous publications [12, pp. 77–89; 13, pp. 331–343].

A classic problem raised when discussing the issue of allocation of resources to tasks is the problem of personnel allocation. The problem of allocation of persons to tasks was first described in 1961 in the publication „*An application of the assignment problem*” [14, pp. 585–586].

In the classic issue of assignment, task executors are characterized by certain skills, features that allow them to perform particular tasks. The solution to the problem is to appoint appropriate contractors for the tasks, so that the performers can assign these tasks in an optimal way (maximum profit, minimum loss). The problem of allocation occurs in various decision-making situations.

Results and discussion

Company XYZ (hereinafter referred to as the Company) was established in the early 1990s as the first non-public health care facility. The Company’s mission is to help and sustain recovery by providing high quality primary and specialist healthcare services, preventive and rehabilitation actions, and comprehensive

medical care. It employs doctors of many specialties and offers a wide range of diagnostics. It is the only facility of this type that also offers comprehensive medical assistance in physiotherapy [15].

The Company employs three employees: two Technicians and one Master’s degree in Physiotherapy. Each physiotherapist can work only 7 hours 35 minutes a day. Physiotherapists have specific specializations connected with performing various treatments. Once a year they take part in specialist trainings organized by external institutions, as well as transfer their knowledge as part of internal trainings. The first stage of returning to fitness is consulting with a physiotherapist as the patient learns: what is pain and why it hurts, what is the mechanism of damage. A solution to the health problem is proposed: tips are given what to do so that the problem will not be repeated in the future. The indications and what not to do with the disease are discussed. Individual rehabilitation is established [15].

According to the ZUS Report, problems with the spine have become an epidemic nowadays. In people working in a forced position as much as 51% suffer from cervical spine pain, 34% suffer from lower spine pain and 18% from chest pain. Shoulder joint overload, ‘tennis player’s elbow’, is an ailment considered to be an occupational disease of, among others, office workers, IT specialists, mechanics, etc. [15].

Based on many years of experience of the Company’s physiotherapists, a spinal pain prevention and repair program for upper limb joints overload has been developed. It brings measurable benefits both to employees (minimizing pain, speeding up the return to work, reducing absenteeism, preventing the development of disease and expanding the area of pain) and employers (returning to productivity and satisfaction from work by excluding pain, reducing absenteeism, introducing preventive exercises).

The described programme, which is an original concept of the Company’s physiotherapists, is designed for small groups of 5–7 people. Among the employed physiotherapists, the effectiveness of selected activities was tested. The table below shows the achieved effectiveness of particular employees for particular parts of the body undergoing rehabilitation [16].

Table 1. Effectiveness of physiotherapists for individual body parts

Body parts	Physiotherapist 1	Physiotherapist 2	Physiotherapist 3
Upper limbs (hands)	60%	60%	50%
Lower limbs (legs)	50%	40%	60%
Backbone	90%	50%	50%

Source: Own elaboration based on the research conducted in the company XYZ between 01.10 and 01.12.2019 [16].

Each physiotherapist can carry out 30 procedures a day, considering their length and the need for breaks between patients. Based on the Company’s historical data, an average of 30 patients with lower limb injuries, 24 with

upper limb injuries and 36 with spinal injuries are reported. The Company's management would like to assign patients to physiotherapists in such a way as to ensure the highest quality (efficiency) of procedures.

So let's:

x_{ij} – number of people reporting to the i -th physiotherapist with the j -th injury, where $j=1$ means upper limb injury,

$j=2$ – lower limbs injury, $j=3$ – spine injury,

c_{i6} – the effectiveness of the i -th physiotherapist while performing the rehabilitation procedure of the j -th injury

Then the function will be:

$$\sum_{i=1}^3 \sum_{j=1}^3 x_{ij} * c_{ij} \rightarrow \max$$

Under restrictive conditions:

$$\sum_{j=1}^3 x_{ij} = 30, \forall i = 1, 2, 3$$

$$\sum_{i=1}^3 x_{i1} = 24$$

$$\sum_{i=1}^3 x_{i2} = 30$$

$$\sum_{i=1}^3 x_{i3} = 36$$

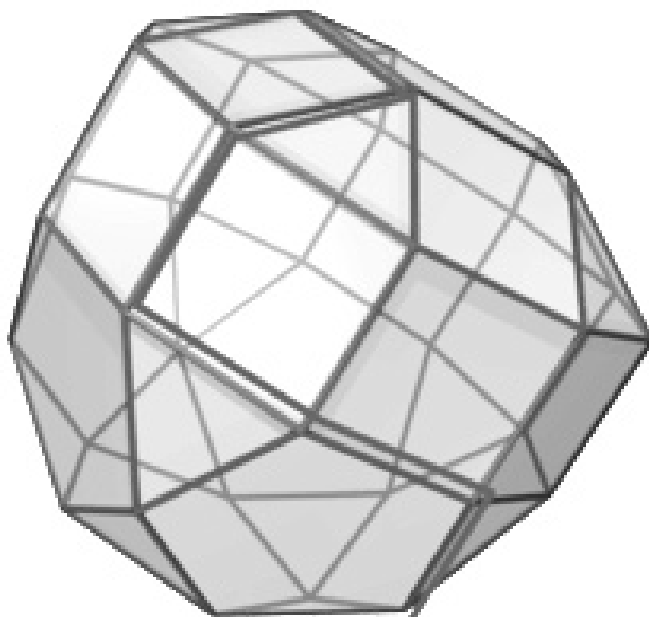
This is the classic issue of single-criteria optimization under restrictive conditions. It can be solved in many ways, including graphically presenting the issue. Unfortunately, due to the number of variables, this method could turn out to be illegible.

Another method is The Simplex Method is a method for solving problems in linear programming. This method, invented by George Dantzig in 1947, tests adjacent vertices of the feasible set (which is a polytope) in sequence so that at each new vertex the objective function improves or is unchanged. This is an iterative method of solving linear programming tasks by means of another

improvement (optimization) of the solution [17, p. 26]. It consists in a sequential, strictly defined review of base solutions. Iteration is the process of doing something again and again, usually to improve it [18, p. 1].

The name of the method is derived from the simplex, i.e. the envelope of a convex set $(n + 1)$ -element in n -dimensional space. A simplex in mathematics is called an envelope of a convex $n + 1$ -elemental set in a real n -dimensional space (a segment in R , a triangle in R^2 , a tetrahedron in R^3). The method (algorithm) of simplex consists in checking successive vertices of polyhedrons. So we move along the edges from the vertex to the adjacent vertex of the n -dimensional polyhedron, always in a certain simplex increasing, if possible, the value of the target function [17, p. 35].

Figure 1: The polyhedron of the simplex algorithm in three dimensions

Source: A. P. Wojda, *Wykłady z programowania liniowego*, Wydział Matematyki Stosowanej. Available at: <http://wms.mat.agh.edu.pl/~wojda/PI3.pdf>

The essence of the method described here comes down to the fact that if any vertex point and value at this point of the target function is known, then all vertex points where the target function takes on worse values are rejected. The next iteration step is to move on to the next vertex, located on one edge with the point already found, where the target function reaches better values. The iteration ends when the next vertex is the best in terms of the target function's respective

values. In The Symplex Method, the equation system

$$A^k x = b_k$$

In the canonical form there is a symplex table Y_k with dimensions $(m + k)(m + k) \times (n + 1)(n + 1)$ in the form:

$$Y_k = \begin{bmatrix} A_k & \vdots & b^k \\ \dots & \dots & \dots \\ -(c^k)^T & \vdots & z_0^k \end{bmatrix}$$

$$\begin{aligned} A_k &= B_k^{-1} A, & b^k &= B_k^{-1} b, & c^k &= c - A_k^T c_B, & z_0^k &= c^T x^k \\ \overline{c}_D^k && && && & \\ c^k && && && & \end{aligned}$$

base array,
baseline cost vector,
cost vector [18, pp. 1–2].

There is a general consensus that the symplex is in practice a very effective and fast algorithm for solving problems with hundreds or even thousands of variables [17, p. 30].

Empirical results

The study uses The Symplex Method, considered to be an important method of solving linear programs, which generates a sequence of acceptable X_k solutions in such a way that subsequent solutions are better (in the case of degeneration - not worse) than the previous ones [19, p. 1].

The article uses the symplex to divide the tasks among physiotherapists so that their total satisfaction with the duties they perform is as high as possible.

Due to a large number of variables (9), the Solver tool was used in an Excel spreadsheet.

The following results were obtained:

Table 2: Distribution of tasks in the context of physiotherapists' satisfaction with their duties

Number of treatments performed	Physiotherapist 1	Physiotherapist 2	Physiotherapist 3
Upper limbs (hands)	0	24	0
Lower limbs (legs)	0	0	30
Backbone	30	6	0

Source: Own elaboration based on the research conducted in the company XYZ between 01.10 and 01.12.2019 [16].

Thanks to this division of tasks, the sum of efficiency of all physiotherapists will be 62.40.

This is a number that is not easily interpretable. If we divide this number by the number of admitted patients, we will get the average efficiency of the performed procedure and in this case it is 69.3%, which is a very satisfactory result.

Conclusions

The pursuit of efficiency is one of the central preoccupations of health policymakers and managers. Most immediately, inefficient care can lead to unnecessarily poor outcomes for the patients directly affected, measured either in terms of their health improvement, or in their broader satisfaction with the health system.

Company XYZ uses the knowledge and experience of its physiotherapists. It provides specialized training, rewards the acquisition of additional skills and knowledge sharing. The management is looking for solutions to ensure better, more effective and efficient use of the skills of its employees, it cares about the level of job satisfaction, hence the idea of conducting a study on the effectiveness of selected activities (Table 1). The result of the research deliberations is a proposal to use the symplex method to divide tasks among physiotherapists so that their total satisfaction with their duties is as high as possible (Table 2). The results will be analyzed by the Company management.

For many years XYZ has been investing in both the employees' knowledge and modern equipment for physiotherapy. Employees are paid much more than the rates set for physiotherapists in the public health service, they also receive monthly discretionary bonuses (20%–10%).

BIBLIOGRAPHY:

1. Gardiner, J., Wagstaff, S. (2001). *Extended scope physiotherapy. The way towards consultant physiotherapists?* *Physiotherapy*. 2001;87(1):2–3.
2. Kersten, P., McPherson, K., Lattimer, V., George, S., Breton, A., Ellis, B. (2007). *Physiotherapy extended scope of practice: Who is doing what and why?* *Physiotherapy*.

2007;93(4):235–242.

3. Ustawa z 25 września 2015 r., o zawodzie fizjoterapeuty.
4. Lizarondo, L., Kumar, S., Hyde, L., Skidmore, D. (2010). *Allied health assistants and what they do: A systematic review of the literature*. Journal of Multidisciplinary Healthcare 2010:3, 143–153.
5. Grzesiak, S. (2011). *O metodologii ustalania rozmieszczenia obiektów szpitalnych w regionie*. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Seria: Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia, nr 679, 2011, 43–54.
6. Drucker, P.F. (1994). *Menedżer skuteczny*. Kraków: Wyd. AE, 182.
7. Samuelson, P.A., Nordhaus, W.D. (1999). *Ekonomia*, t. 2. Warszawa: WN PWN, 478.
8. Stoner, J.A.F., Freeman, E.R., Gilbert, D.R. (1997). *Kierowanie*. Warszawa: PWE, 249.
9. Bielawa, A. (2013). *Przegląd kryteriów i mierników efektywnościowych przedsiębiorstw nastawionych jakościowo*. W: Zarządzanie i Marketing, T. 1, NR 34. Szczecin: Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania, 26–30.
10. *Efektywność ekonomiczna*, PWN encyklopedia, 1. Available at: <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/efektywnosc-ekonomiczna;3896625.html>
11. Caron G., Hansen P., Jaumard B. (1999). *The assignment problem with seniority and job priority constraints*, Oper. Res., 47, 449–453.
12. Holder, A. (2005). *Navy personnel planning and the optimal partition*. Oper. Res., 53, 77–89.
13. Lourenço, H.R., Paixão, J.P., Portugal, R. (2001). *Multiobjective Metaheuristics for the Bus Driver Scheduling Problem*, Volume 35, Issue 3, Transportation Science, 331–343.
14. Machol, R.E. (1961). *An application of the assignment problem*, Oper. Res., 9, 585–586.
15. Public information concerning company XYZ.
16. Smorzewska–Mickiewicz, B. (2019). *The research conducted in the company XYZ between 01.10 and 01.12.2019*.
17. Wojda, A.P. (2013). *Wykłady z programowania liniowego*. Warszawa: Wydział Matematyki Stosowanej AGH, 13–65. Available at: <http://wms.mat.agh.edu.pl/~wojda/P13.pdf>
18. *Definition of Iteration*, Dictionary Cambridge, Available at: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/iteration>
19. Patan M., *Metoda sympleks, Badania operacyjne*. Zielona Góra: Instytut Sterowania i Systemów Informatycznych, 3–17, Available at: http://staff.uz.zgora.pl/mpatan/materialy/badoper/wyklady/druk_2d.pdf

List of figures and tables:

Figure 1: The polyhedron of the simplex algorithm in three dimensions

Table 1. Effectiveness of physiotherapists for individual body parts

Table 2: Distribution of tasks in the context of physiotherapists' satisfaction with their duties

ІНТЕГРАЦІЙНІ ІДЕЇ ЛАТИНОАМЕРИКАНСЬКИХ МИСЛИТЕЛІВ У 40-60 РР. ХІХ СТ.

Фечко Іван Іванович

студент КНУ ім. Т.Шевченка

ifechko@gmail.com

Науковий керівник: к. іст. наук, доц. Н.І.Шевченко

Латиноамериканська інтеграція, попри всі перешкоди та проблеми, є важливою та перспективною реалією сучасної системи регіональних відносин у Західній Півкулі. Зародження цього процесу відбулося з самого початку виборювання та проголошення незалежності державами у 1810 – 1820 – х рр., що відобразилося у проведенні декількох загальноамериканських конгресів. Проте всі дипломатичні спроби на міждержавному рівні домовитися про тісніші зв'язки зазнали невдачі. Слідом за урядами та політичними лідерами інтеграційні ідеї почали відстоювати визначні латиноамериканські мислителі з різних країн регіону – представники нового покоління, яке вирросло вже після здобуття незалежності. Хронологічні рамки обумовлені активною публічною діяльністю ряду мислителів протягом даного періоду після невдач інтеграційних спроб на рівні урядів. Вивчення їх ідей та роздумів щодо попередніх невдач мають велике значення для розуміння сучасного процесу інтеграції у Латинській Америці.

Одним з перших, хто вирішив відновити та переосмислити у своїх працях об'єднавчі ідеї Сімона Болівара був визначний аргентинський юрист, політичний мислитель, дипломат та автор досі чинної в країні Конституції 1853 р. **Хуан Батіста Альберді**. У «Звіті про цілі Загального Американського Конгресу» прочитаному для отримання ступеня бакалавра у 1844 р. він висловив переконання у необхідності скликання загальноамериканського конгресу, який мав першочергово вирішити головні суперечності між країнами регіону – територіальні спори та річкове судноплавання, а також врегулювати інші дискусійні проблеми [1, с.139]. На відміну від більшості інших мислителів цього періоду, Альберді вважав, що головна ціль об'єднання полягає не у захисті від зовнішніх загроз, а у необхідності об'єднання зусиль для боротьби із бідністю у молодих латиноамериканських державах. Для цього скликаний конгрес повинен прийняти загальну економічну політику, впровадити єдину валюту та скасувати всі внутрішні мита. Як зразок для майбутнього об'єднання він брав Німецький митний союз заснований у 1834 р., діяльність якого дійсно сприяла розвитку німецьких земель. Хуан Батіста Альберді як і попередні ідеологи інтеграції відкидав можливість участі в даному проєкті Сполучених Штатів, яких він вважав винними у попередніх інтеграційних невдачах. Також він був проти перетворення союзу у виключно оборонне

об'єднання, адже основний акцент мав бути на економічному розвитку [2].

Докладної уваги потребують ідеї перуанського дослідника та політика **Франціско де Пауль Гонсалес Вігіля**, який у своїй праці «Вічний мир в Америці або в Американській Федерації» (1856 р.) проаналізував невдачі колишніх інтеграційних зусиль для уникнення цих помилок в майбутньому [1, с.143] Автор вважав, що раніше дипломати та політичні діячі неправильно вживали термін «конфедерація» та хибно плутали його з союзом чи альянсом. Також він був єдиним хто запропонував відмовитися від конгресів повноважних представників, рішення яких не мало жодних наслідків. Натомість він обстоював ідею скликання Конституційного конвенту, на якому будуть представники з усіх латиноамериканських держав [3]. Очевидно, що для того часу, коли уряди боялись втратити свою владу та посилювали відокремленість країн, це були надто радикальні ідеї.

Активно обстоював об'єднаних ідеї колумбійський письменник та журналіст **Хосе Марія Сампер**, зокрема у 1859 р. він опублікував своє есе «Колумбійська конфедерація» із закликом до об'єднання. Сампер не обмежувався лише країнами колишньої Великої Колумбії (куди входили сучасні Колумбія, Венесуела, Еквадор й Панама), але й включав до проекту всі іспаномовні латиноамериканські держави. Цікаво, що мислителі цієї епохи знову не допускали об'єднання з Бразилією. Причиною цього була монархічна форма правління цієї держави та наявна тоді система рабства. Тобто, основою об'єднання могла стати виключно демократична система та республіканська форма правління, інші режими – ігнорувалися. З іншого боку, Сампер визнавав приналежність португаломовної Бразилії до латиноамериканської цивілізації, тому її участь в об'єднанні залежало від зміни режиму в Ріо-де-Жанейро [4].

Головними загрозами для розвитку країн Латинської Америки Сампер вважав амбіції США та розбрат серед країн. Автор зробив висновки з провалів дипломатичних переговорів між країнами, тому був переконаний, що союз між урядами неможливий. Єдиний прийнятний варіант, на його думку, було об'єднання звичайних людей з усієї Латинської Америки для створення належних інституцій і поступовому розвитку суспільств [4]. Цю ідею підтримувало багато інших мислителів, які сподівались промовами та публікаціями переконати якомога більшу кількість людей у необхідності інтеграції, найбільше вони опиралися на середній освічений клас.

Інтеграцію як головний інструмент для економічного та політичного розвитку також розглядав визначний чилійський філософ та ліберальний політик **Франціско Більбао**. На формування його об'єднаних ідей велике значення мало його перебування у Європі протягом 1844-1850 рр., де саме набували розмаху рухи за об'єднання у Німеччині та Італії. Більбао був представником течії класичного лібералізму XIX ст. та орієнтувався на ідеї ліберального націоналізму Гарібальді. Експансіоністська політика США, яка проявлялась у діяльності флібустьєрів, закликів південних штатів захопити Кубу тощо, була на його думку головною причиною необхідності

об'єднання. Тому, на протигагу північному сусіду він пропонував створити Конфедерацію Півдня [5, с.16].

Керівним органом об'єднання мав стати конгрес, першими рішеннями якого мали бути створення єдиного американського громадянства, скасування усіх мит та створення спеціального трибуналу для вирішення конфліктів між членами об'єднання. Цікаво відзначити, що Більбао наділяв великою роллю розвиток освіти у регіоні та підвищення рівня освіти у молодого покоління, для чого він пропонував створити Американський університет для Латинської Америки. Можна виділити основні складові об'єднавчої ідеї Більбао: формування класичної ліберальної політичної структури, відокремлення церкви від держави, сильна університетська освіта, та навіть, розвиток особливої латиноамериканської літератури [6, с. 22-24].

Окрім деяких мислителів, у цей час проінтеграційні ідеї активно просувають перші неурядові організації, які об'єднували у своїх лавах однодумців з різних країн регіону. Перша потужна організація такого типу – Товариство Американського Союзу - була заснована у Сантьяго, Чилі у 1862 р. Біля її витоків стояли Бенджамін Вікунья Маккена, Хосе Вікторіно Ластаррія, Домінго Санта Марія та інші. Головними цілями організації були збереження незалежності латиноамериканських країн від зовнішньої загрози, зміцнення республіканського ладу та сприяння формуванню наднаціонального уряду, що б створило тісний міждержавний союз. Учасники організації критикували діючі латиноамериканські уряди, які на їх думку не вели свої народи «вірним шляхом». Будучи переконаним у тому, що уряди не зможуть привести Латинську Америку до єдності, члени організації вважали, що лише сам народ може об'єднатися. Через це лідери руху не робили жодних обмежень на участь в організації та запрошували представників різних соціальних верств населення – від робітників та селян до інтелігенції та політиків [1, с.133].

Ідеї організації знайшли свою підтримку у різних куточках регіону, тому представництва цієї організації відкривались у інших містах Латинської Америки - Ліма (Перу), Сукре (Болівія), Сан-Луїс Потосі (Мексика). Діячі організації ставили собі за мету досягти створення єдиної держави. Важливість цієї справи підтверджувала ціла низка агресивних дій з боку європейських держав - Іспанія тимчасово захопила Домініканську республіку (1861 р.), окупувала острови Чинча (1864 р.), Франція напала на Мексику, також не зникала загроза з боку США. Організації проводила активну пропагандистську діяльність, видавала багато літератури, низку памфлетів, збірників, аналізувала причини невдалі попередніх спроб інтеграції. У 1867 р. було видано «Засади Американського Союзу», в якому детально описувалась ціль та план дій майбутнього американського об'єднання [1, с. 134].

Окремо варто зупинитись на діяльності співзасновника Товариства **Бенджаміна Вікунья Маккена**, впливового чилійського журналіста та

палкого прихильника об'єднання. Серед його головних проінтеграційних праць можна виділити «Історичні дослідження Американської Федерації», щодо вивчення історії цього процесу та «Доктрина Монро і Американський Союз», яка обґрунтовує необхідність об'єднання [1, с. 133].

У 1879 р. у Парижі було засноване «Товариство Латиноамериканського союзу», яке також мало проєзувати ідеї об'єднання держав регіону. Засновником організації був відомий діяч та дослідник інтеграційного процесу, автор книги «Латиноамериканський союз, роздуми Болівара щодо утворення американської ліги» **Торрес Кайседо**, який також був одним з перших, хто почав вживати назву «Латинська Америка». [5, с. 16].

Отже, після провалу інтеграційних спроб на рівні держав, ініціатива об'єднувачих ідей переходить до вузького кола інтелектуалів та мислителів, які прагнули об'єднати Латинську Америку шляхом поширення своїх праць, публічних виступів та створення неурядових організацій. Проте відгуку у суспільстві ці ідеї не отримали, а уряди продовжили політику яка зруйнувала можливість об'єднати країни регіону. З іншого боку, діяльність мислителів мала велике значення для розвитку об'єднувачих ідей, формування концепції єдиної латиноамериканської цивілізації та поширення ліберальних цінностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Rivera, S. Latin American Unification, A History of Political and Economic Integration Efforts./Salvador Rivera. – Jefferson: McFarland & Company, 2014. – P.308.
2. Alberdi, J. (1843). Memoria sobre la conveniencia i objeto de un congreso jeneral americano, leida ante la Facultad de Leyes de la Universidad de Chile para obtener el grado de licenciado. Anales de la Universidad de Chile, , Pág. 297-317. doi:10.5354/0717-8883.2012.23229
3. Vigil, F. Paz Perpetua en América o Federación Americana./ Francisco de P. G. Vigil. – 1856 // Constitucion web. - URL: <http://constitucionweb.blogspot.com/2012/04/paz-perpetua-en-america-o-federacion.html> (Data accessed 24.08.2020)
4. Samper, J. La Confederación Colombiana./ José María Samper. – Santiago de Chile, 1859 // Constitucion web. - URL: <http://constitucionweb.blogspot.com/2012/04/la-confederacion-colombiana-jose-maria.html> (Data accessed 24.08.2020)
5. Vilaboy, S. Breve historia de America Latina / Sergio Guerra Vilaboy. – La Habana: Editorial de Ciencias Sociales, 2014. – P. 411. //
6. Bilbao, F. Iniciativa de la América. Idea de un congreso federal de las repúblicas. / Francisco Bilbao. – 1856./ - Mexico: Polymasters de México S.A, 1978.- P. 32 – (Colecciones “Cuadernos de Cultura Latinoamericana 100”) - pdf. // El Repositorio de la Facultad de Filosofía y Letras UNAM. – URL: <http://hdl.handle.net/10391/2947>

**ПУБЛІЧНА ДИПЛОМАТІЯ І ПРОФЕСІЙНЕ
ПУБЛІЧНЕ МОВЛЕННЯ
В ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІЙ І ІМІДЖЕВІЙ СФЕРАХ
ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ: ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ
І ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ**

*Ціватий Вячеслав Григорович,
кандидат історичних наук, доцент,
Заслужений працівник освіти України,
доцент кафедри історії світового українства,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
tsivaty@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0003-1505-7483>*

В умовах поліцентричного глобалізованого світу ХХІ століття більшість держав світу перейшла до інституціональної модернізації своїх освітніх систем і зовнішньополітичних моделей [1, с. 26-29]. Україна також успішно долучилася до цього процесу. На сьогодні цілком очевидно, що освіта безпосередньо пов'язана з конкурентоспроможністю випускників. Освіта створює той самий «людський капітал», який у поєднанні з «фізичним капіталом» і дає в кінцевому підсумку збільшення продуктивності та якості.

Проголошення незалежності України в 1991 році стало відправною точкою для державного та національного відродження держави. Одним із найважливіших елементів цього інституційного процесу була культурна складова, а саме формування національної самобутності, усвідомлення унікальності свого історичного шляху та збереження багатовікової спадщини минулих поколінь. Невід'ємну частину культурного та іміджевого спадку, що проливає світло на історію країни, суспільства та окремих особистостей становлять саме архівні джерела та історичні традиції українців, зокрема – української діаспори [2, с. 136-141].

Досвід останніх десятиліть засвідчує, що подальший прогрес України, формування громадянського суспільства багато в чому залежать від того, наскільки активно в цих міжнародно-політичних і політико-дипломатичних процесах задіяна українська молодь, яка здатна професійно оволодіти міжнародними комунікаціями, комунікативними технологіями і компетентностями публічного мовлення. Адже саме ці складові є інноваційним інструментарієм сучасної зовнішньої та безпекової політики України [3, с. 269-280].

Нове покоління істориків, політиків і дипломатів має бездоганно оволодіти комунікативними технологіями та вміти протидіяти деструктивним комунікаціям в міжнародних відносинах, зовнішній політиці та дипломатії, зокрема – маніпулюванню масовою свідомістю, формуванню викривленого інформаційного поля, використанню мас-медіа

і соціальних мереж для пропагандистських акцій, створенню й поширенню фейків і фейкових новин. З урахуванням змін, що відбуваються у сфері функціонального управління державною службою та її інституціонального розвитку, виникає необхідність наблизити зміст та форми професійного навчання майбутніх дипломатів і державних службовців, які займаються питаннями зовнішніх зносин, до нових вимог та завдань сучасного державного управління [4, с. 21-28].

Нааявність комунікативних компетенцій і мистецтво публічного мовлення – це необхідні умови життєдіяльності особи та її професійного зростання в сучасному світі, і в першу чергу – дипломатів. Навчальна дисципліна «Публічне мовлення в професійній діяльності» має стати обов'язковою складовою освітніх програм ОР Бакалавр, ОР Магістр і ОР Доктор філософії при підготовці істориків, міжнародників, юристів, філософів, філологів, журналістів та інших фахівців України. Дана навчальна дисципліна має бути професійно і практично орієнтованою на компетентності випускника обраної спеціальності.

Уся професійна діяльність фахівців у гуманітарній та соціальній сферах, зокрема і – у сфері зовнішніх зносин поєднана зі спілкуванням: з колегами; з партнерами; з великими і малими групами; з людьми одного віку і різного; з колективами, які мають подібні життєві пріоритети, тощо. Цілком закономірно, що для того, щоб стати професійно успішним, необхідно набути знання, уміння і сформувати відповідні навички мовленнєвої взаємодії та публічного мовлення (ораторського мистецтва) як у сфері професійній, так і на рівні повсякденного спілкування [5].

Саме тому інтегрована підготовка до ефективної мовленнєвої взаємодії повинна стати складовою частиною формування відповідних компетенцій на всіх етапах навчання фахівців у сфері зовнішніх зносин. Готуючи фахівців у сфері зовнішніх зносин до ефективної мовленнєвої взаємодії, неможливо залишити поза увагою й такий важливий аспект публічного виступу, як його адресність. Здобувачам вищої освіти має пропонуватися при підготовці своїх презентацій і публічних виступів підготувати проект з урахуванням групового портрету аудиторії. Уміння утримувати увагу аудиторії відноситься до числа найважливіших прагматичних аспектів публічних промов (майстерність публічного мовлення).

Ще одним із напрямів у навчанні публічним виступам в закладах вищої освіти є підготовка до професійно-орієнтованих презентацій з використанням засобів візуальної підтримки як статичних, так і динамічних. При прослуховуванні презентацій із застосуванням програми Microsoft Power Point здобувачі вищої освіти повинні, наприклад, оцінити такі параметри, як кольороподіл вирішення слайдів, вибір шрифтів, організацію подання візуального ряду тощо. Дані завдання дозволяють здобувачам вищої освіти не лише отримати практичні навички результативної мовленнєвої взаємодії, але й дозволяє долати психологічні бар'єри, що можуть бути супутні при ефективній публічній комунікації.

У нових умовах глобалізованого світу від викладача вищої школи на сьогодні вимагається (нагальна потреба), оволодіння додатковими методиками і спеціальними знаннями у сфері ефективного впливу на аудиторію, а також – вивчення значного обсягу додаткової літератури по теорії комунікації, теорії мови, лінгводидактики, психології, етнопсихології, психолінгвістики, риторики, ораторського мистецтва і публічного мовлення тощо. При цьому варто зазначити, що формування комунікативних компетенцій, визначених в якості цільових програма професійної підготовки, неможливе без інтегрованого навчання результативній мовленнєвій взаємодії.

Це передбачає володіння не лише інформаційною складовою висловлювання, але й і його прагматичним аспектом. Теоретичні й практичні курси професійної підготовки, навчання іноземним мовам, у поєднанні з проектним навчанням, з розвитком навичок публічних виступів, дозволяє здобувачам вищої освіти отримати навички і компетентності позитивного впливу на аудиторію, які дозволяють випускникам ЗВО успішно конкурувати на світовому ринку праці.

Поліцентричний світоустрій сьогодення і світова глобалізація викликали необхідність формування у випускників ХХІ століття нових, спеціальних комунікативних компетенцій, компетенцій публічного мовлення і публічної дипломатії, оскільки існує ряд відмінностей у дипломатичному інструментарії публічної дипломатії і моделях поведінки й міжкультурного спілкування між українською, західною і східною культурами [1, с. 26-29; 6, с. 32-36].

Такі відмінності в комунікаційних моделях і фреймах зустрічаються в цілому ряді випадків – від техніки ведення дискусій чи переговорів до вміння виступати публічно. Більш того, і в умовах неформального спілкування з іноземцями чи колегами у країні перебування дипломата, перш за все – англійськими партнерами і колегами, є потрібним володіння вищезгаданими навичками для проведення максимально успішної комунікації. Не менш значущим для успішної професійної діяльності є не лише певні комунікативні моделі, але й спеціальні вміння, які реалізуються в здібності вирішувати життєві й професійні проблеми, здібності до іншомовного спілкування тощо. Комунікативна компетенція є затребувана, так як сучасна освіта вимагає нагальної сутнісної модернізації професійної підготовки з урахуванням швидко змінних вимог ринку праці.

Отже, вирішення проблем усесторонньої підготовки фахівців у сфері зовнішніх зносин і дипломатів, а також забезпечення умов безперервного оновлення їх професійних знань, оволодіння сучасними технологіями застосування цих знань і компетентностей на практиці, багато в чому залежить від ефективності освітньої діяльності таких закладів вищої освіти як Київський національний університет імені Тараса Шевченка (зокрема, історичний факультет, філософський факультет та Інститут міжнародних відносин).

Застосування принципу інтеракційного навчання сприяє ефективному і швидкому розвитку іншомовної комунікативної компетенції дипломата і одночасно забезпечує умови для зростання інтелектуального потенціалу найбільш активного й дієвого прошарку суспільства, який формуєть фахівці у сфері зовнішніх зносин.

Таким чином, публічна дипломатія і професійне публічне мовлення є пріоритетними складовими інституціонального і науково-методологічного забезпечення практичної складової в зовнішньополітичній і іміджевій сферах діяльності держави в умовах поліцентричного світу XXI століття.

На сьогодні актуалізується і потребує своєї реалізації та ефективного впровадження в нових геополітичних умовах (на відповідних науково-методологічних засадах і обґрунтуваннях) питання публічної дипломатії, культурної дипломатії та діаспориальної дипломатії – посилення культурної присутності України у світі, пошук діалогу та налагодження нових інституціональних зв'язків шляхом використання засобів публічної, культурної та діаспориальної дипломатії, які є інструментами «м'якої сили» держави.

1. Циватий В. Г., Громико О. А. Поліцентричність сучасного світоустрою: мегатренд XXI століття: (інституційний контекст) // Зовнішні справи. – 2014. – № 8. – С. 26-29.

2. Циватий В.Г. Інституції та дилеми європейської дипломатичної практики доби раннього Нового часу (XVI-XVIII ст.) // Науковий вісник Дипломатичної академії України при МЗС України. – К.: ДАУ при МЗС України, 2016. – Вип. 21. – Частина I. – Серія «Історичні науки». – С. 136-141.

3. Циватий В.Г. Институционально-исторические традиции политико-дипломатических систем и дипломатии: социологический аспект // Социология дипломатии: Гипотеза, структура и тематические исследования: Монография / Милан Язбец, Вячеслав Циватий и др. Киев: Дипломатическая академия Украины при МИД Украины, 2015. – С. 269-280.

4. Процюк М.В. Публічна та культурна дипломатія як засіб «м'якої сили» України: запозичені моделі, реальні кроки та стратегічні пріоритети // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – 2016. – Вип. 23. – Частина II. – Серія «Політичні науки». – С. 21-28.

5. Кулеба Д.І. Публічна дипломатія – нова зброя України в умовах гібридної війни / Європейська правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/experts/2015/09/23/7038633/> [22.08.2020].

6. Циватий В.Г. Публічна дипломатія: традиції, тренди та виклики (досвід і пріоритети для України) // Зовнішні справи. – 2014. – № 6. – С. 32-36.

MIĘDZY SOMA A PSYCHE – SOCJOPSYCHOLOGICZNE PROBLEMY PACJENTÓW DIABETOLOGICZNYCH

Szydelko Joanna,

student Studiów Doktoranckich Uniwersytetu Medycznego w Lublinie

jszydelko@interia.pl

Promotor – doktor habilitowany nauk medycznych,

B. Matyjaszek-Matuszek

Cukrzyca jest przewlekłym, postępującym zaburzeniem metabolicznym charakteryzującym się hiperglikemią wynikającą z defektu wydzielania i/lub działania insuliny [1]. Obejmuje niemal 8,5% globalnej populacji, z czego prawie 90-95% stanowi cukrzyca typu 2 (T2DM, *type 2 diabetes mellitus*) [2-3]. W ostatnich latach obserwuje się znaczny wzrost zachorowalności na cukrzycę typu 1 (T1DM, *type 1 diabetes mellitus*), która występuje u prawie 8% dzieci i około 26% młodych dorosłych [2]. Przewlekłe podwyższone stężenie glukozy we krwi żyłnej, mimo iż początkowo nie daje żadnych objawów, z czasem prowadzi do rozwoju wielu powikłań ze strony różnych narządów i układów, w tym serca, naczyń krwionośnych, oczu, nerek i nerwów [4].

Stan psychiczny chorego jest istotnym czynnikiem wpływającym na prawie wszystkie aspekty procesu diagnostyczno-terapeutycznego na każdym jego etapie. Pacjenci z cukrzycą są obarczeni zwiększonym ryzykiem rozwoju zaburzeń psychologicznych o około 30%, a wystąpienie T2DM u chorych z już rozpoznanymi problemami psychologicznymi, prowadzi do gorszej jej kontroli, braku efektów zastosowanego leczenia, wcześniejszego rozwoju powikłań wiążących się z istotnym skróceniem spodziewanej długości życia o nawet 10 do 15 lat oraz utrudnionej współpracy na linii lekarz-pacjent [5-7]. Osoby z chorobami psychicznymi, jak depresja, schizofrenia, choroba afektywna dwubiegunowa (CHAD), są 2 do 3 razy bardziej podatne na rozwój T2DM w porównaniu do ogólnej populacji [8-11]. W tej grupie chorych T2DM rozpoznawana jest u około 10-25% chorych [7]. Wiadomo, iż przewlekły stres związany z depresją powoduje zwiększone stężenie kortyzolu, powszechnie znanego jako „hormon stresu”, co z kolei może prowadzić do wystąpienia zespołu metabolicznego, w tym otyłości centralnej. Oprócz hiperkortyzolemii, w przebiegu depresji dochodzi do licznych zaburzeń hormonalnych i biochemicznych, jak podwyższony poziom katecholamin i hormonu wzrostu, zaburzenia transportu glukozy oraz zwiększone uwalnianie cytokin prozapalnych, co skutkuje rozwojem insulinooporności i T2DM, a w konsekwencji jej powikłań mikro- i makroangiopatycznych. Z drugiej jednak strony u części pacjentów zarówno z T1DM, jak i T2DM, podłożem do rozwoju depresji może być działanie przewlekłych stresorów psychospołecznych związanych z samą cukrzycą jako chorobą przewlekłą, a także obciążeń psychicznych związanych z koniecznością dostosowania się do nowego rytmu życia z cukrzycą w otaczającym społeczeństwie [12]. Co

więcej, T2DM często nasila objawy depresji, powoduje jej częstsze nawroty i dłuższy czas trwania danego epizodu depresji [12]. Etiopatogeneza T2DM w przebiegu schizofrenii jest wieloczynnikowa. Poza typowymi czynnikami zwiększającymi jej ryzyko w populacji ogólnej, jak otyłość, hiperlipidemia, nadciśnienie tętnicze, palenie papierosów, predyspozycje genetyczne, podkreśla się także znaczenie ograniczonej aktywności fizycznej wynikającej z izolacji społecznej chorych prezentujących urojenia i inne objawy wytwórcze, niskiego statusu społeczno-ekonomicznego, ograniczonego dostępu do opieki medycznej oraz diabetogennego działania leków przeciwpsychotycznych. Ponadto, sama schizofrenia jest uważana za potencjalny czynnik sprawczy cukrzycy, biorąc pod uwagę obserwowaną jej większą częstość występowania u młodych pacjentów ze świeżo zdiagnozowaną schizofrenią, u których nie stosowano jeszcze leków przeciwpsychotycznych [6,13]. Warto jednak podkreślić, że mimo iż schizofrenia ściśle współwystępuje z T2DM bądź indukuje jej rozwój, rozpoznanie T1DM wiąże się z mniejszym ryzykiem schizofrenii, ale nie wpływa na częstość występowania zaburzeń schizoafektywnych [14]. Związek CHAD z T2DM wciąż jednak pozostaje nie w pełni wyjaśniony [15]. Wśród najczęściej wymienianych patomechanizmów uwzględnia się stosowanie leków przeciwpsychotycznych, zwłaszcza klozapiny i olanzapiny jako antagonistów receptorów acetylocholinowo-muskarynowych 3 w komórkach β trzustki, blokujących wydzielanie insuliny, zaburzenia osi podwzgórze-przysadka-nadnercza związane z hiperkortyzolemią, a także znaczenie dysfunkcji układu immunologicznego ze współistniejącym stanem zapalnym [15]. Badania ostatnich lat wskazują na możliwy wpływ zaburzeń w obrębie szlaków sygnałowych receptorów hormonów tarczycy i regulacji genów na rozwój insulinooporności w tkance tłuszczowej chorych z CHAD. Nowa hipoteza zakłada, że białko 3 związane z receptorem dla hormonów tarczycy (Thrap3) może aktywować kaskadę genów diabetogennych w komórkach tłuszczowych poprzez interakcję z kinazą zależną od cykliny 5 (CDK5), prowadząc następnie do fosforylacji receptora γ aktywowanego przez proliferatory peroksosomów (PPAR γ) w pozycji Ser273 [16]. Ponadto, zaburzenia snu, często występujące w tej grupie pacjentów, mogą w połączeniu z pozostałymi mechanizmami zwiększać ryzyko zaburzeń gospodarki węglowodanowej w przebiegu CHAD [17].

Najnowsze badania epidemiologiczne wskazują, że problemy psychologiczne w przebiegu T2DM pojawiają się u około 30% pacjentów, zwłaszcza u chorych w podeszłym wieku. Obserwacje kliniczne pokazują, że kobiety z cukrzycą częściej zmagają się z problemem depresji w porównaniu z mężczyznami (23,8% vs 12,8%). Co więcej, szacuje się, że prawie 12 do 18% pacjentów diabetologicznych spełnia kryteria diagnostyczne tak zwanej dużej depresji [18]. W ostatnich latach coraz większą uwagę zwraca się na pojęcie *Diabetes Distress* (DD), które swoim spektrum obejmuje znacznie szerszy wachlarz zaburzeń psychologicznych niż depresja czy choroba afektywna jednobiegunowa [19,20]. DD jest definiowany jako zespół zaburzeń zdrowia psychicznego i odnosi się do charakterystycznych emocjonalnych obaw z tak zwanego „spektrum doświadczeń” pacjenta, u

którego zdiagnozowano przewlekłą i postępującą chorobę jaką jest cukrzyca [19]. Osoby z DD doświadczają różnych stanów emocjonalnych począwszy od frustracji, zaprzeczenia i wyparcia diagnozy, po stres, przytłoczenie, lęk i poczucie winy, które wynikają z codziennego życia z cukrzycą i ciężaru samokontroli [19,20]. Wśród czynników ryzyka zarówno DD, jak i depresji wymienia się płęć żeńską, niski poziom wykształcenia, przynależność do etnicznej mniejszości, wysokie wartości wskaźnika masy ciała BMI (*body mass index*), rozpoznanie cukrzycy w młodym wieku, brak wyrównania gospodarki węglowodanowej odzwierciedlanej poziomem HbA1c oraz wystąpienie ostrych i przewlekłych powikłań cukrzycy [21,22]. Pierwsze objawy zwiastujące DD często pojawiają się już w momencie stawiania diagnozy cukrzycy. Zarówno T2DM, jak i T1DM będące nieuleczalnymi chorobami, są zwykle kreowane w świadomości ogółu społeczeństwa jako przewlekły stan, który wymaga ciągłej samokontroli w zakresie diety, stosowanych leków i monitorowania poziomu glikemii [23]. Diametralna zmiana dotychczasowego stylu życia i konieczność dostosowania się do nowej sytuacji, wiąże się z obawami przed ograniczeniami socjoekonomicznymi, dyskryminacją społeczną, stygmatyzacją, a także brakiem zrozumienia ze strony innych osób [24]. Chorzy zmagający się z T2DM to najczęściej osoby z współistniejącą nadwagą lub otyłością, które występują u prawie 80% z nich [25]. Świadomość tego, że jednym z głównych czynników ryzyka rozwoju cukrzycy jest nieprawidłowa masa ciała jako wynik niewłaściwego stylu życia, prowadzi do stopniowo narastających niejednokrotnie skrajnych emocji od frustracji do poczucia winy. Zaburzenie emocjonalne z czasem skutkują u podatnych osób rozwojem zaburzeń odżywiania pod postacią zarówno kompulsywnego objadania się u pacjentów z T2DM, jak również bulimii i/lub jadłowstrętu psychicznego („diabulimia=diabetes+bulimia”, „diaboreksja=diabetes+anorexia”, zwłaszcza u dziewczynek z T1DM, które z obawy przed wzrostem masy ciała, celowo, nieadekwatnie do zapotrzebowania zmniejszają lub omijają dawki insuliny, prowokują wymioty, wprowadzają restrykcje kaloryczności pokarmów i nadmierną aktywność fizyczną [26]. Badanie kohortowe na grupie pacjentów z T1DM i T2DM wykazało, że aż 7% kobiet z nadwagą i 10% z otyłością różnego stopnia cierpi na zaburzenia odżywiania [27,28]. Integralnym elementem nefarmakologicznego leczenia T2DM jest normalizacja masy ciała pacjentów celem zmniejszenia insulinooporności i poprawy efektywności terapii farmakologicznej. W przeciwieństwie do osób zdrowych, u otyłych diabetyków decyzja o redukcji masy ciała nie jest spowodowana chęcią, wyborem czy względami wyłącznie estetycznymi, ale w ścisły sposób wiąże się z konsekwencjami zdrowotnymi, również odległymi, co wywiera presję i poczucie smutku, gdy efekty podjętych wysiłków są niezadowalające. Dotychczasowe badania pokazują, że średnia utrata masy ciała w ciągu pierwszych sześciu miesięcy wynosi 5-8,7%, natomiast w przypadku obserwacji 48. miesięcznej redukcja masy ciała waha się od 3 do 6%, a następnie w obu przypadkach wchodzi w fazę plateau [29]. Powyższe dane wskazują na silną potrzebę rozwoju psychodietetyki obejmującej stosowanie

indywidualizowanego, optymalnego sposobu prowadzenia edukacji pacjenta opartego na psychologicznej diagnozie [30].

DD może przejawiać się również lękiem i strachem zarówno przed hipoglikemią, jak również brakiem wyrównania gospodarki węglowodanowej. Świadomy choroby pacjent z jednej strony obawia się stosowania zbyt dużych w jego ocenie zaleconych dawek insuliny, unika pozostawania samotnie w domu, a nawet wykonywania codziennych czynności. Z drugiej strony pojawia się niepokój związany z występowaniem przewlekłej hiperglikemii, która w przyszłości u ponad 50% diabetyków prowadzi do rozwoju co najmniej jednego z powikłań mikro- lub makroangiopatycznych, w tym utraty wzroku, pogorszenia funkcji nerek czy nawet amputacji kończyn [23]. Kluczowe interwencje psychologiczne w tym zakresie obejmują działania edukacyjne oparte na zasadach uczenia się i motywacji, wzmocnieniu pozycji pacjenta, terapii poznawczo-behawioralnej, umiejętnościach behawioralnych i coachingu. Nowatorskim podejściem jest również wykorzystanie technologii informacyjnej za pośrednictwem Internetu, aplikacji mobilnych i wiadomości tekstowych. Innym znaczącym postępem są działania w ramach terapii behawioralnej trzeciej generacji, których nadrzędnym celem jest zmniejszenie stresu i zwiększenie akceptacji. Nieodzownym wydaje się także wpływ rodziny i innych osób bliskich [31,32]. Warto zwrócić uwagę, iż wielu pacjentów ma trudności z przestrzeganiem pełnego schematu samoopieki wymaganego dla optymalnej kontroli cukrzycy. Może to wynikać z wielu różnych przyczyn, w tym chorób psychicznych lub problemów społecznych i zawodowych, które pochłaniają uwagę jednostki. Większość osób z cukrzycą wie, co należy zrobić, aby lepiej radzić sobie z cukrzycą, ale przeszkadzają im wyzwania dnia codziennego. Stąd też zaleca się podejście oparte na „wywiadzie motywacyjnym”, które może okazać się pomocne dla pacjentów w pokonywaniu barier i odpowiednim ustalaniu priorytetów [33].

Do oceny występowania DD u pacjentów diabetologicznych najczęściej wykorzystuje się PAID (*Problem Areas in Diabetes Survey*), czyli zwalidowany kwestionariusz obszarów problemowych w cukrzycy zawierający 20 pytań odnoszących się do różnych sfer psychologicznych, w tym poziomu stresu związanego z rozpoznaniem cukrzycy. Opracowano również skrócone kwestionariusze PAID-5 (czułość 94%, swoistość 89%) oraz PAID-1 (czułość i swoistość na poziomie 80%) [34,35]. W związku z tym, że niektóre objawy DD i depresji mogą być podobne, każdy pacjent z cukrzycą, powinien być zbadany pod kątem ryzyka rozwoju zaburzeń depresyjnych. Do tego celu wykorzystuje Wskaźnik Samopoczucia (Well-being index WHO-5, w którym osiągnięcie wyniku <13, stanowi wskazanie do badania w kierunku depresji, a wynik ≤7 oznacza duże ryzyko depresji) lub Kwestionariusz Zdrowia Pacjenta 9 (Patient Health Questionnaire, PHQ-9, w którym wynik >12 wskazuje na duże ryzyko epizodu depresji z czułością 82% i specyficznością 89%). Warto pamiętać, że DD jest tylko reakcją na stresor jaki stanowi cukrzyca, w przeciwieństwie do samej depresji, gdzie nie ma ściśle skonkretyzowanego czynnika ją wywołującego.

Obok problemów psychologicznych w przebiegu zarówno T2DM, jak i

T1DM może dochodzić do rozwoju zaburzeń w zakresie funkcji poznawczych. Potwierdzają to obserwowane nieprawidłowości strukturalne w badaniach MRI głowy, takie jak zwiększona atrofia kory mózgowej, zaburzenia mikrostruktury w obrębie istoty białej i zmiany stężeń neuroprzekazników w mózgu. Klinicznie najczęściej obserwuje się spowolnienie umysłowe i motoryczne, zaburzenia fluencji słownej, upośledzenie koncentracji i uwagi oraz funkcji wykonawczych [36]. Deficyty poznawcze mogą pojawiać się już na bardzo wczesnych etapach cukrzycy, a rozwinięcie przez pacjenta cech zespołu metabolicznego może ten proces nasilać lub przyspieszać. Na podstawie obserwacji klinicznych wykazano, iż zarówno czas trwania cukrzycy, jak i kontrola glikemii mogą istotnie wpływać na rodzaj i nasilenie zaburzeń poznawczych, jednak wciąż nie ma jednoznacznej metody, która pozwoliłaby na przewidywanie i wyodrębnienie pacjentów z największej grupy ryzyka [37,38].

W przeciwieństwie do T2DM, pacjenci z T1DM to w zdecydowanej większości osoby młode, co determinuje nieco inne problemy socjopsychologiczne. U dzieci może ona zakłócać rozwój psychospołeczny i utrudniać wyniki w nauce, a u młodych ludzi może kolidować z życiem zawodowym, założeniem rodziny i planami prokreacyjnymi [39,40]. Ponadto, T1DM wiąże się z ryzykiem wystąpienia zaburzeń afektywnych, takich jak depresja i lęk, stąd integralnym elementem leczenia dziecka od pierwszych chwil rozpoznania cukrzycy jest nie tylko farmakoterapia, ale także opieka psychologiczna mająca na celu ułatwienie odnalezienia się młodemu człowiekowi w zupełnie nowej sytuacji nieznannej im dotąd, co pozwoli uniknąć problemów psychologicznych, zaburzeń osobowości i uzależnień w wieku dorosłym [41].

Podsumowując, cukrzyca może rozwinąć się w każdym wieku, począwszy od okresu wczesnodziecięcego do późnej starości, jednak na każdym etapie wiąże się z możliwością rozwoju zaburzeń psychologicznych i problemów socjologicznych. Należy pamiętać, iż niezdiagnozowane i nielezione zaburzenia psychologiczne, w tym DD i depresja, wiążą się ze zwiększoną śmiertelnością, dlatego istotną rolę w opiece nad pacjentem diabetologicznym odgrywa kompleksowa ocena psychologiczna chorego podczas każdej wizyty i stała edukacja. Terapie psychologiczne pomagają nie tylko w utrzymaniu dobrego samopoczucia i stanu emocjonalnego, ale także w uzyskaniu prawidłowego wyrównania gospodarki węglowodanowej. Warto, więc patrzeć na cukrzycę nie tylko jako na zaburzenie metaboliczne, ale także chorobę psychologiczną.

BIBLIOGRAFIA:

1. Araszkiwicz A, Bandurska-Stankiewicz E, Borys S, et al. 2020 Guidelines on the management of diabetic patients. A position of Diabetes Poland [Zalecenia kliniczne dotyczące postępowania u chorych na cukrzycę 2020 Stanowisko Polskiego Towarzystwa Diabetologicznego]. Clin Diabetol. 2020; 9(1): 1-106. doi: 10.5603/DK.2020.0001.
2. Tao Z, Shi A, Zhao J. Epidemiological Perspectives of Diabetes. Cell Biochem Biophys. 2015;73(1):181-185. doi:10.1007/s12013-015-0598-4.
3. Henning RJ. Type-2 diabetes mellitus and cardiovascular disease. Future Cardiol. 2018;14(6):491-509. doi:10.2217/fca-2018-0045.
4. Forbes JM, Cooper ME. Mechanisms of diabetic complications. Physiol Rev.

2013;93(1):137-188. doi:10.1152/physrev.00045.2011.

5. Semenkovich K, Brown ME, Svrakic DM, Lustman PJ. Depression in type 2 diabetes mellitus: prevalence, impact, and treatment. *Drugs*. 2015;75(6):577-587. doi:10.1007/s40265-015-0347-4.

6. Mamakou V, Thanopoulou A, Gonidakis F, Tentolouris N, Kontaxakis V. Schizophrenia and type 2 diabetes mellitus. *Psychiatriki*. 2018;29(1):64-73. doi:10.22365/jpsych.2018.291.64.

7. Cimo A, Dewa CS. Symptoms of Mental Illness and Their Impact on Managing Type 2 Diabetes in Adults. *Can J Diabetes*. 2018;42(4):372-381. doi:10.1016/j.jcjd.2017.08.256.

8. Das R, Singh O, Thakurta RG, et al. Prevalence of Depression in Patients with Type II Diabetes Mellitus and its Impact on Quality of Life. *Indian J Psychol Med*. 2013;35(3):284-289. doi:10.4103/0253-7176.119502.

9. Anderson RJ, Freedland KE, Clouse RE, Lustman PJ. The prevalence of comorbid depression in adults with diabetes: a meta-analysis. *Diabetes Care*. 2001;24(6):1069-1078. doi:10.2337/diacare.24.6.1069.

10. Depp CA, Strassnig M, Mausbach BT, et al. Association of obesity and treated hypertension and diabetes with cognitive ability in bipolar disorder and schizophrenia. *Bipolar Disord*. 2014;16(4):422-431. doi:10.1111/bdi.12200.

11. Holt RI, Mitchell AJ. Diabetes mellitus and severe mental illness: mechanisms and clinical implications. *Nat Rev Endocrinol*. 2015;11(2):79-89. doi:10.1038/nrendo.2014.203.

12. Talbot F, Nouwen A. A review of the relationship between depression and diabetes in adults: is there a link?. *Diabetes Care*. 2000;23(10):1556-1562. doi:10.2337/diacare.23.10.1556.

13. Hoffman RP. The Complex Inter-Relationship Between Diabetes and Schizophrenia. *Curr Diabetes Rev*. 2017;13(3):528-532. doi:10.2174/1573399812666161201205322.

14. Melkersson K, Wernroth ML. Type 1 diabetes mellitus and the risk for schizophrenia or schizoaffective disorder: a Swedish nationwide register-based cohort study. *Neuro Endocrinol Lett*. 2019;40(3):125-134.

15. Charles EF, Lambert CG, Kerner B. Bipolar disorder and diabetes mellitus: evidence for disease-modifying effects and treatment implications. *Int J Bipolar Disord*. 2016;4(1):13. doi:10.1186/s40345-016-0054-4.

16. Choi JH, Choi SS, Kim ES, et al. Thrap3 docks on phosphoserine 273 of PPAR γ and controls diabetic gene programming. *Genes Dev*. 2014;28(21):2361-2369. doi:10.1101/gad.249367.114.

17. Li J, Sun X, Yu Y. The prevalence of impaired glucose regulation in psychiatric patients with sleep disorders and its relationship with altered hypothalamopituitary–adrenal and hypothalamopituitary–thyroid axis activity. *Sleep Med*. 2013;14:662–667. doi: 10.1016/j.sleep.2013.04.004.

18. Park M, Reynolds CF 3rd. Depression among older adults with diabetes mellitus. *Clin Geriatr Med*. 2015;31(1):117-ix. doi:10.1016/j.cger.2014.08.022.

19. Perrin NE, Davies MJ, Robertson N, Snoek FJ, Khunti K. The prevalence of diabetes-specific emotional distress in people with Type 2 diabetes: a systematic review and meta-analysis. *Diabet Med*. 2017;34(11):1508-1520. doi:10.1111/dme.13448.

20. Kreider KE. Diabetes Distress or Major Depressive Disorder? A Practical Approach to Diagnosing and Treating Psychological Comorbidities of Diabetes. *Diabetes Ther*. 2017;8(1):1-7. doi:10.1007/s13300-017-0231-1.

21. Hermanns N, Caputo S, Dzida G, Khunti K, Meneghini LF, Snoek F. Screening, evaluation and management of depression in people with diabetes in primary care. *Prim Care Diabetes*. 2013;7(1):1-10. doi:10.1016/j.pcd.2012.11.002.

22. Fisher L, Mullan JT, Skaff MM, Glasgow RE, Arean P, Hessler D. Predicting diabetes distress in patients with Type 2 diabetes: a longitudinal study. *Diabet Med*. 2009;26(6):622-627. doi:10.1111/j.1464-5491.2009.02730.x.

23. Garrett C, Doherty A. Diabetes and mental health. *Clin Med (Lond)*. 2014;14(6):669-672. doi:10.7861/clinmedicine.14-6-669.

24. Berry E, Lockhart S, Davies M, Lindsay JR, Dempster M. Diabetes distress: understanding the hidden struggles of living with diabetes and exploring intervention strategies. *Postgrad Med J*.

2015;91(1075):278-283. doi:10.1136/postgradmedj-2014-133017.

25. Mugharbel KM, Al-Mansouri MA. Prevalence of obesity among type 2 diabetic patients in Al-khobar primary health care centers. *J Family Community Med.* 2003;10(2):49-53.

26. Young-Hyman DL, Davis CL. Disordered eating behavior in individuals with diabetes: importance of context, evaluation, and classification. *Diabetes Care.* 2010;33(3):683-689. doi:10.2337/dc08-1077.

27. Herpertz S, Wagener R, Albus C, et al. Diabetes mellitus and eating disorders: a multicenter study on the comorbidity of the two diseases. *J Psychosom Res.* 1998;44(3-4):503-515. doi:10.1016/s0022-3999(97)00274-2.

28. Nip ASY, Reboussin BA, Dabelea D, et al. Disordered Eating Behaviors in Youth and Young Adults With Type 1 or Type 2 Diabetes Receiving Insulin Therapy: The SEARCH for Diabetes in Youth Study. *Diabetes Care.* 2019;42(5):859-866. doi:10.2337/dc18-2420.

29. Franz MJ. The Dilemma of Weight Loss in Diabetes. *Diabetes Spectrum* 2007; 20(3):133-136. doi:10.2337/diaspect.20.3.133.

30. Żędzian A, Ostrowska L. Wpływ edukacji diabetologicznej na poziom wyrównania metabolicznego chorych na cukrzycę typu 1 w obserwacji prospektywnej (doniesienie wstępne). *Forum Zaburzeń Metabolicznych* 2018;9(3):112-118.

31. Sudhir PM. Advances in psychological interventions for lifestyle disorders: overview of interventions in cardiovascular disorder and type 2 diabetes mellitus. *Curr Opin Psychiatry.* 2017;30(5):346-351. doi:10.1097/YCO.0000000000000348.

32. Uchendu C, Blake H. Effectiveness of cognitive-behavioural therapy on glycaemic control and psychological outcomes in adults with diabetes mellitus: a systematic review and meta-analysis of randomized controlled trials. *Diabet Med.* 2017;34(3):328-339. doi:10.1111/dme.13195.

33. Chen SM, Creedy D, Lin HS, Wollin J. Effects of motivational interviewing intervention on self-management, psychological and glycaemic outcomes in type 2 diabetes: a randomized controlled trial. *Int J Nurs Stud.* 2012;49(6):637-644. doi:10.1016/j.ijnurstu.2011.11.011.

34. Polonsky WH, Anderson BJ, Lohrer PA, et al. Assessment of diabetes-related distress. *Diabetes Care.* 1995;18(6):754-760. doi: 10.2337/diacare.18.6.754.

35. McGuire BE, Morrison TG, Hermanns N, et al. Short-form measures of diabetes-related emotional distress: the Problem Areas in Diabetes Scale (PAID)-5 and PAID-1. *Diabetologia.* 2010;53(1):66-69. doi:10.1007/s00125-009-1559-5.

36. Callisaya ML, Beare R, Moran C, Phan T, Wang W, Srikanth VK. Type 2 diabetes mellitus, brain atrophy and cognitive decline in older people: a longitudinal study. *Diabetologia.* 2019;62(3):448-458. doi:10.1007/s00125-018-4778-9.

37. Zilliox LA, Chadrasekaran K, Kwan JY, Russell JW. Diabetes and Cognitive Impairment. *Curr Diab Rep.* 2016;16(9):87. doi:10.1007/s11892-016-0775-x.

38. McCrimmon RJ, Ryan CM, Frier BM. Diabetes and cognitive dysfunction. *Lancet.* 2012;379(9833):2291-2299. doi:10.1016/S0140-6736(12)60360-2.

39. van Duinkerken E, Snoek FJ, de Wit M. The cognitive and psychological effects of living with type 1 diabetes: a narrative review. *Diabet Med.* 2020;37(4):555-563. doi:10.1111/dme.14216.

40. Khandelwal D, Gupta L, Kalra S, Vishwakarma A, Lal PR, Dutta D. Diabetes Distress and Marriage in Type-1 Diabetes. *Indian J Community Med.* 2018;43(4):316-319. doi:10.4103/ijcm.IJCM_74_18.

41. Buchberger B, Huppertz H, Krabbe L, Lux B, Mattivi JT, Siafarikas A. Symptoms of depression and anxiety in youth with type 1 diabetes: A systematic review and meta-analysis. *Psychoneuroendocrinology.* 2016;70:70-84. doi:10.1016/j.psyneuen.2016.04.019.

УЧАСТЬ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА В СЕМИЛІТНІЙ ВІЙНІ (1756-1763)

Шпитальов Геннадій Георгійович
к.і.н., доц. ЗГФК НУ “Запорізька політехніка”
shpitaloff@ukr.net

Війна 1756-1763 років між Прусією, Англією та Португалією, з одного боку, і Австрією, Росією, Саксонією, Францією, Швецією, Іспанією й рядом дрібних німецьких країн – з іншого, виникла внаслідок загострення англо-французької боротьби за колонії і зіткнення агресивної політики Прусії з інтересами Австрії, Франції та Росії. У складі діючої російської армії, яка виступила проти Прусії, у Семилітній війні взяло участь українське козацтво. Козацькі полки Гетьманщини і Слобожанщини, як складова частина збройних сил Російської імперії, призначалися для допоміжної служби регулярним з'єднанням.

Найбільший тягар у цій війні лягав на Гетьманщину (Лівобережну Україну). Так, на початку війни 5 тис. кінних виборних козаків від Київського, Прилуцького, Стародубського, Чернігівського і Ніжинського полків мали бути у готовності “о дву-кінь” (при двох конях кожен). Цей загін мав очолити генеральний осавул Яків Якубович. Через масове ухилення козаків від дальньої виправи уряд гетьмана Кирила Розумовського відклав збори. Замість виборних козаків, яких у гетьманському реєстрі налічувалось 20 тис. чоловік, до армії було відряджено дві третини гетьманської кінної гвардії – два п'ятисотенних компанійських полки під проводом компанійського полковника Гната Часника. Під конвоєм компанійців до діючої армії було доправлено 11 тис. волів, 6 тис. коней і 10 тис. погоничів із числа селян для комплектування армійського обозу. Запорозьке козацтво, чисельністю близько 15 тис. чоловік, мало прикривати Україну від можливих диверсій з боку Кримського ханства, котре пруський король Фрідріх II намагався втягнути у війну проти Росії та Австрії [1].

До складу діючої армії мали увійти слобідські козацькі полки (Сумський, Охтирський, Харківський, Острогжський та Ізюмський), які мали регулярну організацію і перебували у підпорядкуванні Військовій колегії. На той період чисельність слобідських козаків (перейменованих у компанійців) разом із старшинами (в офіцерських чинах) становила близько 6 тис. вешників при десяти легких кавалерійських гарматах – по дві на кожен полк. Ці полки були зведені у бригаду. Крім того, у бойових діях мала бути задіяна окрема Чугуївська козацька регулярна команда (перейменована в полк). Чисельність цієї команди (полку) сягала 543 чоловік (три сотні волохів і дві сотні охрещених калмиків) [2].

Збори діючої армії, очолюваної генерал-фельдмаршалом С.Апраксіним, затягнулися до пізньої осені. Кампанія 1756 року була зірвана.

Однією з причин була відсутність призначених до походу підрозділів легкої іррегулярної кінноти. Так, 5 тис. слобідських і 5 тис. донських козаків, 4 тис. калмиків і 2 тис. “різномородців” (калмиків, башкирів, мешчеряків, казанських татар) ще навіть не виступили до місця збору [3].

На початок кампанії 1757 року іррегулярні підрозділи армії С.Апраксіна мали складатись із 18 донських, 5 слобідських, 4 гусарських полків, компанійського (гетьманського) полку, Чугуївського полку, а також команд “різномородців”. До червня головнокомандувач не мав про ці формування жодних відомостей. Згодом до армії, яка була вже на марші, прибуло 11 тис. іррегулярних військ: 3 тис. слобідських козаків із своїм бригадиром Василем Капністом, 1 тис. компанійців із полковником Гнатом Часником, 5 тис. донських козаків із двома отаманами – генерал-майором Данилом Єфремовим і бригадиром Федором Краснощоківим, а також 2 тис. калмиків. Усі ці підрозділи в діючій армії розподілили по дивізіях – по 2 тис. вершників на кожную. З Лівобережної України до діючої армії було відряджено 8 тис. погоничів і 2,6 тис. волів. Що ж до лівобережних виборних козаків, то на них було покладено охорону кордону Гетьманщини з Річчю Посполитою, а також різні допоміжні служби і наряди на комунікаціях діючої армії в Білорусі і Литві. Службу лівобережні виборні козаки несли беззмінно і не отримуючи платні [4].

В липні-серпні 1757 року донці і чугуївці невеликими групами прослизали у Східну Прусію для стеження за військами супротивника. Згодом бойові рейди почали проводити й інші козацькі команди. Ці з'єднання знищували магазини, конвої, фуражирні і розвідувальні загони супротивника, зчиняли тривогу у ворожому тилу тощо. На марші російської армії іррегулярна кіннота несла аванпостну службу. У ході просування російської армії в Східну Прусію слобідські козаки відзначилися в одному з епізодів Гросс-Єгерсдорфської битви, яка відбулась 19 серпня 1757 року. Так, 2 тис. козаків, які йшли в авангарді армії, на власний розсуд (без наказу) обійшли болото і атакували пруську кінноту. Проте справа до удару не дійшла. Козаки несподівано розвернули коней і подались назад до фронту російських піхотних батальйонів, здіймаючи за собою куряву. За козаками погнались пруські драгунські ескадрони і неочікувано для себе опинилися перед строем російської піхоти. Після першого ж залпу росіяни супротивник сторопів і змішався. При цьому задні ряди пруських ескадронів, налетіли на перші і почали вцілілих людей і коней. Другий залп розсіяв ошелешену юрбу драгунів. Справу довершили козаки, які, розвернувшись на флангах російської піхоти, кинулись переслідувати супротивника. Проте на іншій ділянці козацькі частини зазнали чималих втрат. У ході атаки супротивника на ар'єргард армійської обозної колони загинув слобідський бригадир Василь Капніст. У ході кампанії 1757 року слобідські козаки втратили близько тисячі осіб в людях (більшою мірою від хвороб) і більше половини коней (яких позабирали в гусарські полки). В наступних кампаніях слобідська козацька бригада російським урядом

уже не задіювалась. В бойових діях кампанії 1758 року жодне українське козацьке формування участі не брало [5].

В кампанію 1759 року з Гетьманщини до армії було відряджено 1 тис. компанійців під проводом полковника Гната Часника. У ході кампанії ця команда була задіяна на охороні складів, поштових станцій, конвоюванні полонених тощо. Крім того, команда із 1,5 тис. виборних козаків супроводжувала провіантські обози, які надходили до діючої армії з Лівобережжя. Безпосередньо в бойових діях були задіяні лише чугуївці, які діяли у складі легкокінного корпусу генерал-майора Г.Тотлебена. Успішні диверсійні і розвідувальні рейди-пошуки чугуївців спільно з гусарами і донцями отримали позитивні відгуки командувача армії генерал-аншефа П.Салтикова. Треба відмітити, що чугуївці відзначилися і у великих операціях. Так, 12 липня 1759 року у битві під Пальцігом чугуївці разом із донцями успішно атакували колону супротивника. На завершальній стадії Кунерсдорфської битви 12 серпня того ж року Чугуївський полк із засідки атакував фланг двох ескадронів королівських лейб-кірасирів, особисто висланих Фрідріхом II ліквідувати прорив російської піхоти. Кірасирів було розгромлено. Лише частині пруського загону вдалося врятуватися втечею. Козаки захопили в полон командира загону і полковий штандарт [6].

На початку 1760 року в гетьманську канцелярію із С.-Петербурга прийшов наряд на відрядження до діючої армії 2 тис. козаків. Гетьманський уряд призначив до походу тисячну команду компанійців полковника Гната Часника і тисячу виборних козаків під проводом прилуцького полковника Григорія Галагана. Під час маршів армії ці козаки йшли в авангарді і ар'єргарді армії, прикривали обоз з флангів, виконували інші служби. В кампанію 1761 року на комунікаціях армії службу несли лише компанійці. Слід зауважити, що у ході бойових дій 1760-1761 років компанійцями поповнювалися втрати в гусарських полках і серед чугуївців. По завершенню Росією бойових дій чимало компанійців повернулося додому в гусарських мундирах або одностроях Чугуївського полку [7].

Таким чином, у ході Семилітньої війни українське козацтво хоча і діяло на других ролях, але зробило вагомий внесок у спільну справу. Відчутний тягар війни ліг на населення Гетьманщини, яка стала базою постачання діючої армії Російської імперії гужовим транспортом, худобою, провіантом і людьми. Бойова діяльність українських козаків полягала у виконанні розвідувальної, диверсійної, аванпостної, форпостної, поштової та інших допоміжних служб, які зазвичай покладались на легку кінноту. У Семилітній війні, при зіткненні із найкращою у Європі регулярною армією, проявились вади легких іррегулярних військ Російської імперії як у бойовому відношенні, так і у військовій організації. У російського уряду і генералітету визріла ідея корінних змін на Гетьманщині, Слобожанщині і Запорозжі як у військовому, так і в адміністративно-територіальному відношеннях. Після смерті імператриці Єлизавети Петрівни настав

час правління Петра III. Росія із супротивника Пруссії перетворилась на найзавзятішого її союзника. Це на деякий час відволікло увагу С.-Петербурга від України та її збройних сил. Початок правління Катерини II поклав край участі Росії у Семилітній війні і ознаменував тривалий період реформ в південних регіонах імперії, які проводились впродовж 60-х – 80-х років XVIII століття. На Україні головним результатом цих реформ стала повна ліквідація козацького устрою.

Література:

1. Масловский Д.Ф. Русская армия в Семилетнюю войну. – Вып. 1-й. Поход Апраксина в Восточную Пруссию (1756-1757). – М., 1886. – С. 50; Масловский Д.Ф. Примечания к исторической монографии // Русская армия в Семилетнюю войну. Вып.-1-й. – М., 1886. – С. 179, 181; Масловский Д.Ф. Приложения документов к исторической монографии // Русская армия в Семилетнюю войну. – Вып. 1-й. – М., 1886. – С. 131-132.

2. История Русов или Малой России. – М., 1846. – С. 248; Масловский Д.Ф. Русская армия в Семилетнюю войну. – Вып. 1-й. Поход Апраксина в Восточную Пруссию (1756-1757). – М., 1886. – С. 46-50; Масловский Д.Ф. Примечания к исторической монографии // Русская армия в Семилетнюю войну. Вып.-1-й. – М., 1886. – С. 86-87.

3. Коробков Н. Семилетняя война. Действия России с 1756 по 1762 год. – М., 1940. – С. 69, 123-124; Масловский Д.Ф. Русская армия в Семилетнюю войну. – Вып. 1-й. Поход Апраксина в Восточную Пруссию (1756-1757). – М., 1886. – С. 68, 184, 186.

4. Масловский Д.Ф. Русская армия в Семилетнюю войну. – Вып. 1-й. Поход Апраксина в Восточную Пруссию (1756-1757). – М., 1886. – С. 187, 230-251; Масловский Д.Ф. Примечания к исторической монографии // Русская армия в Семилетнюю войну. Вып.-1-й. – М., 1886. – С. 141, 144.

5. Журнал о военных действиях российской императорской армии. – Часть I. 1757 и 1758 год. – СПб., 1761. – Сторінки не нумеровані; Масловский Д.Ф. Русская армия в Семилетнюю войну. – Вып. 1-й. Поход Апраксина в Восточную Пруссию (1756-1757). – М., 1886. – С. 257, 276, 281, 289, 290-291.

6. Журнал о военных действиях российской императорской армии. – Часть II. 1759 и 1760 год. – СПб., 1763. – Сторінки не нумеровані; Журнал о военных действиях российской императорской армии. – Часть III. 1761 год. – СПб., 1763. – Сторінки не нумеровані; Масловский Д.Ф. Поход графа Фермора в восточные области Пруссии (1757-1759) // Сборник военно-исторических материалов.-Вып. II.-СПб., 1888; Масловский Д.Ф. Походы в Пруссию графа Салтыкова и Бутурлина, и т.д. (1759-1762) // Сборник военно-исторических материалов. – Вып. III. – СПб., 1891; Буганов В.И., Буганов А.В. Полководцы XVIII века. – М., 1992. – С. 288, 294.

7. Масловский Д.Ф. Русская армия в Семилетнюю войну. – Вып. 3-й. Походы в Пруссию графа П.С. Салтыкова 1-го и А.Б. Бутурлина. Берлинская операция Захара Чернышова. Осада Кольберга графом Румянцевым (1759-1762). – М., 1891. – С. 189, 206, 215, 395; Масловский Д.Ф. Приложения документов к исторической монографии // Русская армия в Семилетнюю войну. – Вып. 3-й. – М., 1891. – С. 126.

JAN PAWEŁ I ZAPOMNIANY PAPIEŻ

Szpotański Adam

*doktor nauk teologicznych z zakresu Historii Kościoła
petronius_caius@op.pl*

W wieku XX na Stolicy Piotrowej zasiadały wielkie indywidualności. Każdy z pontyfikatów wносił coś zupełnie nowego w Kościół, który jednocześnie w tym samym czasie doświadczał prześladowań. Ówczesna skala prześladowań przewyższyła te z czasów sprzed Edyktu Mediolańskiego. W tej bogatej różnorodności wydarzył się również pontyfikat, trwający zaledwie 33 dni. Z punktu widzenia całego wieku posługa Sługi Bożego papieża Jana Pawła I, wydaje się zaledwie epizodem. Tymczasem, to m. in. jego pontyfikat wprowadził Kościół w zupełnie nową rzeczywistość.

1. Droga do kapłaństwa

Albino Luciani przyszedł na świat 17 października 1912 roku w Canale d'Agordo (wówczas miejscowość ta nosiła nazwę Forno di Canale). Mieszkańcy małej górskiej miejscowości nie należeli do najzamożniejszych, liczbę mieszkańców dość często dziesiątkowały choroby. Dość wysoką umiarkość stwierdzano u noworodków. Ojciec Albina – Giovanni Luciani związany był z związkami zawodowymi o charakterze socjalistyczno – demokratycznym. Miał także antyklerykalne nastawienie. W 1990 roku Giovanni ożenił się z Rosą Fiocco. Wyniku tego małżeństwa na świat przyszła piątka dzieci, z czego tylko dwie dziewczynki dożyły wieku dorosłego – Amalia i Pii. Pozostali trzej chłopcy zmarli w parę dni po narodzinach. 27 grudnia 1906 roku Giovanni owdowiał. 2 grudnia 1911 roku ponownie wstąpił w związek małżeński z Bortola Tancon. Z tego związku na świat przyszły na świat kolejne dzieci, w tym też Albino.[1]

Sakrament chrztu został udzielony młodemu Albinowi zaraz po urodzeniu przez akuszerkę Marię Fiocco, ze względu na zagrożenia życia. Przyszły papież wychował się w biednej rodzinie. W 1918 roku rozpoczął edukację w szkole podstawowej. 26 września 1919 roku przyjął sakrament bierzmowania z rąk bp. Giosuè Cattarossiego. 17 października 1923 roku wstąpił do Niższego Seminarium Duchownego w Feltre. Z kolei w październiku 1928 roku wstąpił do Seminarium Gregorianum w Belluno. W 1934 roku przyjął święcenia subdiakonu, 2 lutego 1935 roku święcenia diakonatu. A już 7 lipca 1935 roku święcenia prezbiteratu w kościele św. Piotra w Belluno. Kolejnego dnia odprawił Mszę Świętą prymicyjna w parafii Canale.[2]

2. Wikary, katecheta, kanclerz

18 grudnia 1935 roku został skierowany jako wikariusz w Agordo i katechetą w tamtejszym technikum górniczym. W lipcu 1947 roku otrzymał urząd wicerektora seminarium w Belluno. Urząd ten pełnił łącznie do 1947 roku.

W latach 1937 – 1959 wykładał przedmioty teologiczne (dogmatykę, prawo kanoniczne, a także historie sztuki) w tym samym seminarium. Kolejne studia rozpoczął w 1941 roku na Papieskim Uniwersytecie Gregoriańskim w Rzymie (z uwagi na świetne wyniki został zwolniony z obowiązku uczęszczania na zajęcia). 27 lutego 1947 roku uzyskał doktorat na podstawie dysertacji: „Pochodzenie duszy ludzkiej według Antonio Rosminiego.” Doktora napisał pod kierunkiem Chariesa Boyera.[3]

W listopadzie 1947 roku został powołany na funkcje prokanclerza diecezji Belluno. Z kolei 16 grudnia 1947 roku otrzymał tytuł „szambelana ponadliczbowym Ojca Świętego.” 2 lutego 1948 roku został mianowany prowikariuszem generalnym diecezji Belluno i dyrektorem wydziału katechetycznego. 6 lutego 1954 roku otrzymał urząd wikariusza generalnego diecezji Belluno. Kolejnym zaszczytem była nominacja na kanonika katedralnego 30 czerwca 1953 roku.[4]

3. *Biskup i patriarcha*

15 grudnia 1958 roku papież Jan XXIII prekanonizował ks. Albina biskupem Vittorio Veneto. 27 grudnia 1958 roku w bazylice św. Piotra otrzymał święcenia biskupie z rąk Jana XXIII. Współkonsekratorami byli bp. Girolamo Bortignon OFM Cap oraz bp. Gioacchino Muccin. 11 stycznia 1959 roku objął kanonicznie diecezję Vittorio Veneto i już 17 czerwca rozpoczął wizytacje duszpasterskie. Nowo mianowano biskup Luciani uczestniczył w Soborze II Watykańskim. 15 grudnia 1969 roku został mianowany patriarchą Wenecji. 1 lutego 1970 roku odbył ingres do patriarchatu Wenecji. W czerwcu 1972 roku został wybrany wiceprzewodniczącym Konferencji Episkopatu Włoch, urząd ten pełnił do 2 czerwca 1975 roku. 5 marca 1973 roku papież Paweł VI kreował patriarchę Wenecji kardynałem, przydzielając mu jako kościół tytularny bazylikę św. Marka w Rzymie. [5]

W ciągu swoje życia opublikował wiele pozycji książkowych i artykułów poświęconych teologii i katechezie m.in.: „Catechetica in briciole” (Katechetyka w okularach) – 1949, „Pochodzenie duszy ludzkiej według Antonio Rosminiego” – 1950, „Illustrissimi” (Listy do sławnych postaci) – 1976. W 1975 roku tytuł doktora honoris causa Uniwersytetu Federalnego Santa Maria w Rio Grande do Sul. Wielokrotnie uczestniczył w Zgromadzeniu Ogólnym Synodu Biskupów (1971, 1974, 1977). W czasie swojej pielgrzymki do Fatimy (9 – 11 lipca 1977 roku) spotykał się z jedynym wówczas żyjącym świadkiem objawień s. Łucją dos Santos – 10 lipca 1977 roku.[6]

Biskup Albino wyróżniał się pośród innych hierarchów umiejętnością rozumienia spraw społecznych. W latach 60 – tych przez Włochy przeszła fala strajków robotników i rolników. Bp. Luciani jeździł do protestujących. Nawiązywał żywe relacje z przedstawicielami związków zawodowych. Niekiedy pośredniczył w negocjacjach między stronami sporu.[7]

4. *Niezwykłe konklawe*

6 sierpnia 1978 roku umarł Paweł VI. Kardynał Luciani wyjechał do Rzymu 10 sierpnia. Nie był uważany za faworyta wyścigu o tron papieski. Chociaż znamienity gest jaki dokonał Paweł VI w 1972 roku, podczas swojej wizyty w Wenecji. Kiedy to przy wypełnionym po brzegi placu św. Marka, papież zdjął ze swoich ramion papieską stulę i nałożył ją na ramiona patriarchy Lucianiego. Wielu odebrało to jako jednoznaczne wskazanie następcy.[8]

Kolegium dokonujące wyboru nie było jednolite, największą grupę elektorów stanowi kardynałowie pozaeuropejscy, lecz nie wystosowali oni wspólnego kandydata. Z Afryki pochodziło 12 kardynałów, z USA – 11, i 1 kardynał kurialny, z Ameryki Środkowej 4, z Ameryki Południowej 13 i 3 kurialistów rzymskich, z Azji 10 i Oceanii 4, z Europy 24 i 7 kurialistów, natomiast z samych tylko Włoch 9 kardynałów ordynariuszy i 16 kurialistów. Szansa na wybór nie Włocha, lub nawet kardynała spoza Europy była dość duża. Wyborze uczestniczyło 111 elektorów z 114 uprawnionych do udziału w konklawe.[9]

Pośród ewentualnych papabile media wymieniały kardynałów: Sebastiano Baggio (1913 – 1993), Sergio Pignedoli (1910 – 1980), Eduardo Francisco Pironio (1920 – 1998), Giuseppe Siri (1906 – 1989). Ze względu na fakt przedłużającego się czasu rozpoczęcia konklawe media coraz bardziej próbowały określić sylwetkę i charakter przyszłego papieża. W te przewidywania włączyli się nawet bukmacherzy. Z kolei dziennik z Genui pn. „Il Lavoro” opublikował wyniki przeprowadzonej przez siebie sondy. Ciekawe, że przyszły papież Albino Luciani znalazł się na dopiero piątym miejscu w/w sondy.[10]

Po raz pierwszy w historii rozpoczęcie konklawe (25 sierpnia 1978 roku) odbyło się w świetle kamer. Ponad półgodzina procesja kardynałów z Kaplicy Paulińskiej przez Salę Książęcą i Salę Królewską do Kaplicy św. Pawła była obserwowana przez cały świat. Paweł VI zwiększył liczbę skrutyniów z dwóch do czterech dziennie. W pierwszym głosowaniu nazwisko Luciani nie pojawiło się, dopiero w kolejnych występowało coraz częściej, co warte podkreślenia wymieniano również kard. Karola Wojtyłę. Fakt zwiększających się preferencji przyszły papież określił mianem letniej burzy. Ostatecznie jednak zebrało 98 głosów, choć niektórzy z kardynałów podawali 89, a nawet 101. Do uzyskania elekcji wystarczyło 75 preferencji. [11]

26 sierpnia kolegium kardynałów obrało kard. Lucianiego Biskupem Rzymu. Po raz pierwszy w historii papieża nowy papież przybrał, aż dwa imiona. Odwołując się tym samym do pontyfikatów swoich poprzedników Jana XXIII i Pawła VI. Przez co pragnął zaznaczyć, że miał zamiar kontynuować posoborową reformę Kościoła. 27 sierpnia 1978 roku wygłosił pierwsze orędzie radiowe udzielając przy tym błogosławieństwa Urbi et Orbi. 3 września tego samego roku uroczystie zainaugurował pontyfikat. [12]

Papieską posługę nowy Biskup Rzymu rozpoczął od serii audiencji generalnych poświęconych poszczególnym cnotą. 6 września – pokora, 13 września – wiara, 20 września – nadzieja, 27 września – miłość. Chociaż Jan Paweł I nie

zdążył wydać żadnego większego dzieła, ani nawet encykliki programowej. Stąd też katechezy zawarte w/w audiencjach można przyjąć, za wskazanie kierunku w jakim chciał podążyć Jan Paweł I. Warto nadmienić na, że sposób w jakim wygłaszał papież swoje katechezy podobny był do stylu zwykłego proboszcza. Jan Paweł miał zdolność mówienia w sposób prosty i zrozumiały dla jego słuchaczy. Jego wypowiedzi nie były pozbawione głębi, lecz odnosiły się wprost do życia zwykłych ludzi. Jan Paweł I dość często improwizował, nie jako szukał przykładów w głowie, na kartce miał przygotowany jedynie szkic, na którym się opierał. Było to zdecydowana nowość do stylu budowania wygłaszania katechez przez jego poprzedników. Pierwsza katecheza była poświęcona „pokorze” to właśnie owe słowo stało się programem jego biskupiej posługi w postaci zawołania. W czasie tej katechezy, Jan Paweł I mówił o społeczeństwie, które powinno być zbudowany w oparciu o Dekalog i rady ewangeliczne. Centralnym punktem jednoczącym różne społeczeństwa miał być zdaniem papieża – Chrystus. Papież przypominał również o szacunku do rodziców i przodków. Katecheza o pokorze była kluczem do kolejnych katechez, podczas których papież rozwinął temat pokory wyrażających się w/w cnotach. [13]

5 września 1978 roku podczas spotkania papieża z patriarchą lenigrackim i nowogrodzkim Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego Nikodemem (1929 – 1978). Doszło do tragicznego zdarzenia patriarcha zmarł na zawał serce w obecności papieża. Jan Paweł I bardzo ciężko przeżył to wydarzenie. [14] Nowy papież od początku pontyfikatu sygnalizował, iż będzie dążył do szerzenia pokoju nie tylko pomiędzy narodami, ale także wyznaniem czy religiami. Podczas modlitwy Anioł Pański z 10 września 1978 roku. Apelowal do przywódców politycznych trzech monoteistycznych religii zgromadzonych w Camp David, aby szukali pokojowego rozwiązania konfliktu. Zwrócił się także do chilijskich i argentyńskich biskupów, aby wpływali na rodzimych polityków, aby nie dopuścili do wybuchu konfliktu między oba państwami. [16]

5. Kontrowersje wokół śmierci papieża, rozpoczęcie procesu beatyfikacyjnego

W nocy z 28 na 29 września 1978 zmarł Jan Paweł I. 29 września Radio Watykańskie wydało komunikat o godz. 7.42 informujący o śmierci papieża, którego nad ranem znalazł jego osobisty sekretarz. Jako oficjalną przyczynę śmierci podano zawał mięśnia sercowego.[17] Tak nagłą śmierć papieża doprowadziła do pojawienia się teorii spiskowych. Jedną z najpopularniejszych głosił, iż do śmierci papieża, miała się przyczynić rozpoczęta przez Jana Pawła I reforma Banku Watykańskiego, zdaniem niektórych dziennikarzy mogła ona służyć praniu brudnych pieniędzy przez miejscowe mafie. Teorie tą jednak nigdy nie udowodnioną. Argumentem za prawdziwością tej tezy miał być fakt, iż papieża Jana Pawła I znaleziono we własnym łóżku z notatkami w rękach. Tymczasem już wieczór wcześniej papież miał się skarżyć na ból w klatce piersiowej. Przeprowadzona po latach sekcja zwłok przy okazji ekshumacji ciała związana z rozpoczęciem procesu beatyfikacyjnego wykluczyła śmierć z innych

powodów niż naturalnych. Jan Paweł I został pochowany 4 października 1978 roku w podziemiach Bazyliki św. Piotra w Rzymie.[18]

Współcześnie zapamiętali go jako człowieka cechującego się uprzejmością, prostotą, skromnością i pracowitością. Zrezygnował z wielu papieskich przywilejów jak chociażby noszenie tiary. W przyszłości zamierzał otworzyć w Rzymie centrum noclegowe dla bezdomnych, w którym sam miał zamiar posługiwać. Opowiadał się za kolegialnością rządów w Kościele. Rys duchowy na papieżu wywarły wielkie postacie i duchowości katolickiej jak chociażby: św. Augustyn, św. Paweł, św. Franciszek Salezy (1567 – 1622), św. Alojzy Gonzagi (1568 – 1591), św. Jan Bosko (1815 – 1888), św. Pius X (1835 – 1914), św. Teresa z Lisieux (1837 – 1897), św. Jan Berchmans (1599 – 1621). Ponadto w swoich krótkich wypowiedziach odnosił się do świętych męczenników z Martyrologium Romanum.[19]

26 sierpnia 2002 roku otwarto dochodzenie w sprawie zbadania opinii świętości Jana Pawła I w rodzimej diecezji Belluno, z inicjatywy bp. Vincenza Savio. 10 listopada 2006 roku dobiegł końca diecezjalny etap zbierania świadectw świadków. Zebrano ogółem relacje 160 osób. 29 czerwca 2007 roku rozpoczął się proces o stwierdzenie cudu przypisywany wstawiennictwu Jan Pawła I, po niespełna roku proces ten zakończono. 27 czerwca 2008 roku Kongregacja ds. Świętych wydała Dekret ważności jako uzupełnienie akt dochodzenia diecezjalnego. 17 października 2012 roku do właściwej Kongregacji został przekazany dokument o heroiczność cnót Jana Pawła I. 9 listopada 2017 roku papież Franciszek upoważnił Kongregację Spraw Kanonizacyjnych do wydania dekretu o heroiczności cnót Czcigodnego Sługi Bożego Jana Pawła I.[20] W kwietniu 2020 roku papież Franciszek powołał do istnienia Fundację Jana Pawła I, której celem miało być zbadanie i rozpowszechnienie kulturowego i religijnego dziedzictwa Jana Pawła I.[21]

LITERATURA

- [1] C. Siccardi. *Jan Paweł I. Całe życie oddane wierze*. Kraków 2015. s. 26 – 27.
[2] Tamże s. 255 – 256.
[3] Z. Zieliński. *Dzieje papieży od początków Kościoła do czasów współczesnych*. Tom 6. Poznań 2001. s. 327 – 328.
[4] Siccardi. *Jan Paweł I. Całe życie oddane wierze*. s. 256 – 257.
[5] R. F. Wollpert: *Leksykon papieży*. Kraków 1996. s. 178.
[6] Tamże s. 179.
[7] R. Mongego. (red). *Leksykon papieży*. Kraków 2008. s. 542
[8] Zieliński. *Dzieje papieży od początków Kościoła do czasów współczesnych*. s. 331.
[9] C. D. Agostini. *Konklawe XX wieku*. Kraków 2005. s. 58 – 60.
[10] Zieliński. *Dzieje papieży od początków Kościoła do czasów współczesnych*. s. 323.
[11] Agostini. *Konklawe XX wieku*. s. 61 – 70.
[12] Tamże s. 70 – 71.
[13] Siccardi. *Jan Paweł I. Całe życie oddane wierze* s. 206 – 208.
[14] www.rp.pl/Kosciol/3110259945-Przerwany-pontyfikat-Jana-Pawla-I.html ponline 10 sierpnia 2020 roku.
[15] www.pl.aleteia.org/2020/06/24/jan-pawel-i-papiez-pokory/ online 12 sierpnia 2020 roku.
[16]. www.opoka.org.pl/biblioteka/T/TH/THO/niedziela201834-jp1.html online 13 sierpnia 2020 roku.

[17] www.wprost.pl/swiat/10084716/to-koniec-teorii-spiskowych-przyczyna-smierci-jana-pawla-i-ostatecznie-wyjasniona.html online 12 sierpnia 2020 roku

[18] Siccardi. *Jan Paweł I. Całe życie oddane wierze* s. 258 – 259.

[19] Tamże s. 240 – 243.

[20] Tamże s. 258 – 259.

[21] www.vaticannews.va/pl/watykan/news/2020-04/powstala-watykanska-fundacja-jana-pawla-i.html online 12 sierpnia 2020 roku.

JAN PAWEŁ I ZAPOMNIANY PAPIEŻ

Streszczenie

Wydaje się, że 33 dniowy pontyfikat Sługi Bożego Jana Pawła I nie zapisał się niczym nie zwykłym w historii Kościoła czy świata. Ponadto papież ten dla wielu pozostawał postacią w cieniu wielkiego imiennika i następcy św. Jan Pawła II. Styl pracy duszpasterskiej jaką preferował papież Luciani zmienił oblicze Stolicy Apostolskiej, na tyle mocno, że nowy papież przychodzący „z dalekiego kraju”, mógł rozpocząć gruntowną reformę Kościoła i jego struktur.

JOHN PAUL I THE FORGOTTEN POPE

S u m m a r y

It seems that the 33-day pontificate of the Servant of God John Paul I went down in nothing unusual in the history of the Church or the world. Moreover, this pope remained for many a figure in the shadow of the great namesake and successor of St. John Paul II. The style of pastoral work preferred by Pope Luciani changed the face of the Holy See so much that a new pope coming “from a distant country” could begin a thorough reform of the Church and its structures.

Słowo klucze: Jan Paweł I, zapomniany papież, historia Kościoła, historia Włoch

Key words: John Paul I, forgotten pope, Church history, history of Italy

Зміст

DUALIZM AFRYKAŃSKIEJ REWOLUCJI TECHNOLOGICZNEJ – AFRYKAŃSKA RZECZYWISTOŚĆ W OBLICZU OGÓLNOŚWIATOWEGO ROZWOJU TECHNOLOGII Krzykawska Aleksandra	5
ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА ІСТОРІЯ ЕТНОПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ ДОБИ НАЦІОНАЛЬНИХ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1917-1921 РОКІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ І РЕГІОНАЛЬНИЙ ДИСКУРСИ Ладний Юрій Анатолійович.....	14
SOCIO-PSYCHOLOGICAL FEATURES OF MOTIVATION AND ADAPTATION AT HIGHER EDUCATION INSTITUTES STUDENTS OF TRANSPORT SPECIALTIES Lebid Iryna, Kravchenya Irina, Dubrovskaya Tatyana, Luzhanska Nataliia,	18
USE OF STATISTICAL SOURCES IN HISTORICAL RESEARCH BASED ON THE EXAMPLE OF CHANGES OF THE POPULATION OF SIEDLCE IN THE YEARS 1897-2011 Madej Anna.....	21
TRAVELLING IN LATE MEDIEVAL ENGLAND IN THE LIGHT OF <i>PIERS PLOWMAN</i> BY WILLIAM LANGLAND Madej-Borychowska Joanna.....	26
PRZESTRZEŃ KULTURY W BADANIACH JĘZYKOZNAWCZYCH NAD POLSKIM I UKRAIŃSKIM POJĘCIEM NIEPEŁNOSPRAWNOŚCI Matkowska Agnieszka	35
CZY MAM WOLNĄ WOLĘ? - EKSPERYMENT B. LIBETA. dr inż. Krzysztof Myjak	43
POKREWIEŃSTWO W PRAWIE POLSKIM Michałowska Daria	52
SPOŁECZNY WYMIAR MODERNIZACJI W WYMIARZE MENTALNOŚCIOWYM I ŚWIADOMOŚCIOWYM POLAKÓW PO ROKU 1989 Moroz Anna	59
NAJWAŻNIEJSZE KIERUNKI ZMIAN W SZKOLNICTWIE ARTYSTYCZNYM MUZYCZNYM W POLSCE W LATACH 2012-2016 Niewiadomska-Kocik Joanna	64
RZECZYWISTOŚĆ PRAWA STANOWIONEGO W OBLICZU NEOTOMIZMU EGZYSTENCJALNEGO (THE REALITY OF STATUTORY LAW IN THE AREA OF EXISTENTIAL NEOTOMISM) Paradowski Mariusz.....	72
ОСОБЛИВОСТІ ІЛЮСТРУВАННЯ ПІДРУЧНИКІВ ДЛЯ ПОЧАТКОВИХ ШКІЛ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ Погонець Іванна Василівна.....	78

„[...] BOŻE! POLSKIEGO ORLA TU POTRZEBA!” – OBCHODY DWUSETLECIA ODSIECZY WIEDEŃSKIEJ NA ŁAMACH WARSZAWSKIEGO TYGODNIKA „WĘDROWIEC”	
dr Południak Natalia	82
STRUKTURA W MC DONALD’ S ORAZ MOŻLIWOŚCI ROZWOJU W SYSTEMIE BARU. WNIOSKI Z WYWIADÓW POGŁĘBIONYCH Z PRACOWNIKAMI PONADNARODOWEJ SIECI	
mgr Rakowicz Piotr	91
PERCEPTION OF SOUND VIA AUDITORY IMAGE ANALYSIS, MADE IN THE CONCEPTUAL CONTEXT OF THE PHILOSOPHY OF MUSIC	
Rosiński Adam	101
ЩАСТЯ ЯК АРХЕТИП	
Самарська Лада Олександрівна, Сас Наталія Миколаївна.....	108
ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА ІСТОРІЯ ГУАМ/ГУУАМ (1997-2014 РР.): ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ, ПОЛІТИКО-ДИПЛОМАТИЧНИЙ І ДІАСПОРАЛЬНИЙ АСПЕКТИ	
Сергеева Анна Олександрівна	111
ТРАДИЦІЇ ФЕДЕРАЛІЗМУ В ПОЛІТИЧНІЙ ІСТОРІЇ НІМЕЧЧИНИ	
Скалозуб Андрій Іванович	115
ORGANIZACJA WYMIARU SPRAWIEDLIWOŚCI WEDŁUG KONSTYTUCJI KSIĘSTWA WARSZAWSKIEGO	
mgr Składanek Bartłomiej	118
ХАРАКТЕРИСТИКА ФЕНОМЕНУ «МЕДІАОСВІТИ», ЯК МЕТОДУ АДАПТАЦІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ІНОЗЕМНОГО СТУДЕНТА, У ДОСЛІДЖЕННЯХ ВЧЕНИХ	
Слущкий Ярослав Сергійович.....	126
PRAWA CZŁOWIEKA I ZASADY POLITYKI PAŃSTWA W KONSTYTUCJI GHANY Z 1992 ROKU. UWAGI DE LEGE LATA I POSTULATY DE LEGE FERENDA	
Rafał Smoleń.....	129
MAXIMIZING THE EFFICIENCY OF PHYSIOTHERAPY STAFF THROUGH OPTIMAL TASK ALLOCATION. CASE STUDY	
Smorzewska—Mickiewicz Bożena	138
ІНТЕГРАЦІЙНІ ІДЕЇ ЛАТИНОАМЕРИКАНСЬКИХ МИСЛИТЕЛІВ У 40-60 РР. ХІХ СТ.	
Фечко Іван Іванович.....	147
ПУБЛІЧНА ДИПЛОМАТІЯ І ПРОФЕСІЙНЕ ПУБЛІЧНЕ МОВЛЕННЯ В ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІЙ І ІМІДЖЕВІЙ СФЕРАХ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ: ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ І ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ	
Ціватий Вячеслав Григорович	151
MIEDZY SOMA A PSYCHE – SOCJOPSYCHOLOGICZNE PROBLEMY PACJENTÓW DIABETOLOGICZNYCH	
Szydelko Joanna.....	155

**УЧАСТЬ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА
В СЕМИЛІТНІЙ ВІЙНІ (1756-1763)**

Шпитальов Геннадій Георгійович162

JAN PAWEŁ I ZAPOMNIANY PAPIEŻ

Szpołański Adam166

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ГУМАНІТАРНИЙ КОРПУС

Випуск 35
(Том 2)

Матеріали

IV Міжнародної науково-практичної конференції

«Наукові пошуки: актуальні дослідження, теорія та практика»
(27.08.2020 р.),

яка відбулась з використанням сервіса відеоконференцій ZOOM

Друкується за оригінальними авторськими текстами.

Редакційна колегія не несе відповідальності
за авторську редакцію поданих матеріалів.
Верстка та оригінал-макет Мохонько Віталій

Підписано до друку 28.09.2020.

Формат 60×84/16. Папір офсетний.

Друк офсетний.

Друк. арк. 11. Умов. друк. арк. 10,23. Обл.-видавн. арк. 12,13.

Наклад 200 прим. Зам. № 5807/2.

Віддруковано ФОП Корзун Д.Ю. з оригіналів замовника.

Свідоцтво про державну реєстрацію ФОП
серія В02 № 818191 від 31.07.2002 р.

Видавець ТОВ «ТВОРИ».

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 6188 від 18.05.2018 р.
21027, м. Вінниця, вул. Келецька, 51а, прим. 143.

Тел.: +38 (098) 46-98-043, +38 (096) 97-30-934,

+38 (093) 89-13-852, +38 (0432) 603-000.

e-mail: info@tvoru.com.ua

<http://www.tvoru.com.ua>